

**MAKUL SÜREDE YARGILANMA HAKKI VE ETKİLİ
BAŞVURU HAKKI KAPSAMINDA TAZMİNAT
KOMİSYONUNUN NİTELİĞİ**

MUSTAFA MAHMUT SOYLU

**ÖZYEGİN ÜNİVERSİTESİ
MAYIS, 2025**

MAKUL SÜREDE YARGILANMA HAKKI VE ETKİLİ
BAŞVURU HAKKI KAPSAMINDA TAZMİNAT
KOMİSYONUNUN NİTELİĞİ

Mustafa Mahmut Soylu

Kamu Hukuku

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Reva
Eş-Danışman: Dr. Özlem İnanc Şenses

Sosyal Bilimler Enstitüsü
Özyeğin Üniversitesi
İstanbul

Mayıs, 2025

**MAKUL SÜREDE YARGILANMA HAKKI VE ETKİLİ
BAŞVURU HAKKI KAPSAMINDA TAZMİNAT
KOMİSYONUNUN NİTELİĞİ**

Jüri:

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Reva, Danışman
Kamu Hukuku Bölümü
Özyeğin Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sami Kocabıyık
Özel Hukuk Bölümü
Özyeğin Üniversitesi

Doç. Dr. Sinan Bayındır
Kamu Hukuku Bölümü
Piri Reis Üniversitesi

Kabul Tarihi: 16.05.2025

Çok Sevdiğim Aileme...

ORİJİNALLİK BEYANI

Bu tez çalışmasının tek yazarı olduğumu ve bu tez metninin düzeltmeler de dâhil olmak üzere tez jürisi tarafından kabul edilen ve onaylanan son metin olduğunu beyan ederim. Bu çalışmadaki tüm veri ve bilgiler araştırma etiği kuralları ve akademik dürüstlük ilkelerine uygun olarak elde edilmiş, üretilmiş ve sunulmuştur. Tüm bilgimi, fikir, düşünce ve telif hakkıyla korunan her türlü materyali standart referans kurallarına uygun olarak sunduğumu, bu tezin orijinalliğini ve herhangi bir bölümünün başka bir yükseköğretim kurumundaki bir diploma programına sunulmadığını beyan ederim.

Mustafa Mahmut Soylu

ÖZET

İnsan Hakları Tazminat Komisyonu veya tez çalışmamızda kullanmayı tercih ettiğimiz ifade olan Tazminat Komisyonu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Ümmühan Kaplan v. Türkiye başvurusunda oluşturduğu pilot kararda Türkiye'nin iç hukukunda makul sürede yargılanma hakkının ihlaline ilişkin etkin bir ulusal telafi yolu olmadığının tespiti üzerinde 6384 Sayılı Yasanın yürürlüğe girmesi üzerine kurulmuştur. Komisyon, yapısı ve görev kapsamı itibarıyla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde yer alan makul sürede yargılanma hakkı ve etkili başvuru hakkı ile doğrudan ilişkilidir. Bu çalışma, esasen ilk olarak Komisyonun kuruluşu ile bağlantılı olan bu hakların niteliğini, kapsamını ve unsurlarını Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları ışığında incelemekte, daha sonrasında ise uzun süren yargılamalar neticesinde bu hakların ihlalden kaynaklanan yapısal soruna Tazminat Komisyonunun etkisini değerlendirmektedir. Yöntembilim olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi kararları ışığında Türkiye'deki uygulamayı, Avrupa Komisyonuna üye bazı ülkelerdeki alternatifleriyle karşılaştırarak uygulamaya yönelik eksiklikleri ve buna bağlı olarak çözüm önerilerini sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Makul süre, adil yargılanma, etkili başvuru, tazminat komisyonu, avrupa insan hakları mahkemesi*

ABSTRACT

Compensation Commission of Human Rights or as we prefer to call towards our thesis work Compensation Commission, was founded with the Code No: 6384 after the European Court of Human Rights held in the pilot judgement procedure towards Ümmühan Kaplan v. Turkey and declared that Turkey did not have an effective remedy to redress the violation of the right to have a trial within reasonable time. The Commission is deeply related to right to have a trial within reasonable time and the right to an effective remedy in terms of its structure and scope of duty. This work substantially aims to initially examine the quality, the extent and key elements of rights that is related to the foundation of the Commission in the light of case law of the European Court of Human Rights and then evaluate the effect of the Commission towards the structural problem on account of trials taking excessively long time causing the violation of such rights. The Methodology behind this work is comparing the practice in Turkey with some of the countries that is member of the Council of Europe in the light of case law of the European Court of Human Rights and Constitutional Court of Turkey, detecting the flaws towards the practice and presenting propositions to solve them.

Keywords: *Reasonable time, fair trial, effective remedy, compensation commission, european court of human rights*

TEŞEKKÜR

Öncelikle genel olarak bugün geldiğim noktada olmama vesile olan herkese genel bir teşekkür etmek istiyorum. Bununla birlikte heyete katılarak çalışmamı değerlendirmek konusunda gönüllü olan hocalarıma da ayrıca teşekkür ederim.

Özyeğin Üniversitesi Hukuk Fakültesine ve Sosyal Bilimler Enstitüsüne burada geçirmiş olduğum lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca sağladığı imkânlar için teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitimim boyunca yardım ve desteklerini esirgemeyen ve tezin hazırlanması sürecinde de her daim yanımda olan Özlem İnanc Şenses hocama buradan teşekkür ederim. Benzer bir şekilde işbu çalışmayı tamamlamam için gerekli adımları atmam hususunda bana yol gösteren tez danışmanım Zeynep Reva hocama teşekkür ederim.

Aldığım her kararda arkamda duran, sahip olduklarını hiçbir zaman esirgemeyen ve bundan sonra da varlıklarını her daim hissedeceğim başta sevgili annem ve babam olmak üzere tüm aileme teşekkürlerimi, sevgimi ve şükranlarımı sunarım.

Çalışmayı hazırlama sürecim de dâhil olmak üzere tanıştığım günden bu yana karşılaştığım engeller ve girdiğim mücadelelerde desteklerini esirgemeyen ve her daim arkamda olan dostlarım Ilgaz'a Ata'ya, Ozan'a, Zehra'ya ve Alp'e sevgi dolusu teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ORJİNALLİK BEYANI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
TEŞEKKÜR.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
1. GİRİŞ	1
2. ADİL YARGILANMA HAKKI KAPSAMINDA MAKUL SÜREDE YARGILANMA HAKKI	3
2.1 Genel Olarak	3
2.2 Adil Yargılanma Hakkı ve Kapsamı	4
2.3 Adil Yargılanma Hakkı ile İlişkili Unsurlar	10
2.3.1 Kanuni, Bağımsız ve Tarafsız Yargı Yerine Başvurma Hakkı.....	11
2.3.2 Masumiyet Karinesi	14
2.3.3 Silahların Eşitliği ve Çelişmeli Yargılama İlkeleri.....	16
2.3.4 Makul Sürede Yargılanma Hakkı	18
2.3.4.1 Makul Sürede Yargılanma Hakkı ile Bağlantılı İlkeler	20
2.3.4.1.1 Usul Ekonomisi ve Teksif İlkeleri	20
2.3.4.2 Makul Sürede Yargılanma Hakkının İhlalinde Tespit Edilmesi Gereken Hususlar	22
2.3.4.2.1 Geçen Sürenin Tespiti.....	23
2.3.4.2.1.1 Sürenin Başlangıç ve Bitiş Anı	24
2.3.4.2.2 Davaların Karmaşıklığı	26
2.3.4.2.3 Başvurucunun Tutumu	27
2.3.4.2.4 Yetkili Makamların Tutumu	29
2.3.4.2.5 Davanın Başvurucu İçin Önemi	31
3. MAKUL SÜREDE YARGILANMA HAKKININ İHLALİNİN SONUÇLARI.....	33
3.1 Genel Olarak	33
3.2 Bireysel Başvuru	33
3.2.1 Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru.....	34
3.2.2 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Bireysel Başvuru.....	36

3.3 Bireysel Başvuru Şartları	37
3.3.1 Başvurucunun Makul Sürede Yargılanma Hakkı İhlal Edilen Mağdur Olması	37
3.3.2 İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi	38
3.3.2.1 Etkili Başvuru Hakkı Bağlamında İç Hukuk Yolu Oluşturma Yükümlülüğü	41
3.3.2.1.1 İç Hukuk Yollarının Sözleşmeye Uyumu	43
3.3.2.1.1.1 İç Hukuk Yolunun Etkili ve Yeterli Olması	44
3.3.2.1.1.1.1 Önleyici Etkililik / Yeterlilik	46
3.3.2.1.1.1.2 Telafi Edici Etkililik / Yeterlilik	46
3.3.2.1.2 İç Hukuk Yolunun Ulaşılabilir Olması	50
3.3.2.2 Etkili İç Hukuk Yolunun Bulunmamasının Sonucu Meydana Gelen Yapısal ve Sistemik Sorun ve Pilot Karar Usulü	52
3.3.3 Başvurunun İç Hukuk Tüketiminden Sonraki 4 Aya Kadar Yapılması	57
3.3.4 Hak İhlali Nedeniyle Maruz Kalınan Zararın Önemli Nitelikte Olması	59
3.4 İhlal Kararı Sonucunda Tazminata Hükmedilmesi	60
3.4.1 Maddi Zararın Tazmini	66
3.4.2 Manevi Zararın Tazmini	68
4. TÜRK HUKUKUNDA TAZMİNAT KOMİSYONU	71
4.1 Tazminat Komisyonunun Tarihçesi, Yapısı ve İşleyişi	71
4.2 Komisyon – İdare İlişkisi	74
4.3 Komisyon – Yargı İlişkisi	76
4.4 Komisyonunun Bir İç Hukuk Telafi Yolu Olarak Etkinliği	78
4.4.1 Komisyon Faaliyetlerindeki Prosedürlerin Yeknesak Olmaması Sorunu	80
4.4.2 Uzun Süren Yargılamalar Bakımından Maddi Tazminat Taleplerinin Komisyon Faaliyeti Kapsamı Dışında Tutulması Sorunu	82
4.4.3 Komisyon Tarafından Karara Bağlanan Manevi Tazminat Miktarlarının Yetersiz Olması Sorunu	84
4.4.4 Komisyonun Yargıların Hızlandırılmasına Yönelik Bir Telafi Yolu Sisteminin Parçası Olmaması Sorunu	87
4.5 Karşılaştırmalı Hukukta Tercih Edilen Ulusal Telafi Yolları Örnekleri	89
5. SONUÇ	95

KAYNAKÇA.....	101
---------------	-----

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

AİHM: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AİHS: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

AY: Anayasa

AYM: Anayasa Mahkemesi

Başvuru No.: Başvuru Numarası

bkz.: bakınız

CEPEJ: European Commission for the Efficiency of Justice (Avrupa Adalet Etkinliği Komisyonu)

Çev.: Çeviri

ECHR: European Convention of Human Rights (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi)

Ed.: Editör

e.t.: erişim tarihi

m.: madde

para.: paragraf

RG: Resmi Gazete

s.: sayfa

v.: versus (karşısında)

vd.: ve devamı / ve diğerleri

1. GİRİŞ

Her ne kadar yargı erkinin varlığı gerek devlet gerekse bünyesinde bulundurduğu bireyler açısından toplum huzurunun sağlanması için kritik bir rol taşımaktaysa da yargı erkine başvurma hususu, muhatapları için zorluk teşkil edebilmektedir. Yargı organlarının işleyişi bireylerin, haklarını talep ederken tedirgin ve gergin olmasına neden olmaktadır. Bunun doğal nedenlerinden bir tanesi yargılama konusu olan unsurların pek çok sefer tarafların hayatlarıyla önemli derecede ilişkili olmasıdır. Buna rağmen bireylerin, devletin yargısına başvurmadaki en büyük motivasyonu, adil bir şekilde yargılamanın gerçekleşmesi ve haklı olması halinde hak taleplerini efektif bir şekilde elde edebilmesidir. Adil yargılanma, birden fazla unsuru bünyesinde barındıran ve diğer hakların korunması için önemli bir yere sahip olan bir haktır. Makul sürede yargılanma hakkı, adil yargılanma hakkının oldukça önemli bir parçasıdır.

Nitekim bu husus, insan hakları sistematğinde de kendine yer edinmiş, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. Maddesinde düzenlenen adil yargılanma hakkı ile 13. Maddesinde düzenlenen etkili başvuru hakkı çerçevesinde bireylerin makul sürede yargılanma hakkı iki aşamalı olacak şekilde koruma altına alınmıştır. Bu aşamaların ilki, yargı uygulamasının makul sürede yargılanmanın sağlayacak şekilde düzenlenmesidir. İkinci aşama ise bu hakkın ihlali halinde hakkın ihlali ile telafisini mümkün kılacak etkin bir telafi yolunun bulunmasıdır.

Uluslararası hukukun temel ilkelerinden olan ikincillik ilkesi uyarınca taraf devletler, Sözleşmenin ve taraf olmayı kabul ettikleri ek protokollerin koruma altına aldığı hakların korunmasını sağlamak adına gerekli aksiyonları almakla yükümlüdür. Taraf devletler, ikincillik ilkesinin bir diğer sonucu olarak üstlenmekte olduğu

yükümlölükler çerçevesinde iç hukuktaki sistematığını Sözleşme ilkelerine paralel olacak şekilde düzenlemekte ve geliştirmekte takdir yetkisine sahiptir.

Çalışmamız, Türkiye’de faaliyet gösteren Tazminat Komisyonunun ilişkilendirildiğı haklar olan adil yargılanma hakkı / makul sürede yargılanma hakkı ile etkili başvuru hakkı kapsamındaki anlam ve önemini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte, Komisyonun kendisine atfedilen görev tanımını karşılayabilecek yeterlilikte olup olmadığı hususunda değerlendirmelerde bulunulacaktır. Bu bağlamda çalışma, giriş bölümü harici 4 bölümden oluşmaktadır:

İlk bölümde, adil yargılanma hakkı ve işbu hakla paralel olarak makul sürede yargılanma hakkının tanım ve kapsamı, Sözleşme ve Mahkeme içtihatları ışığında açıklanmaktadır.

İkinci bölümde, makul sürede hak ihlaline ilişkin bireysel başvuru süreci, bu bağlamda Sözleşmenin 13. Maddesi ışığında etkili başvuru hakkı, kapsamı, tüketilmesi gereken ulusal telafi yollarının Sözleşmeye uyumu ve ihlalin doğurduğu zararın tazmini hususları açıklanacaktır.

Üçüncü bölümde Türkiye’de faaliyetleri kalıcı hale getirilen Tazminat Komisyonunun teşkilat yapısının ve faaliyetlerin hukuki nitelikleri incelenmiş ve Avrupa Konseyine üye bazı devletlerdeki uygulamalar ile karşılaştırılmıştır.

Dördüncü bölümde netice olarak Türkiye’deki Tazminat Komisyonunun durum ve faaliyetlerine ilişkin değerlendirme yapılmış, tespit edilen hususlara dair uygulanması mümkün olan çözüm önerileri sunulmuştur.

2. ADİL YARGILANMA HAKKI KAPSAMINDA MAKUL SÜREDE

YARGILANMA HAKKI

2.1 Genel Olarak

Günümüzde yargılama sürecinin uzun olması nedeniyle yargı sisteminin kalitesini olumsuz olarak etkilendiği gözlemlenmektedir¹. Yargılama uzadıkça bireyin adalete erişme hissiyatı ve ihtimalinin giderek azalması ve bunun sonucunda hak ihlâlinin doğumu söz konusu olmaktadır.

Adil bir yargılama sonucunda meşru olan hak talebini² efektif olarak elde edemeyeceğini düşünen birey, çoğu kez hakkının kapsamını daraltacak hatta bazı durumlarda hakkın özüne zarar verecek alternatif sonuçlara yönelebilmektedir. Bu nedenle yargılamanın makul sürede tamamlanması, adil bir yargılama için elzem bir durumdur³. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde adil yargılanma hakkı tanımlanırken makul sürede yargılanmanın adil yargılanma hakkının ayrılmaz bir parçası olduğu dile getirilmiştir. İki unsurun birlikteliği ayrıca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından ortaya konmuştur⁴.

Makul sürede yargılanma hakkının hak sahiplerine sağlanabilmesi bakımından inceleme yapıldığında, yerel mahkemelerden kanun yolu mahkemelerine, hatta ilamların icrası ve ceza yargılamasındaki soruşturma aşamalarında dahi gerek bireysel gerek

¹ HENDEK, Hasan: Makul Sürede Yargılama Zorunluluğu, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016, s. 21.

² GÜLÇÜR, Abdulkadir: “AİHM ve Türk Anayasa Mahkemesinin Kararları Işığında Hukuki Kesinlik (Belirlilik) İlkesinin İncelenmesi”, MÜHFAD 24(1), 2018, s. 153.

³ KAŞIKARA, M. Serhat: “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 6. Maddesi Çerçevesinde Makul Süre İçerisinde Yargılama Hakkı”, TBBD, (84), 2009, s. 243.

⁴ AİHM, Kudla v. Polonya, 26.10.2000, Başvuru No: 30210/96, para. 122, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58920> (e.t. 13.03.2025).

kurumsal yükümlölüklerin çeşitli nedenlerle tam olarak yerine getirilmediğini görölmektedir.

Nitekim AYM'ye yapılan başvurulara ilişkin 2012 – 2023 arası istatistiklere⁵ göz atıldığında yaklaşık 580.000 başvuru yapıldığı, bu başvuru sayısının 144.000'inin makul sürede yargılanma hakkının ihlâlinden kaynaklandığı görölmektedir. Yine 10 yıl içerisinde verilen 72.560 ihlâl kararının 56.443'ünün makul sürede yargılanma hakkının ihlâlinden kaynaklandığı görölmektedir⁶. Bu verilere paralel olarak yapısı ve faaliyetlerini bilahare inceleyeceğimiz Tazminat Komisyonuna yapılan başvurulara bakıldığında 2013 – 2024 yılları arasında AİHM yargılamasında derdest olan başvuru sayısı 7529'a ulaşmıştır⁷. Komisyonun yetkilendirildiği 2018 – 2024 yılları arasında AYM yargılamasında derdest olan 44113 başvuruyu değerlendirmiştir⁸. 02/03/2024 tarihinden beri doğrudan başvuruları incelemekte yetkili olan Komisyon, sadece 3 ayda uzun yargılamalar nedeniyle 1576 başvuru almıştır⁹. Bu bağlamda makul sürede yargılanma hakkının ihlâllerinin çözüme ulaştırılması gereken öncelikli bir sorun olduğu görölmektedir.

2.2 Adil Yargılanma Hakkı ve Kapsamı

Adil yargılanma hakkı, bireylerin taraf oldukları yargılamanın adil bir şekilde gerçekleşebilmesini sağlamak adına önemli bir yapıtaşını niteliğindedir. Belirtmek gerekir ki adil yargılanma hakkı, bir bütün olarak kendi başına bir temel hak teşkil etmenin

⁵ <https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/istatistikler/bireysel-basvuru/> (e.t. 27.11.2024).

⁶ <https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/istatistikler/bireysel-basvuru/> (e.t. 27.11.2024).

⁷ <https://ihtk.adalet.gov.tr/BilgiDetay/3>. (e.t. 02.01.2025).

⁸ <https://ihtk.adalet.gov.tr/BilgiDetay/3>. (e.t. 02.01.2025).

⁹ <https://ihtk.adalet.gov.tr/BilgiDetay/3>. (e.t. 02.01.2025).

ötesinde diğer hakların korunmasının güvencesini oluşturması yönünden oldukça önemli bir yere sahiptir.

Adil yargılanma hakkının tarihsel gelişimine bakıldığında 1215 yılında düzenlenen Magna Carta’da ortaya atılan adil yargılanma kavramından doğan bir hak olduğu görülecektir. Nitekim bilahare düzenlenen Amerikan Anayasasında due process yani uygun hukuki usule göre yargılanma¹⁰, adil yargılanmanın anayasal garantisi olarak tanımlanmıştır¹¹.

Gerçekten de adil yargılanma hakkı, yargılamanın taraflarının tamamını kapsayan bir hak olup¹² işbu hakkın varlığı yargı sürecinin taraflarını oluşturan bireylerin objeleştirilmesinin önüne geçmekte ve onları yargılama sürecinin efektif birer mensubu haline getirmektedir¹³.

Adil yargılanma hakkı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. Maddesinde düzenlenmek suretiyle hüküm ve koruma altına alınmıştır. Sözleşme maddesinin lafzından¹⁴ yola çıkarak adil yargılanma hakkının birden fazla unsuru olduğunu ve bu

¹⁰ ALTIPARMAK, Kerem: “Due Process of Law” Kavramının Amerikan Hukukundaki Yeri Üzerine Bir İnceleme, AÜHFD, 45(1), 1996, s. 219.

¹¹ PEKCANITEZ, Hakan: “Medeni Yargıda Adil Yargılama”, İzmir Barosu Dergisi, 1997(2), 1997, s. 37.

¹² PEKCANITEZ, s. 35.

¹³ GÖKTAŞ, Ayşe Büşra: Medeni Usul Hukukunda Adil Yargılanma Hakkının Bir Ögesi Olarak Yargılamanın Makul Sürede Sonuçlandırılması, İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, s. 4.

¹⁴ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, orijinal metin olarak 4 Kasım 1950’de Roma’da imzalanmış olup 3 Eylül 1953 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye’nin 4 Kasım 1950’de imzaladığı işbu Sözleşmenin 6. Maddesi, Adil Yargılanma Hakkını Düzenlemektedir. Buna göre, maddenin Türkçe metnindeki lafzı şu şekildedir:

1. Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, adil ve kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir. Karar alenî olarak verilir. Ancak, demokratik bir toplum içinde ahlak, kamu düzeni veya ulusal güvenlik yararına, küçüklerin çıkarları veya bir davaya taraf olanların özel hayatlarının gizliliği gerektirdiğinde veya, aleniyetin adil yargılamaya zarar verebileceği kimi özel durumlarda ve mahkemece bunun kaçınılmaz olarak değerlendirildiği ölçüde, duruşma salonu tüm dava süresince veya kısmen basına ve dinleyicilere kapatılabilir.

2. Bir suç ile itham edilen herkes, suçluluğu yasal olarak sabit oluncaya kadar masum sayılır.

3. Bir suç ile itham edilen herkes aşağıdaki asgari haklara sahiptir:

unsurların bir bütün olarak adil yargılanma hakkının temsil ettiğini söylemek isabetli olacaktır. Adil yargılanma hakkının sağladığı güvenceler, münhasıran ceza yargılamasında değil aynı zamanda medeni yargılama hukuku için de geçerlilik taşımaktadır¹⁵.

Sözleşmede tanımlanan adil yargılanma hakkının Türk hukuku bakımından bağlayıcılığı, 1982 Anayasasının 90/5 maddesine dayanmaktadır. İlgili maddeye göre, usulüne uygun şekilde yürürlükte olan uluslararası antlaşmalar, kanun hükmünde sayılmış, temel hak ve özgürlüklere ilişkin işbu antlaşmalar ile kanunlar arasında ihtilaf çıktığı durumlarda uluslararası antlaşma hükümlerinin esas alınacağı belirtilmiştir.

Bununla birlikte adil yargılanma hakkı, 1982 Anayasasında yer alan hukuk devleti ilkesinin doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim adil yargılanma hakkının içerdiği ilkeler, 1982 Anayasasının çeşitli hükümlerinde yer almakla birlikte adil yargılanma hakkının Anayasanın bir parçası haline gelmesi, 2001 Anayasa değişikliği ile gerçekleşmiştir¹⁶.

Adil yargılanma hakkının kapsamı, sözleşmede daraltılmıştır¹⁷. Nitekim madde lafzına bakıldığında adil yargılanma hakkı kapsamının medeni hak ve yükümlülüklerle

a) Kendisine karşı yöneltilen suçlamanın niteliği ve sebebinden en kısa sürede, anladığı bir dilde ve ayrıntılı olarak haberdar edilmek:

b) Savunmasını hazırlamak için gerekli zaman ve kolaylıklara sahip olmak:

c) Kendisini bizzat savunmak veya seçeceği bir müdafinin yardımından yararlanmak: eğer avukat tutmak için gerekli maddî olanaklardan yoksun ise ve adaletin yerine gelmesi için gerekli görüldüğünde, resen atanacak bir avukatın yardımından ücretsiz olarak yararlanabilmek:

d) İddia tanıklarını sorguya çekmek veya çektirmek, savunma tanıklarının da iddia tanıklarıyla aynı koşullar altında davet edilmelerinin ve dinlenmelerinin sağlanmasını istemek:

e) Mahkemede kullanılan dili anlamadığı veya konuşamadığı takdirde bir tercümanın yardımından ücretsiz olarak yararlanmak.

¹⁵ İNCEOĞLU, Sibel: ‘‘Adil Yargılanma Hakkı’’, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme, (Ed: Sibel İNCEOĞLU), 3. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 2013, s. 238.

¹⁶ İNCEOĞLU, s. 214.

¹⁷ İNCEOĞLU, s. 210, KAŞIKARA, s. 241, ÇELİK, Adem: 1982 Anayasasında Adil Yargılanma Hakkı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 24.

ilgili uyuşmazlıklar ve cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamalar ile sınırlı olduğu anlaşılmakla birlikte bu kavramların tam olarak ne ifade ettiğine bir açıklık getirilmemiştir¹⁸. Bu nedenle hak kapsamını açıklayabilmek adına iki kavrama ilişkin açıklama yapılmasının isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Medeni hak ve yükümlülük kavramı, sözleşmenin yorumlanmasına dair karmaşık bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁹. Kanaatimizce adil yargılanma hakkının diğer temel hak ve yükümlülöklere olan etkisi de dikkate alındığında işbu hakkın unsurlarının değerlendirilmesinde sınırlandırıcı olacak şekilde dar yorumlanmamalı, aksine genişletici yoruma²⁰ elverişli olacak şekilde ucu açık bırakılmalıdır. Nitekim AİHM'in Delcourt v. Belçika başvurusuna ilişkin verdiği hükümde, demokratik toplumlarda madde 6/1'in dar yorumlanmasının sözleşmenin amacına ters düşeceği belirtilmiştir²¹.

Bu bağlamda AİHM konuya dair geliştirdiği içtihatlarında medeni hak ve yükümlölükler bakımından adil yargılanma hakkının devreye girebilmesi için üç şartın birlikte varlığı aranmaktadır. Bunlar medeni hak veya yükümlölüğün varlığı, işbu hakkın iç hukukta temeli bulunması ve hakka dair uyuşmazlığın karara bağlandığı bir sürecin varlığının bulunmasıdır²².

Bu kriterler ışığında bir değerlendirme yapıldığında, yargılamanın taraflarından birinin kamu otoritesini oluşturmasının uyuşmazlığa dair yargılamanın medeni hak ve yükümlölöğe ilişkin olduğu gerçeğini değiştirmeyeceği kabul edilebilecektir. Örneğin

¹⁸ KAŞIKARA, s. 241.

¹⁹ HENDEK, s. 38.

²⁰ EDEL, s. 8.

²¹ AİHM, Delcourt v. Belçika, 17.01.1970, Başvuru No: 2689/65, para. 25, <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57467> (e.t. 15.03.2025).

²² HENDEK, s. 38; İNCEOĞLU, s. 211; LADEWIG, Hans-Meyer: 'Adil Yargılanma Hakkı – I', (Çev. Özlem Yenerer Çakmut), Karşılaştırmalı Ceza Hukuku Serisi [3], Adil Yargılanma Hakkı ve Ceza Hukuku, (Ed: Kayıhan İÇEL), 1. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2004, s. 246.

bireyin mülkiyet hakkını etkileyen kamulaştırma işlemlerine ilişkin gerçekleşen yargılama, adil yargılanma hakkı kapsamında ele alınacaktır²³.

Diğer yandan, Mahkeme tarafından taraf devletlerin takdir hakkına bırakılan siyasi haklar, cezai olmayan vergilendirme işlemleri, para cezaları, yabancıların ülkeye kabulü ile sınır dışı edilmesi²⁴, vatandaşlık, askerlik hizmetine dair uyumsuzluklar, m.6/1'in kapsamı dışında bırakılmıştır²⁵.

Cezai süreç kavramı, taraf devletlerin iç hukukunda yapılan sınıflandırmadan bağımsız olarak Sözleşmeye has bir anlam taşımaktadır.²⁶ Adil yargılanma hakkı kapsamında garanti altına alınan haklar, kişinin suç isnadıyla karşılaşmasıyla başlamaktadır.²⁷ Buna bağlı olarak suç isnadıyla karşılaşmadan önceki işlemler, örneğin kolluğun yapacağı önleme araması işlemi cezai süreç başlangıcı olarak kabul edilemeyecektir.

Bir sürecin cezai süreç olarak nitelendirilmesinde AİHM'in üç aşamalı kriteri bulunmaktadır. Bunlar, taraf devletin iç hukukunda yapılan sınırlandırma, suçun niteliği ve cezanın ağırlık dereceleridir²⁸. Devletin iç hukukunda yapılan sınıflandırma, cezai sürecin varlığına ilişkin başvuruların değerlendirilmesinde başlangıç noktası olarak esas

²³ HENDEK, s. 40; İNCEOĞLU, s. 210; EDEL, s. 8; ROAGNA, Ivana: The Right to Trial Within Reasonable Time under Article 6 ECHR, 2018, s. 9.

²⁴ AİHM, Maaouia v. Fransa, 05.10.2000, Başvuru No: 39658/98, para. 35 – 38, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58847> (e.t. 15.03.2025).

²⁵ İNCEOĞLU s. 211; ROAGNA, s. 11; EDEL, s. 10.

²⁶ HARRIS, David/O'BOYLE, Michael/WARBRICK, Colin: Law of The European Convention on Human Rights, Oxford University Press, İkinci Baskı, New York, 2009, s. 205; Council of Europe / European Court of Human Rights, Guide on Article 6 of the European Convention of Human Rights: Right to a fair trial (criminal limb), 2022, s. 9; EDEL, s. 11; ROAGNA, s. 12; İNCEOĞLU, s. 214; AİHM, Deweer v. Belçika, 27/02/1980, Başvuru No: 6903/75, para. 42, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57469> (e.t. 10.03.2025).

²⁷ HARRIS/O'BOYLE/WARBRICK, s. 204; LADEWIG, s. 250; AİHM, Deweer v. Belçika, para. 42, Ecker v. Almanya, 15.07/1982 Başvuru No: 8130/78, para. 73, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57476> (e.t. 10.03.2025).

²⁸ HARRIS/O'BOYLE/WARBRICK, s. 205; İNCEOĞLU, s. 212; LADEWIG, s. 250; ÜNVER, Yener/HAKERİ, Hakan: Ceza Muhakemesi Hukuku, 17. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2020, s. 63.

alınmaktadır.²⁹ Buna göre bir suçlama, iç hukukta cezai süreç olarak nitelendirilmişse AİHM açısından cezai bir sürecin varlığı kabul edilse³⁰ de, iç hukukta cezai süreç olarak nitelendirilmemesi cezai işlemin yokluğu anlamına gelmemektedir. Bu yaklaşımın sebebi, taraf devletlerin, adil yargılanma hakkını suiistimal edebileceği şekilde işlemlerin tanımlamalarını sınıflandırmalarının önüne geçmektir.

Suçun niteliğine ilişkin cezai norm – disiplin normunun ayrımı yapılması gereken noktada iki unsura dikkat çekilmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki düzenlemenin objesi belirli sayıda kişiyi etkileyip etkilemediğidir³¹. Nitekim etkisi belirli kişilerle sınırlı olan düzenlemeler disiplin normu olarak kabul edilecek ve hakkın kapsamının dışında tutulacaktır³². Etkisi genel olan düzenlemeler ise cezai norm olarak nitelendirilecektir. İkili ayırmda yapılan ikinci unsur ise yaptırımın amacıdır. Bu unsur, cezai yaptırımları dolayısıyla da işlemleri salt idari işlemlerden ayırt etmek için kullanılmaktadır³³. Buna göre kişinin para cezasına çarptırılması halinde AİHM, bu yaptırımın amacının zararın tazmin edilmesi mi yoksa bir caydırıcılık oluşturmak mı olduğunu sorgulamaktadır. Kanaatimizce de isabetli olan bu değerlendirme sonucunda caydırıcılık amacının varlığına ulaşıldığı hallerde cezai bir yaptırımdan dolayısıyla da cezai bir süreçten söz edilebilecektir³⁴.

Cezai süreçlere ilişkin bir diğer kriter ise yaptırımın ağırlık derecesidir. Nitekim özellikle de özgürlükten mahrum bırakılan yaptırımlara ilişkin AİHM, Engel vd. v.

²⁹ AİHM, Engel vd. v. Hollanda, 08.06.1976, Başvuru No: 5100/71, para. 82, <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57479> (e.t. 15.03.2025).

³⁰ ÜNVER /HAKERİ, s. 63.

³¹ AİHM, Weber v. İsviçre, 22.05.1990, Başvuru No: 11034/84, para. 33, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57629> (e.t. 15.03.2025),

³² HARRIS/O'BOYLE/WARBRICK, s. 206; ÇELİK, s. 36.

³³ ÇELİK, s. 38.

³⁴ AİHM, Bendenoun v. Fransa, 24.02.1994, 12547/86, para. 46 – 47, <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57863> (e.t. 15.03.2025).

Hollanda başvurusuna ilişkin hüküm verirken kişisel özgürlüğün taraf devletler tarafından saygı gösterilmesi gereken bir husus olarak değerlendirmiştir³⁵.

Ancak belirtmek gerekir ki bir yaptırım, her halükarda salt özgürlükten mahrum bırakma sonucunu doğurduğu gerekçesiyle cezai yaptırım olarak değerlendirilmemelidir³⁶. Nitekim AİHM, süre bakımından yeterli uzunlukta olmayan özgürlükten mahrum bırakan yaptırımları cezai süreç kapsamına almayabilmektedir³⁷. Burada süreyle bağlı olarak cezai yaptırımın varlığına ilişkin değerlendirme yapılırken verilen yaptırıma değil ilgili soruşturmada verilebilecek azami yaptırımı dikkate almak gerekir. Bu bağlamda üç ay hapis istemi ile yargılanan kişinin iki günlük hapis cezasına maruz bırakılması, değerlendirme dışı bırakılacaktır³⁸.

2.3 Adil Yargılanma Hakkı ile İlişkili Unsurlar

Adil yargılanma hakkını oluşturan unsurlara baktığımızda, 1. Fıkra da yargılamanın kanunla kurulan bağımsız ve tarafsız mahkeme önünde, makul sürede, aleni ve hakkaniyete uygun olarak yargılanmanın yapılmasını öngörmüştür³⁹.

Belirtmek gerekir ki adil yargılanma hakkının unsurları yalnızca sözleşme lafzında bulunan ilkelerle sınırlı değildir.⁴⁰ Nitekim madde hükmü bir bütün olarak değerlendirildiğinde zımni olarak kabul edilmiş ilke ve unsurlar da bulunmaktadır⁴¹. Mahkemeye başvurma hakkı, silahların eşitliği ve çelişmeli yargılama ilkeleri, gerekçeli karar, delillere ilişkin kurallar, duruşmada hazır bulunma, susma ve kendini suçlamama

³⁵ AİHM, Engel vd. v. Hollanda, para. 82.

³⁶ HENDEK, s. 53.

³⁷ AİHM, Engel vd. v. Hollanda, para. 85.

³⁸ ALTIPARMAK, Kerem: "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. Maddesinin Uygulama Alanı", AÜSBFD, 53(1), 1998, s. 31.

³⁹ İNCEOĞLU, s. 209.

⁴⁰ İNCEOĞLU, s. 210; AİHM, Deweer v. Belçika, para. 56.

⁴¹ KAYMAK, Murat: Makul Sürede Yargılanma Hakkı ve Bu Hakkın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile Türk Hukukuna Yansıması, Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2019, s. 26.

hakları, etkili katılım hakkı gibi haklar⁴² da madde içerisinde bire bir yer almasa dahi madde kapsamında korunan haklardır.

Maddenin 2. ve 3. fıkraları, ceza yargılaması sürecinde suç şüphesi altında bulunan şüpheli veya sanıklara tanınan asgari hak ve güvenceleri tanımlamaktadır⁴³. Buradan anlaşılması gereken, kişiye tanınacak hakların maddede sayılanlarla sınırlı olması ya da maddede tanımlanan hakların yalnızca bireysel olarak ele alınması değil, madde bütünlüğüne paralel olarak değerlendirilmesi gerektiğidir⁴⁴.

Her ne kadar adil yargılanma hakkının unsuru olması bağlamında makul sürede yargılanma hakkını bilahare detaylı inceleyecek olsak da adil yargılanma hakkına ilişkin sair unsurlardan bazılarını açıklamamanın isabetli olacağı kanaatindeyiz.

2.3.1 Kanuni, Bağımsız ve Tarafsız Yargı Yerine Başvurma Hakkı

Yargı yerine başvuru hakkı kavramını değerlendirmeden önce yargı yeri kavramını değerlendirmenin isabetli olacağı kanaatindeyiz. Nitekim yargı yeri kavramını mahkeme kavramından ayrı bir şekilde değerlendirebildiğimiz noktada adil yargılanma hakkının kapsamının genişletildiğini söylemek mümkün olacaktır.

Yukarıdaki belirttiğimiz hususu açıklamak gerekirse, Sözleşmenin İngilizce metninde 6. Madde açıklanırken mahkeme ifadesinden ziyade tribunal⁴⁵ ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Burada tribunal ifadesinden kast edilen, yargı fonksiyonunu barındıran tarafsız, bağımsız, aldığı kararlarının hukuki bağlayıcılığı olan kurum ve

⁴² İNCEOĞLU, s. 210.

⁴³ İNCEOĞLU, s. 210.

⁴⁴ Guide on Article 6 of the European Convention of Human Rights, s. 7.

⁴⁵ Sözleşmenin İngilizce metninde geçen ifade şu şekildedir: “In the determination of ... any criminal charge against him, everyone is entitled to a ... hearing ... by an independent and impartial tribunal established by law”

kuruluşlardır⁴⁶. Böyle bir tanımın yapılmasının anlamı, adil yargılanma hakkının kapsamının yalnızca mahkemelerle sınırlı olmadığı, yukarıdaki şartları sağlayan idare organlarınca yapılan işlemlerde de adil yargılanma hakkının gözetilmesinin gerektiğidir⁴⁷.

Örneğin Öztürk v. Almanya başvurusunda AİHM, suça sürüklenen çocuklara ilişkin suç isnadının fazla olması hususu karşısında, mahkemelerin iş yükünün azaltılması amacıyla suça sürüklenen çocuklara ilişkin muhakeme ve cezalandırma işlemlerinin idari organlarca yürütülmesi, adil yargılanma hakkının gereklilikleri yerine getirildiği müddetçe madde kapsamı içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir⁴⁸. Anayasa Mahkemesi, AİHM'e paralel olarak vermiş olduğu bir kararda ilçe seçim kurulu başkanlığının bir yargı yeri olarak nitelendirmiştir. Verdiği kararda AYM, bir kurumun yargı yeri olarak değerlendirirken hâkimin tarafsızlığı ve bağımsızlığı ilkesine uygun şekilde faaliyet gösteren ve tarafına yapılan şikayet ve başvuruları kesin olarak hükme bağlayan işbu kurumu klasik yargı teşkilatında yer almasa dahi Anayasa m.36'daki yargı yeri tanımına dahil olduğu sonucuna varmıştır⁴⁹.

Yargı yerine başvuru hakkı, temelde tarafların yargılama sürecine erişebilmesini ele alan bir haktır. İşbu hak, doğası gereği medeni uyuşmazlıklarda daha etkin bir şekilde ortaya çıkmaktaysa da ceza yargılamalarında da uygulanabilirliği mevcuttur⁵⁰. Nitekim suç isnadına maruz kalan sanığın kendini mahkeme önünde savunabilmesi, mahkemeye başvurma hakkı kapsamındadır. Mahkemeye başvurma hakkı, her ne kadar sözleşme

⁴⁶ Guide on Article 6 of the European Convention of Human Rights, s. 20, yargı yeri niteliğine haiz olmak için yalnızca yargı fonksiyonunu sağlamanın yeterli olduğu görüşüne ilişkin bkz. HENDEK, s. 36.

⁴⁷ HENDEK, s. 34.

⁴⁸ AİHM, Öztürk v. Almanya, 21.02.1984, Başvuru No: 8544/79, para. 56, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57553> (e.t. 12.03.2025).

⁴⁹ AYM, İsmail Taşpınar Başvurusu, 06.02.2014, Başvuru No: 2013/3912, para. 48, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/3912> (e.t. 12.03.2025)

⁵⁰ HARRIS/O'BOYLE/WARBRICK, s. 278.

hükmü lafzında yer almasa da adil yargılanma hakkı düzenlemesiyle korunması amaçlanan unsurlardan biri olduğu ortadadır. Nitekim *Golder v. Birleşik Krallık* başvurusunda: hükümlü olan başvurucunun hükümlü olduğu yer hapishanesindeki görevliye karşı özel hukuk mahkemesine başvurmak istemesi karşısında dönemin iç işleri bakanlığı tarafından bu talebinin engellenmesi karşısında AİHM, mahkemeye başvuru hakkının adil yargılanmanın sağlanması hususunda önemli bir etken oluşturduğunu, bu nedenle adil yargılanma hakkı kapsamında bireye bu hakkın sağlanmasının sözleşmeye taraf devletlere ekstradan yeni ve bağımsız bir sorumluluk oluşturmaktan ziyade daha öncesinden onayladıkları adil yargılanma hakkının sağlanması hususunda pozitif bir yükümlülük taşıması gerektiğini belirtmiştir⁵¹.

Mahkemeye erişim hakkının sözleşmeye taraf devletler tarafından iç hukuk nezdinde sınırlandırılması mümkündür. Buna karşın, yapılan bu sınırlandırma, hakkın özüne zarar verecek veya uygulanamaz hale getirilecek şekilde gerçekleştirilmemelidir. Yapılan sınırlamalar, meşru amaç doğrultusunda ölçülü bir şekilde yapılmalıdır⁵².

Uygulamada karşılaşılan sınırlandırmalardan bir tanesi usul kuralları ile yapılan sınırlamalardır. Nitekim Türk hukukundaki dava şartı olarak arabuluculuk, uzlaştırma, yargılama harçlarının tahsis edilmesi, kanun yolları mahkemelerine erişimin süre ve bedel alt sınırı ile sınırlandırılması gibi uygulamalar, mahkemeye erişim hakkını sınırlamakta ise de yargı erklerinin sürdürülebilirliği, iş yükünün azaltılması ve yargılama sürelerinin kısaltılması meşru nedenlere dayandırılmaktadır.

Belirtmek gerekir ki Sözleşme, taraf devletlere kanun yolu mahkemesine ilişkin bir zorunluluk getirmemektedir. Buna karşın kanun yolu mahkemelerini kuran taraf

⁵¹ AİHM, *Golder v. Birleşik Krallık*, 21.02.1975, Başvuru No: 4451/70, para. 36, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496> (e.t. 11.03.2025)

⁵² Guide on Article 6 of the European Convention of Human Rights, s. 17.

devletler, işbu mahkemelerde gerçekleşecek yargılama için de adil yargılanma hakkının gerekliliklerini sağlamakla yükümlüdür⁵³.

Tarafsızlık, bağımsızlık ve kanunilik kavramları arasında kavramlararası yakın bir ilişki bulunmaktadır⁵⁴. Tarafsız ve bağımsızlık unsurlarından anlaşılması gereken, kimseden emir almayan ve objektif davranan hakim veya mahkeme tarafından yargılanma hakkıdır⁵⁵. Kanunilik unsuru ise yargı organı unsurlarının kuruluşunun, yetkilerinin, yargılama usulünün münhasıran kanun ile dava konusu olaydan önce belirlenmesini ifade eder⁵⁶. Burada kanuniliğin sağlanmasındaki amaç, yargı yerinin yetkililer tarafından yönlendirilmeden yalnızca devletin yasama organının çıkardığı kanunlar tarafından regüle edilmesinin sağlanmasıdır⁵⁷.

2.3.2 Masumiyet Karinesi

Masumiyet karinesi, suçlanan kimsenin suçunun ispatlanana kadar masum olarak kabul edilmesi anlamına gelmektedir⁵⁸. Karine, Sözleşmenin 6. Maddesinin 2. Fıkrasında düzenlenmiş olup cezai süreç olarak kabul edilen tüm süreçler için geçerlilik taşıyan bir ilkedir⁵⁹. Masumiyet karinesinin ceza muhakemesine birden fazla yansıması mevcuttur⁶⁰. Soruşturma esnasında cumhuriyet savcısının sadece şüpheli aleyhine değil lehine delilleri de toplama yükümlülüğünde olması, kovuşturma başlangıcında yetkili makamların

⁵³ Guide on Article 6 of the European Convention of Human Rights, s. 18.

⁵⁴ AİHM, GUÐMUNDUR ANDRI ÁSTRÁÐSSON v. İzlanda, 01.12.2020, Başvuru No: 26374/18, para. 218, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-206582>. (e.t. 15.03.2025).

⁵⁵ ÜNVER/HAKERİ, s. 55.

⁵⁶ İNCEOĞLU, s. 226.

⁵⁷ AİHM, Richert v. Polonya, 25.10.2011, Başvuru No: 54809/07, para. 42, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107165> (e.t. 15.03.2025)

⁵⁸ GÖKCEN, Ahmet vd.: Ceza Muhakemesi Hukuku, 7.Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2023, s. 141.

⁵⁹ LADEWIG, Hans-Meyer: “Adil Yargılanma Hakkı – II”, (Çev. Hakan Hakeri), Karşılaştırmalı Ceza Hukuku Serisi [3], Adil Yargılanma Hakkı ve Ceza Hukuku, (Ed: Kayıhan İÇEL), 1. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2004, s. 94; GREER, Steven: The European Convention on Human Rights: Achievements, Problems and Prospects, 2. Baskı, Cambridge University Press, New York 2008, s. 253.

⁶⁰ Guide on Article 6 of the European Convention of Human Rights, s.67, LADEWIG, Adil Yargılanma Hakkı – II, s. 94.

prosedürün objesi olan sanığa suçun işlendiği ön kanaatiyle yaklaşmaması, bireyin susma veya kendini suçlayıcı delilleri sunmama hakkının olması, suç isnadının ispat yükümlülüğü iddia makamına ait olması ve şüpheden sanığın yararlanması⁶¹ bu yansılardan birkaçıdır.

Masumiyet karinesi, muhakemenin sonucundan bağımsız olarak ceza muhakemesi sürecinin geneli bakımından temel kabul edilmesi gerekmektedir⁶². Mahkemenin sunduğu gerekçeli kararda masumiyet karinesine uygun davranılmadığı hallerde adil yargılanma hakkının ihlalinden söz edilecektir⁶³.

Nitekim masumiyet karinesi ilkesinin bir sonucu olan şüpheden sanık yararlanır ilkesi, bir ispat kuralı veya delilleri değerlendirme aracı olmasından ziyade gerçekleşen değerlendirmelerden sonra hükmün verileceği esnada esas alınması gereken bir ilkedir⁶⁴. Şüpheden sanık yararlanır ilkesi, eğer hükmün verildiği esnada usulüne uygun sunulan ve tartışılan deliller ışığında suçun işlenmediğine dair en ufak bir şüphe bile barınıyorsa sanık lehine beraat kararı verilmesi gerektirmektedir⁶⁵. Zira masum olan bir kimseye şüphenin yenilmediği bir durumda yaptırım uygulanması adalete olan güveni temelden sarsacaktır⁶⁶. Bu durum masumiyet karinesinin hüküm verilirken dahi geçerliliğini koruduğunun bir göstergesidir.

Belirtmek gerekir ki masumiyet karinesi, bir karine olması itibarıyla sanığın usulüne uygun şekilde yapılan yargılama sonucu suçluluğunun ispatlanmasıyla somut

⁶¹ AİHM, Barbera, Messegue & Jabardo v. İspanya, 06.12.1988, Başvuru No: 10590/83, para. 77, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57429> (e.t. 12.03.2025).

⁶² AİHM, Minelli v. İsviçre, 25.03.1983, Başvuru No: 86660/79, para. 30, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57540> (e.t. 22.03.2025).

⁶³ AİHM, Cleve v. Almanya, 15.01.2015, Başvuru No: 48144/09, para. 40, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-150309> (e.t. 22.03.2025)

⁶⁴ CENTEL, Nur/ZAFER, Hamide: Ceza Muhakemesi Hukuku, 16. Bası, Beta Yayınları, İstanbul 2019, s. 803.

⁶⁵ GÖKCEN vd., s.128.

⁶⁶ GÖKCEN vd., s.129.

olaya dair geçerliliğini yitirecektir⁶⁷. Buna karşın tamamlanmış bir yargılama sonucunda ilgili yargılamada doğrudan hükümlü olmamasına karşın dolaylı veya paralel olarak yargılama sürecinde olan birey bakımından masumiyet karinesi geçerliliğini korumaya devam edecektir.

2.3.3 Silahların Eşitliği ve Çelişmeli Yargılama İlkeleri

Silahların eşitliği ilkesi, davanın taraflarının usule ilişkin haklar bakımından aynı koşullara tabi tutulması ve taraflar arasında güç dengesinin korunması suretiyle iddia ve savunmalarını akla uygun bir şekilde yargı mercii önüne taşıyabilme imkânına sahip olması anlamına gelmektedir⁶⁸. Silahların eşitliği ilkesinin sağlanması, taraflar arasındaki adil dengenin sağlanması adına hem ceza yargılamaları hem de medeni yargılamalarda ihtiyaç duyulan bir ilkedir⁶⁹.

Silahların eşitliği ilkesine ilişkin değerlendirme yapılırken esas alınan husus, eşitlik denetimine konu olan işlemin yargılama sürecindeki önemidir⁷⁰. Nitekim AİHM de silahların eşitliği ilkesi doğrultusundaki içtihatlarında şikâyet konusu eşitsizliğin yargılamaya etkisinin değerlendirmesini yapmaktadır⁷¹. Bu bağlamda tanık dinletilmesi sürecinde ve yargılama konusu bilgi ve belgelere erişimin sağlanması hususunda eşit imkânların sağlanması süreçlerinde yapılan her türlü sınırlamanın bir ihlal niteliğinde

⁶⁷ AİHM, Cleve v. Almanya, para. 37.

⁶⁸ ÜNVER/HAKERİ, s. 55; AYM, Devran Duran Başvurusu (GK), 25.05.2017, Başvuru No: 2014/10405, para. 86, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/10405> (e.t. 11.03.2025); AİHM, Foucher v. Fransa, 18.03.1997, Başvuru No: 22209/93, para. 34, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58017> (e.t. 13.03.2025).

⁶⁹ Guide on Article 6 of the European Convention of Human Rights, s. 35.

⁷⁰ ŞAHİN, Cumhur, “Anayasa Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Ceza Muhakemesinde Silahların Eşitliği ve Çelişmeli Yargılama İlkeleri”, DEÜHFD, 21(Özel Sayı), 2019, s. 3056; İNCEOĞLU, s. 239.

⁷¹ AİHM, Kremzov v. Avusturya, 21.09.1993, Başvuru No: 12350/86, para. 75, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57829> (e.t. 12.03.2025)

olmadığı yine buna paralel olarak özgürlük tanımının mutlak olarak anlaşılmaması gerekmektedir⁷².

Belirtmek gerekir ki, özellikle ceza yargılamasında iddia makamının kaynak erişimi çok daha derin olan cumhuriyet savcısı ve savunma makamının suç isnat edilen sanık olduğu hususunu değerlendirdiğimizde ceza yargılamasının özünü oluşturan maddi gerçekliğe ulaşma⁷³ amacına sadık kalmak adına silahların eşitliği ilkesinin uygulamasına hassasiyetle yaklaşılması gerekmektedir.

AIHM, Diriöz v. Türkiye başvurusunda kovuşturma sürecinde duruşmalarda cumhuriyet savcısının müdafiden daha yüksek bir konumda ve hâkimin yanında oturması ve duruşma sürecine dâhil olması hususunu fiziki bir avantaj sağlaması karşısında duruşmanın gidişatı açısından başvurucuya dezavantaj sağlamadığı gerekçesiyle kabul edilemezlik kararı vermiştir⁷⁴.

Silahların eşitliğinin sağlanması gereken noktalardan bir tanesi de yargılamaya ilişkin bilgi ve belgelere ulaşmada eşitliğin sağlanmasıdır. Nitekim her ne kadar bu hakkın mutlak olmadığı kabul edilmekteyse⁷⁵ de AYM, Yankı Bağcıoğlu vd. kararında başvurucunun mahkûmiyetine dayanak olan bilgi ve belgelerin gerçekliğinin incelenmesi

⁷² ŞAHİN, s. 3054.

⁷³ SILVER, Jay Sterling: ‘Equality of Arms and the Adversarial Process: A New Constitutional Right’, Wisconsin Law Review, 1007(4), 1990, s. 1037.

⁷⁴ AIHM, Diriöz v. Türkiye, 31.05.2012, Başvuru No: 38560/04, para. 25, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-120122> (e.t. 13.03.2025). Buna ek olarak konuya dair karşıt yönde değerlendirmenin yapılmasında fayda görmekteyiz. Nitekim savcının kovuşturma esnasında hakimın yakınında bulunması yalnızca fiziki olarak avantaj sağlamamaktadır. Nitekim oturma düzeninin meydana getirdiği sonuçlardan biri olarak iddia makamının mahkeme ile karar verme aşamasında savunma makamının gıyabında istişare edebilmesini sağlaması silahların eşitliği ilkesine doğrudan olumsuz yönde bir etki sağlamaktadır.

⁷⁵ ŞAHİN, s. 3055.

talebi karşısında belgelerin devlet sırrı niteliğinde bilgileri ihtiva etmesi nedeniyle işbu talebinin reddedilmesinin adil yargılanma hakkının ihlali olarak nitelendirmiştir⁷⁶.

Çelişmeli yargılama ilkesi ise taraflara dava dosyası hakkında bilgi sahibi olma ve yorum yapma hakkının tanınmasını, bu nedenle tarafların yargılamanın bütününe aktif olarak katılabilmesini gerektirmektedir⁷⁷. Çelişmeli yargılama ilkesi, silahların eşitliği ilkesi ile yakından ilişkili olup bu iki ilke birbirini tanımlar niteliktedir⁷⁸. Çelişmeli yargılama ilkesi gereği, sanık huzurunda tanıkların ve diğer delillerin tartışılması gerekmektedir⁷⁹. Burada tanıkların sanık huzurunda tartışılması, sözleşmede sanığa tanınan asgari haklardan çapraz sorgulama hakkına da karşılık gelmektedir⁸⁰.

Delillerin sanık huzurunda tartışılmasının kanun yolu mahkemelerinde gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hususu da önem arz etmektedir. İşbu hususu değerlendirirken üst mahkemenin yargılama sürecindeki rolünü tespit etmek icap etmektedir. Buna göre, kanun yolu mahkemesinin hukukilik denetimi ile birlikte maddi olaylar hakkında da karar verme yetkisine haiz olduğu durumlarda sanık huzurunda delilleri tartışmadan hüküm vermesi adil yargılanma hakkının ihlali sonucunu doğuracaktır⁸¹.

2.3.4 Makul Sürede Yargılanma Hakkı

Makul sürede yargılanma hakkı, Sözleşmenin ruhuna yansıyan belirlilik ilkesi ve bu ilkenin yansıması olan adil yargılanma hakkının bir alt başlığı niteliğindedir. Nitekim

⁷⁶ AYM, Yankı Bağcıoğlu vd. (GK), 09.01.2015, Başvuru No: 2014/253, para. 75 – 77, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/253> (e.t. 13.03.2025). İlgili kararla bağlantılı olarak iddia makamı tarafından incelenen belgelerin devlet sırrı olarak nitelendirilemeyeceği görüşüne ilişkin ŞAHİN, s. 3055.

⁷⁷ AYM, Devran Duran Başvurusu (GK), para. 87.

⁷⁸ AYM, Devran Duran Başvurusu (GK), para. 87.

⁷⁹ AİHM, Barbera, Messegue & Jabardo v. İspanya, para. 78.

⁸⁰ İNCEOĞLU, s. 243, Guide on Article 6 of the European Convention of Human Rights, s. 35.

⁸¹ İNCEOĞLU, s. 243.

hakkın tanınmasıyla sağlanmak istenen amaç, tarafların uzun süren yargılama faaliyeti nedeniyle maruz kalacakları maddi ve manevi baskıdan korunmasını sağlamaktır⁸². İlgili hakkın tanınması, Sözleşmedeki hükümde geçen *“makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkı”* ifadesinden de anlaşılmaktadır⁸³.

Buna karşın Sözleşmede de Mahkeme kararlarında da ne kadar sürenin *“makul”* olarak atfedildiğine dair tek kıstasın olmadığı gözlemlenmektedir⁸⁴. Mahkemenin kararlarında belli bir zaman dilimini tek başına makul süre olarak nitelendirmemesinin nedenini Sözleşmenin ilgili düzenlemesindeki makul süre ifadesini tanımlamamasını, genişletici şekilde yoruma açık bırakılmasına dayandırmaktadır. Hendek ise makul süre kavramını *“kişiler arasındaki cezai ve hukuki uyuşmazlıkların adaletin gerçekleştirilmesi için gerekli başka haklar ihlal edilmeksizin mümkün olan en kısa sürede çözülmesi”*⁸⁵ olarak tanımlamıştır.

Türkiye’deki bağlayıcı hukuk ele alındığında, AİHS m. 6/1’de düzenlenen makul sürede yargılanma hakkının Anayasa m. 36’da hak arama hürriyeti başlığı altında zımnen de olsa güvence altına almıştır⁸⁶. Makul süre kavramına ilişkin bir tanım mevzuatta yer almamasına karşın AYM’nin makul sürede yargılanma hakkının yorumlanmasındaki yaklaşımı AİHM kararları ile paralel doğrultudadır⁸⁷.

⁸² GÖKCEN vd., s. 124; AYM, Güher Ergun vd. Başvurusu, 02.07.2013, Başvuru No: 2012/13, para. 38, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/13> (e.t. 20.03.2025).

⁸³ Avrupa Konseyi tarafından Sözleşme metninin Türkçe tercümesinde madde 6/1’de ilgili ifadeye rastlanmaktadır.

⁸⁴ SMOLEJ, Mirka: Time Management in Nordic Courts: Review of Proposals and Policies Aimed at Reducing Delays in Courts, Time Management of Justice Systems, a Northern Europe Study, Avrupa Konseyi Yayınları, Strazburg 2007, s. 18, 20.

⁸⁵ HENDEK, s. 30.

⁸⁶ AYM, Güher Ergun vd. Başvurusu, para. 38.

⁸⁷ EMSALGÜL, Doğan: *“Bireysel Başvuru Çerçevesinde Anayasa Mahkemesinin Verdiği İcra ve İflas Hukukuna İlişkin Kararların Değerlendirilmesi”*, AÜHFD, 68(1), 2019, s. 102.

Bununla birlikte, Anayasada, AİHS’te devlete tanınan pozitif yükümlülük genişletilmiştir.⁸⁸ Öyle ki, Anayasa m.141’in son fıkrasına bakıldığında yargı organlarına davaların en az giderle ve mümkün olan en kısa sürede sonuçlanması⁸⁹ için daha bariz bir yükümlülük atfedildiği görülecektir⁹⁰.

Makul sürede yargılamadan salt kısa süren yargılama çıkarımı yapılması kanaatimizce isabetli değildir. Zira münhasıran yargılamanın kısa sürmesine odaklanıldığında yargılamanın çok kısa sürmesinden kaynaklı ilgililerin sair haklarının ihlali mümkün olabilecektir. Nitekim AİHM bir kararında, Adil yargılanma hakkının varlığı, yargılamanın yürütülmesi sürecinde tüm genel prensiplerinin bir arada yürütülebilmesiyle mümkün olduğunu belirtmiştir⁹¹. Bu bağlamda yargılamayı hızlı yapmak pahasına bireyleri adil yargılanma kapsamındaki veyahut sair haklarından mahrum bırakma hususu üstüne düşülmesi ve yargının süjeleri için en uygun olacak şekilde bir değerlendirme yapılması gerektiği kanaatindeyiz.

2.3.4.1 Makul Sürede Yargılanma Hakkı ile Bağlantılı İlkeler

2.3.4.1.1 Usul Ekonomisi ve Teksif İlkeleri

Usul ekonomisi ilkesi, temelde makul sürede yargılanma hakkı ile ilişkili bir kavramdır. Bu kavramlar arası ilişkinin anayasal güvencesi, 1982 Anayasası m. 141/4’te vücut bulmaktadır. Nitekim ilgili düzenlemede, yargı erkine davaların en az giderle ve

⁸⁸ İNCEOĞLU, s. 220.

⁸⁹ KARTAL, Bilal: Türkiye’de Adil Yargılanma Hakkı, İnsan Hakları Sözleşmesi ve Adli Yargı, 1. Baskı, TBB- İHAUM Yayını, 2004, s. 348.

⁹⁰ RG: T. 09.11.1982, S.17863 tarih ve sayılı Resmi Gazetede yayınlanan ve atıf tarihi itibarıyla yürürlükte olan 1982 Anayasası m. 141/4’te “Davaların en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılması, yargının görevidir.” İfadesine yer vererek Sözleşmedeki adil yargılanma hakkı tanımlamasının aksine cezai süreç ve medeni hak ve yükümlülüklerle ilişkin sınırlama yapılmamış, bu bağlamda da devletin pozitif yükümlülüğü genişletilmiştir.

⁹¹ AİHM, Boddaert v. Belçika, 12.10.1992, Başvuru No: 12919/87, para. 36, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57768> (e.t. 15.03.2025).

mümkün olan en kısa sürede sonuçlanması yükümlülüğünün atfedildiğinden yukarıda bahsetmiştik.

İki kavram arasındaki ilişki kanun düzenlemesinde de vücut bulmaktadır. Öyle ki 6100 sayılı HMK madde 30, doğrudan usul ekonomisi ilkesini tanımlarken hâkimin yargılamanın makul sürede yürütülmesi yükümlülüğünü doğrudan dile getirmektedir⁹².

Buna karşın usul ekonomisini tanımlarken yalnızca en kısa sürede ve en ucuz yolla kavramlarına odaklanılmaması gerekmektedir. Zira ilkeye ait alt başlıklardan yalnızca bu ikisine odaklanmak, Sözleşme ile koruma altına alınmak istenen adil yargılanmanın gerçekleştirilmesi ilkesine gölge düşürecektir⁹³.

Bu bağlamda usul ekonomisi ilkesini tanımlarken yargılamanın makul sürede, makul gider yapılması suretiyle kalite standartlarına uygun bir biçimde düzenli olarak yürütülmesi şeklinde tanımlamak isabetli olacaktır⁹⁴.

Usul ekonomisi ilkesi, yalnızca mahkemenin değil, yargılamanın süjesi olan tarafların da önem göstermesi gereken bir ilkedir. Nitekim ileride de açıklanacağı üzere makul sürede yargılanma hakkının ihlali başvuruları incelenirken tarafların yargılama sürecindeki tutumu önem arz etmektedir⁹⁵.

Teksif ilkesi, esasında makul sürede yargılanma hakkına hizmet eden bir ilke olup tarafların iddia ve savunmalarına dair unsurların belirli bir usul kesitine kadar ileri sürebilmeleri anlamına gelmektedir⁹⁶. Belirlenen usulü kesitten sonra ileri sürülen dava

⁹² PEKCANITEZ, Hakan/ATALAY, Oğuz/ÖZEKES, Muhammet: Medeni Usul Hukuku, 14. Bası, Ankara 2023, s. 382.

⁹³ HAŞHAŞ, Abdulkadir: Medeni Usul Hukukunda Makul Süre ve Mahkeme Zaman Yönetimi, Gediz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2015, s. 7.

⁹⁴ RÜZGARESEN, Cumhur: “Usul Ekonomisi İlkesinin İhlaline Karşı Başvuru Yolları”, SDÜHFD, 2014, 4(2), s. 174.

⁹⁵ AİHM, Proszak v. Polonya, Başvuru No: 25086/94, 16.12.1997, para 46 – 51, <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58121> (e.t. 24.03.2025).

⁹⁶ KARSLI, Abdurrahim: Medeni Muhakeme Hukuku, Alternatif Yayınları, İstanbul 2012, s. 325.

unsuru, kural dâhilinde mahkeme tarafından kabul edilmeyecektir. Bu ilke vasıtasıyla tarafların kötü niyetine maruz kalmak suretiyle yargılamanın uzamasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır⁹⁷.

Teksif ilkesi, kanuni düzenleme olarak 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu m.141’de iddia ve savunmanın genişletilmesi yasağı ile m.145’te sonradan delil gösterilmesine ilişkin düzenlemelerde kendine yer edinmiştir⁹⁸.

2.3.4.2 Makul Sürede Yargılanma Hakkının İhlalinde Tespit Edilmesi

Gereken Hususlar

Yargılamanın makul sürede tamamlanmasının tespiti, birtakım kıstaslar vasıtasıyla ölçülmekle birlikte bu kıstasların kendisi de her zaman sabit veya objektif değildir. Bu nedenle mahkemece yapılan incelemelerde de birden fazla kıstasın somut olayın koşullarına bağlı olarak incelendiği söylenebilecektir.

Nitekim AİHM, kararlarında somut olayı esas alarak makul sürede yargılamanın yapılıp yapılmadığına dair 3 aşamalı bir değerlendirme yapmaktadır⁹⁹. Bunlar yargılamanın karmaşıklığı, başvurucunun tutumu ve yetkili makamların tutumudur¹⁰⁰. AYM, bireysel başvurularda AİHM içtihatlarına paralel olarak hukuk yargılamaları¹⁰¹, idari yargılamalar¹⁰² ve ceza yargılamaları¹⁰³ yönünden verdiği pilot kararlarında benzer ilkeleri benimsemiştir.

⁹⁷ KAYMAK, s. 47.

⁹⁸ PEKCANITEZ/ATALAY/ÖZEKES, s. 368.

⁹⁹ KARAHAN, İlyas: Adil Yargılanma Hakkı Çerçevesinde Türk Hukukunda Makul Sürede Yargılanma Hakkı, Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 29.

¹⁰⁰ KARAHAN, s. 29.

¹⁰¹ AYM, Güher Ergun vd. Başvurusu, para. 41.

¹⁰² AYM, Selahattin Akyıl Başvurusu, 07.11.2013, Başvuru No: 2012/1198, para. 32 vd., <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/1198> (e.t. 16.03.2025).

¹⁰³ AYM, B.E. Başvurusu, 09.01.2014, Başvuru No: 2012/625, para. 33 vd., <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/625> (e.t. 15.03.2025).

Belirtmek gerekir ki somut olay nezdinde makul süre tespit edilirken kullanılan ölçütlerden herhangi biri tek başına yeterli değildir. Bu ölçütlerin etkisinin de ayrıca belirlenmesi ve somut olaydaki geçen süreye olan toplam etkisine yönelik bir değerlendirmesinin yapılması gerekmektedir. Nitekim yargılama sürecinde tek başına gerçekleştiğinde makul kabul edilebilecek olaylar birlikte değerlendirildiğinde makul görülmeyebilmektedir.

2.3.4.2.1 Geçen Sürenin Tespiti

AIHM kararlarında, yargılamada geçen sürenin makullüğünü tek başına değerlendirmemekle birlikte genel değerlendirmesinin kapsamında tutmaktadır.¹⁰⁴ Bu nedenle sürenin tespiti bakımından yargılamanın ne zaman başladığı ve ne zaman bittiğini tespit etmek de önem arz etmektedir.

Sınıflandırmalara geçmeden önce sözleşmeye taraf devletlerin anayasal yargı kararlarının süreye etkisini değerlendirmekte fayda olacağı kanaatindeyiz. Nitekim olağan yargı sürecine dair başvuruların esası ile doğrudan ilgili olan Anayasa Mahkemesi kararları ile ilgili yargılama sürecinin, makul süre hesabına dahil tutulması gerekecektir¹⁰⁵. Zira Sözleşme, bireyin adil yargılanma hakkını koruma altına alırken yargı merci, türü, nitelik ayrımı yapmaksızın genel bir korumanın varlığına vurgu yapmaktadır¹⁰⁶.

¹⁰⁴ AIHM, Proszak v. Polonya, para. 30 – 31. Mahkeme, hak ihlaline ilişkin başvuruyu irdelemeden önce geçen zaman diliminin tespiti bakımından ayrı bir değerlendirme yapmıştır.

¹⁰⁵ İNCEOĞLU, s. 280; HENDEK, s. 76.

¹⁰⁶ AIHM, Giancarlo Lombardo v. İtalya, 26.11.1992, Başvuru No: 12490/86, para. 18, <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57783> (e.t. 22.03.2025)

2.3.4.2.1.1 Sürenin Başlangıç ve Bitiş Anı

AİHM içtihatları bir bütün olarak değerlendirildiğinde görüleceği üzere yargılamalarda sürenin başlangıç anı, yargılama türüne göre değişiklik göstermektedir. Biz de yargılama türlerine göre üçlü bir sınıflandırma yapılmasının isabetli olduğu kanaatindeyiz.

Yargılamanın sona erdiği tarih bakımından ise genel anlamda kesin ve infaz edilebilir bir kararın taraf devletlerin iç hukuk sistemi tarafından verildiği tarihtir¹⁰⁷. Bununla birlikte iç hukuk sisteminde dava devam etmekteyken yapılan başvuruya ilişkin AİHM'in karar vermesiyle de süre sona erecektir¹⁰⁸.

Ceza yargılamalarında sürenin başladığı an kişiye suç isnadının yapıldığı an olarak kabul edilir. Belirtmek gerekir ki burada kullanılan suç isnadı kavramı, AİHM'in özerk kavramlar doktrini uyarınca kamu adına dava açma yetkisine sahip makamın iddianameyi mahkemenin önüne götürdüğü tarih anlamına gelmemektedir¹⁰⁹. Burada kast edilen, ilgilinin suç işlendiğine dair resmi bir iddianın varlığıdır¹¹⁰. Burada ilgili aleyhine suç işlendiğine dair iddianın varlığından neyin kastedildiğini tespit etmek önemlidir¹¹¹. Kişiye yönelik suç isnadının yansıması, kişinin tutuklandığı, gözaltına alındığı, yakalandığı, yakalama emri çıkarıldığı, aleyhine kolluk incelemesinin yapıldığı hatta milletvekilliği dokunulmazlığının kaldırıldığı¹¹² tarih olarak kabul edilebilecektir¹¹³.

¹⁰⁷ HENDEK, s. 73.

¹⁰⁸ EDEL, Frédéric: "The length of civil and criminal proceedings in the case-law of the European Court of Human Rights", Human Rights Files, No: 16, Council of Europe Publishing, 2007, s. 25.

¹⁰⁹ İNCEOĞLU, s. 279.

¹¹⁰ ÜNVER/HAKERİ, s. 62; AİHM, Öztürk v. Almanya, Başvuru No:8544/79, 21/02/1984, para. 55, Eckle v. Almanya, para. 73.

¹¹¹ HENDEK, s. 70.

¹¹² AİHM, Frau v. İtalya, 19.02.1991, Başvuru No: 12147/86, para. 14, <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57661> (e.t. 28.02.2025).

¹¹³ CALVEZ, Françoise / REGIS, Nicolas: Length of Court Proceedings in the Member States of the Council of Europe based on the Case Law of the European Court of Human Rights, Nicolas Regis Edition (3rd), Strazburg 2018, s. 4.

Ceza yargılamasında sürenin bittiği an, esasen kişi aleyhine gerçekleştirilen suç isnatlarına ilişkin son kararın verildiği an olarak kabul edilmektedir¹¹⁴. Bu karar, kesinleşmiş olan beraat veya mahkûmiyet kararı olabilir¹¹⁵. Sanığın beraatını iddia makamının temyiz ettiği hallerde makul süre güvencesi temyiz süresinin sonuna kadar devam etmektedir¹¹⁶.

Medeni ve idare hukuku yargılamalarında kural olarak davanın yetkili yargılama makamı önüne götürülmesi ile sürenin başladığı kabul edilmektedir¹¹⁷. Belirtmek gerekir ki burada yetkili yargılama makamından kasıt salt mahkeme olarak nitelendirilmemekte, mahkeme öncesinde başvurulması gereken kurumların varlığı söz konusuysa sürenin bu kurumlara başvuru tarihinin başlangıç tarihi olarak kabul edilmesi gerekmektedir¹¹⁸.

Sürenin bitiş anı olarak kesin hükmün verildiği tarih dikkate alınmaktadır¹¹⁹. Bununla birlikte verilen hüküm, bireyin aradığı hakkı elde edebileceğini öngörüyorsa sürenin bitiş tarihi olarak bireyin yargı makamlarında aradığı hakkı efektif olarak elde edebildiği tarih olarak değerlendirmek gerekecektir¹²⁰. Bu doğrultuda icra edilebilir mahkeme kararları bakımından ilamın icrası süreci de yargılama süresine dâhildir¹²¹. Bu yaklaşımın esas alınmasının nedeni, sözleşmeye taraf devletlerin hakkın yerine getirilmesi hususundaki keyfiliği engelleme yükümlülüğünün bulunmasıdır¹²².

¹¹⁴ HARRIS/O'BOYLE/WARBRICK, s. 278; İNCEOĞLU, s. 279.

¹¹⁵ HENDEK, s. 73.

¹¹⁶ AİHM, Ferraro v. İtalya, 19.02.1991, Başvuru No: 13440/87, para. 15, <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57667> (e.t. 17.03.2025).

¹¹⁷ İNCEOĞLU, s. 278.

¹¹⁸ PEKCANITEZ, s. 42, AİHM, Poiss v. Avusturya, 23.04.1987, Başvuru No: 9816/82, para. 50 – 52, , <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57560> (e.t. 05.03.2025).

¹¹⁹ İNCEOĞLU, s. 279.

¹²⁰ AİHM, Bükler v. Türkiye, 24.10.2000, Başvuru No: 29921/96, para. 34. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58902> (e.t. 11.03.2025).

¹²¹ HARRIS/O'BOYLE/WARBRICK, s. 233; AİHM, Di Pede v. İtalya, 26.09.1996, Başvuru No: 15707/89, para. 24, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58058> (e.t. 15.12.2024).

¹²² ÇAYAN, Gökhan: “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Mahkemeye Erişim Hakkı”, TAAD, 8(28), s. 263.

2.3.4.2.2 Davaların Karmaşıklığı

Davanın karmaşıklığına ilişkin nitelendirmede yalnızca hukuki açıdan değil maddi olay bağlamında da değerlendirme yapılır. Buna göre, davanın konusu, hukuki çözümü veya prosedüre dair karşılaşılan zorluklar davanın karmaşıklığına işaret eder¹²³. Davanın karmaşıklığı halinde makul sürenin aşılmasında devlete sorumluluk yüklenemeyeceğinin kabulü gerekmektedir. Buna karşın, davanın karmaşıklığına ilişkin unsurların yanında farklı sebeplerin de varlığı söz konusuysa bu noktada sözleşme hükmünün ihlali söz konusu olacaktır¹²⁴. Belirtmek gerekir ki, davanın karmaşıklığı hususu değerlendirilirken, adaletin yerine getirilme ilkesinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir¹²⁵.

AİHM'in incelediği başvurularda görüldüğü üzere, karmaşık olmadığı anlaşılan davalarda devlete sorumluluk yüklediği görülmekteyken karmaşık olduğu kanaatine varılan başvuru konusu yargılamalarda da işlemler arası geçen ve sürece dahil herhangi bir işlem yapılmayan zaman dilimine ayrıca dikkat edilmektedir¹²⁶.

Bazı yargılamalarda maddi unsurların karmaşıklığı, davanın bütününe karmaşık olması sonucunu doğurabilmektedir. Suç isnadının tespiti, yargılama konusu olayın doğası gereği hassas olması, ulusal güvenlik veya kamunun bütününe veyahut çoğunluğunu ilgilendiren bir olaya ilişkin olması davanın bütününe karmaşıktırabilecek maddi unsurlardandır.

Bazı yargılamalarda, hukuki ilkelerin korunabilmesi adına yargılamanın olduğundan daha karmaşık hale gelmesinin kabullenildiği durumların gerçekleştiği

¹²³ İNCEOĞLU, s. 280; HARRIS/O'BOYLE/WARBRICK, s. 279; HENDEK, s. 81.

¹²⁴ AİHM, Mansur v. Türkiye, 08.06.1995, Başvuru No: 16026/90, para. 64, <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57932> (e.t. 23.01.2025).

¹²⁵ İNCEOĞLU, s. 280; KAYMAK, s. 60.

¹²⁶ CALVEZ/REGIS, s. 5.

söylenebilecektir. Bunlardan en belirgin olanlarından bazıları: anayasallık ilkesinin korunması, ceza yargılamalarında silahların eşitliği ilkesinin sağlanması¹²⁷. uluslararası anlaşmaların etkisi olarak kabul edilmektedir.

Muhakemeden kaynaklı karışıklıklar, taraf sayısının fazla olması, aynı hususa ilişkin derdest başvuru sayısının fazlalığı, dinlenmesi gereken tanık sayısının fazlalığı, tebliğ sürecinde gerçekleşen sorunlar, paralel ilerlemekte olan yargılamaların birbirine etkisi, kanun yolu mahkemelerinin vereceği hükmün beklenmesi gibi nedenlere bağlı olarak gerçekleşebilmektedir¹²⁸.

2.3.4.2.3 Başvurucunun Tutumu

Makul sürede yargılanma hakkının ihlâlinden söz edebilmek için yargılama sürecindeki gecikmelerin Devletten kaynaklanması şartı aranmaktadır¹²⁹. Buna göre özel hukuk yargılamalarında başvurunun iç hukuk imkanlarını kullanırken gecikmelere dair gerekli özeni göstermediği anlaşıldığı hallerde devletin sorumluluğundan söz edilemeyecektir.

Altı çizilmesi gereken bir durum ise ceza davalarında başvurunun tutumudur. Nitekim sanığın, iddia ve karar makamlarıyla doğal olarak işbirliği yapma yükümlülüğü olmadığı gibi işbirliği yapmadığı hallerde geçen süreden başvurunun sorumlu tutulamayacağını kabul etmek gerekecektir¹³⁰. Zira aksi halde şüpheli veya sanığın susma hakkı ile makul sürede yargılanma hakkı arasında bir çatışma yaratılmış olacaktır.

¹²⁷ AİHM, Baraona v. Portekiz, 08.07.1987, Başvuru No: 10092/82, para. 50, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57428> (e.t. 10.03.2025).

¹²⁸ EDEL, s. 41.

¹²⁹ AİHM, Proszak v. Polonya, para. 46 – 51.

¹³⁰ AİHM, Yağcı ve Sargın v. Türkiye, 08.06.1995, Başvuru No: 16419/90 – 16426/90, para. 66, <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57938> (e.t. 01.04.2025).

Belirtmekte fayda gördüğümüz bir diğer husus da başvuruçuların yargılama sürecinde kanuni yola başvurma, ıslah, tanık dinletme talebi gibi kanunen tanınmış hak ve imkânlardan faydalanması, yargılamanın makul süreyi aşmasından sorumlu tutulacağı anlamına gelmeyecektir¹³¹. Yukarıda belirttiğimiz husus, hakkın kötü niyetle kullanılmasına işaret etmekteyken kanunen tanınan hakkı olması gerektiği gibi kullanan başvuruçuların uzun süren yargılamalardan sorumlu tutulmaması gerektiği görüşüne katılmaktayız.

Yine belirtmek gerekir ki, muhakeme süreçlerinde başvuruçuları çoğu zaman avukatların temsil ettiği varsayımıyla, avukatların meslek hayatlarının olağan akışı ve doğal iş yükü gereği kapsamında mesleki yardımlaşma adı altında tarafların birbirine yardımcı olmaya eğilimli olmaları, tek başına gecikmeden sorumluluk atfında etken olarak değerlendirilmemelidir. Bu yönde yapılan bir değerlendirme, avukatların dürüst davranma yükümlülüğü kapsamında meslek etiğine ve kurallarına saygılı olduğu kabulüyle gerçekleştirilebilecektir. Aksi takdirde dürüstlük kuralına aykırı faaliyetlerde bulunulmasının olası sonucu olarak yargılamaların gereğinden fazla uzadığını ve bu yöndeki ihlallerden taraf devletin sorumlu tutulmaması gerektiği kanaatindeyiz. Nitekim AİHM'in Cricosta/Viola v. İtalya kararında, 15 yıl sürmüş olan yargılama sürecinde taraf devletin gecikmeden asli sorumlu olmadığı, başvuruçuların yargılamanın yavaşlatılmasına yönelik 17 erteleme talebi karşısında başvuruçuların tutumlarının davanın uzun sürmesinde aslen etkili olduğu ve bu nedenle hak ihlalinden söz edilemeyeceğinin altı çizilmiştir¹³².

¹³¹ CALVEZ/REGIS, s. 18.

¹³² AİHM, Cricosta/Viola v. İtalya, 04.12.1995, Başvuru No: 5/1995/511/594, para. 28, 31, 32, <https://hudoc.echr.coe.int/sites/%20tur/pages/search.%20aspx?i=001-57956> (e.t. 20.03.2025).

Tabii olarak bu durum, taraf devlet mahkemelerinin makul sürede yargılanmanın gerçekleşmesi yükümlülüğünü ortadan kaldırmamaktadır¹³³. Mahkemeler, iç hukuktaki muhakeme kurallarına paralel olarak tarafların yargılamanın uzamasına yönelik olası faaliyetlerine reaksiyon verebilmelidir¹³⁴.

Adli yardım veyahut zorunlu müdafî kurumlarında atanan avukatların yargılamanın uzamasına yönelik davranışları taraf devlete atfedilemeyecektir. Zira her ne kadar atamalar kamu tarafından yapılmaktaysa da atanan avukat, atandığı tarafı temsil etmektedir¹³⁵.

2.3.4.2.4 Yetkili Makamların Tutumu

İnceoğlu'na göre “Mahkeme, ortaya çıkan her bir hareketsiz dönemi ayrı ayrı değerlendirmektedir¹³⁶.” Yargılamanın esası veya usulüne dair herhangi işlemdeki gecikmelerde yetkili makam veya kişilerin bu gecikmelerden sorumlu olduğunu belirtmek gerekecektir. Buradaki yetkili makamdaki kasıt yalnızca yargısal başvuru yolu bağlamındaki yargı mercileri değil, sürece etkisi olan idari ve varsa siyasal makamların tutumunu da kapsamaktadır¹³⁷.

Devlet, doğal olarak kendi idari ve yargı kurumlarından kaynaklanan gecikmelerden sorumlu tutulacaktır. Nitekim makul sürede yargılanmanın güvencesini tanıyan devlet, yansıması olan tüm kurumlarında yargılamanın efektif, dikkatli ve süratli gerçekleştirilmesinden de sorumludur.

¹³³ HARRIS/O'BOYLE/WARBRICK, s. 279.

¹³⁴ EDEL, s. 55.

¹³⁵ HARRIS/O'BOYLE/WARBRICK, s. 280.

¹³⁶ İNCEOĞLU, s. 282.

¹³⁷ TANÖR, Bülent/YÜZBAŞIOĞLU, Necmi: 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, 17. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 2018, s. 213.

Devletin bu sorumluluğunun bir diğer ayağı ise başvurucudan veya yetkili makamlardan kaynaklanmayan gecikmelerdir. Yargı mercileri üstlerine düşen sorumluluğu yerine getirmiş olsa da yargı sisteminin doğası, hâkim eksikliği, siyaset, iç hukuktaki boşluklar, mahkemelerin iş yükünün ağırlığı gibi sebeplerden kaynaklı yargılamanın makul süreyi geçmesi durumunda da taraf devlet sorumlu tutulacaktır¹³⁸. Esasen görülen davanın diğer taraflarının neden olduğu bu tür gecikmelerden de devletin sorumlu olduğunu kabul etmek gerekecektir. Zira yargılamanın genel akışı devlet makamlarının himayesindedir. Bu nedenle başvurucudan kaynaklanmayan her türlü (neredeyse) gecikmeden devletin sorumlu tutulması gerektiğini söylemek de isabetli olacaktır. Devletin makul sürede yargılamaya dair sorumluluğunun bu denli geniş tutulmasının önemli bir sebebi, yargı sistemlerinin makul sürede yargılama yapabilecek şekilde tasarlayabilmek adına kendilerine yüklenen pozitif yükümlülüğünün mevcut olmasından kaynaklanmaktadır¹³⁹. Nitekim AİHM, *Moreira de Azevedo v. Portekiz* başvurusunda taraf devletin yalnızca yargı organlarından değil, sair tüm otoritelerinden sorumlu olduğunun altı çizilmiştir¹⁴⁰.

Bununla birlikte AİHM, bazı yargılamalar bakımından milli yargı yerlerindeki iş yükünün uzun yargılamayı mazur gösterebileceği kabul etmektedir.¹⁴¹ Buna göre iki şartın bir arada sağlanması gerekmektedir. İş yüküne istisnai bazı hallerin yol açması ve ilgili devletin bu iş yükü ile başa çıkabilmek için gerekli tedbirleri almış olması. Bu bağlamda AİHM, taraf devletlerin yargılamalarına ilişkin kronik iş yükü ile geçici iş yükü

¹³⁸ İNCEOĞLU, s. 282.

¹³⁹ HENDEK, s. 88.

¹⁴⁰ AİHM, *Moreira de Azevedo v. Portekiz*, 23.10.1990, Başvuru No: 11296/84, para. 73, <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57645> (e.t. 22.03.2025).

¹⁴¹ HENDEK, s. 91.

arasında taraf devletin çözüm için gerekli tedbirleri almış olması halinde ayrıma gittiği görülmektedir¹⁴².

2.3.4.2.5 Davanın Başvurucu İçin Önemi

Milli hukuk mahkemelerinde görülmekte olan dava, başvuru için maddi veya manevi anlamda önem arz edebilmektedir¹⁴³. Davanın başvuru açısından önemi, AİHM'in hak ihlali denetiminde doğrudan bir kriter olarak belirlemediği bir unsur olmakla birlikte ihlal denetimine daha titiz yaklaşımlarına neden olan bir nevi tali bir kriter olarak karşımıza çıkmaktadır. AİHM içtihatlarında öncelikli davanın genel özellikleri belirtilmemiştir. Bunun yerine başvuru nezdinde ilgili davaların önemli olduğunun belirtilmesi yoluna gidilmiştir.

Bu durum, öncelikli statüsünde olmayan başvurular için negatif bir tutum teşkil etmemekte, daha ziyade Mahkemenin öncelikli olarak belirlediği başvuru konuları için daha titiz bir yaklaşım sergilemeye yönlendirmektedir¹⁴⁴. Bu konulardan bazıları, başvuru kişinin iş hayatını, özel hayatını, çocuk velayetini, namı trafik kazası sonucu doğan zararın tazminini içeren davalardır¹⁴⁵.

Belirtmek gerekir ki, ceza hukukuna ilişkin yargılamalarda özellikle de başvuru kişinin yargılama süreci esnasında tutuklu olması halinde maruz kalınan suç isnadının yarattığı etki, yargılama uzadıkça süregelen belirsizlikle daha çok artacağından¹⁴⁶ yine başvuru kişinin mahkumiyetine ilişkin yürütülen ceza davaları da mahkemenin önemli bulduğu hususlardandır.

¹⁴² HARRIS/O'BOYLE/WARBRICK, s. 282.

¹⁴³ EDEL, s. 43, HARRIS/O'BOYLE/WARBRICK, s. 280.

¹⁴⁴ CALVEZ/REGIS, s. 24.

¹⁴⁵ HARRIS/O'BOYLE/WARBRICK, s.281, CALVEZ/REGIS, s. 24.

¹⁴⁶ CALVEZ/REGIS, s. 26.

AİHM, dava konusunun iş uyuşmazlıkları olduğu hallerde ulusal mahkemelerin özel bir gayret göstermesi gerektiğine işaret etmektedir¹⁴⁷. Zira AİHM, bizim de katıldığımız üzere kişinin iş hayatının başvuru açısından önemini kabul etmekte ve sözleşmeye taraf devletlerden de bu gerçekliğe uygun olacak şekilde titizliğin sağlanmasını beklemektedir. Nitekim işten çıkartılan engelli olan başvuru kişinin işe iade ve tazminat sürecini içeren bir başvurusu hakkında AİHM, toplam sürecin 9 yıl sürmesi ve hala kesin hüküm verilmemiş olması karşısında dava konusunun başvuru açısından önemine vurgu yaparak makul sürede yargılanma hakkının ihlaline karar vermiştir¹⁴⁸.

Nitekim Kudla v. Polonya başvurusunda AİHM, başvuru kişinin yargılama sürecinde tutuklu olarak bulundurulması karşısında davadaki karar verme sürecinin hızlandırılması gerektiğini ileri sürmüştür¹⁴⁹.

Yine başvuru kişinin özel hayatını ilgilendiren bir başvuruda AİHM, başvuru kişinin mental sağlığını ilgilendiren bir yargılamanın 9 yıl boyunca süregelmesi ve bu sürecin uzamasının başvuru kişinin özel hayatı ile aile hayatını olumsuz etkilemesi karşısında gerekli titizliğin sağlanması gerektiğini, bu bağlamda makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiğini ortaya koymuştur¹⁵⁰.

¹⁴⁷ HENDEK, s. 95.

¹⁴⁸ AİHM, Obermeier v. Avusturya, 28.06.1990, Başvuru No: 11761/85, para. 72, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57631> (e.t. 13.03.2025)

¹⁴⁹ AİHM, Kudla v. Polonya, para. 130.

¹⁵⁰ AİHM, Bock v. Almanya, 29.03.1989, Başvuru No: 11118/84, para. 48 – 49, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57440> (e.t. 13.03.2025).

3. MAKUL SÜREDE YARGILANMA HAKKININ İHLALİNİN SONUÇLARI

3.1 Genel Olarak

Makul sürenin ihlal edilip edilmediğine ilişkin AİHM tarafından yapılan değerlendirmelerin esası, sözleşmeye taraf devletin iç hukukunda belirtilen sürelerle dayanmamak suretiyle¹⁵¹ kendi ilkeleri çerçevesinde her başvurunun kendine özgü özelliklerini önceleyerek değerlendirme yapmaktan geçmektedir. Buna bağlı olarak Mahkeme tarafından ihlalin tespit edildiği hallerde Mahkemenin ihlali tespit etmekle yetindiği veyahut başvuru lehine tazminata hükmettiği görülebilmektedir.

Bu bölümde değerlendirmek istediğimiz husus salt olarak makul sürede yargılanma hakkının ihlalinin sonuçlarını açıklamaktan ziyade ihlalin varlığından itibaren süregelen süreci bir bütün olarak ele almaktır. Nitekim makul sürede yargılanma hakkının AİHM bakış açısıyla değerlendirebilmek adına başvuru sürecinden itibaren konuyu ele almak gereklidir¹⁵².

3.2 Bireysel Başvuru

Kavram olarak farklı kullanımları olmakla birlikte Türk Hukukunda bireysel başvuru¹⁵³ olarak tanımlanan anayasal şikâyet yolu, konusu anayasa hukuku ihlallerinin saptanması ve bunun farklı biçimlerde giderilmesi olan bir olağanüstü kanun yolunu teşkil etmektedir¹⁵⁴. Bireysel başvuru, Kanadoğlu'nun deyimiyle “vatandaşın devlete karşı özgün bir itirazıdır.”¹⁵⁵ Fakat işlevi ilgili başvurunun ötesinde olan bir hukuki

¹⁵¹ HENDEK, s. 99.

¹⁵² HENDEK, s. 56.

¹⁵³ Kavramsal alternatifi olarak kişisel başvuru ifadesinin kullanılmasına ilişkin ŞİRİN, Tolga: Türkiye’de Anayasa Şikâyeti, 1. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 9.

¹⁵⁴ ŞİRİN, s. 29.

¹⁵⁵ KANADOĞLU, Korkut: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru, 1. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 11.

süreçtir. Nitekim bireysel başvurular karşısında oluşturulan mahkeme içtihatları veya başvuru ile ilgili norm değişiklikleri, bireysel başvurunun anayasa hukuk anlamında özgün bir yorumlama ve kendini geliştirici etkisini de bünyesinde bulundurmaktadır¹⁵⁶.

Konumuz itibariyle bireysel başvuru sürecini Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi özelinde değerlendireceğiz. İç hukuk yolu olarak tanınan ve çalışmamızın değerlendirme konusu olan Tazminat Komisyonuna yapılan başvurular, bilahare ilgili bölümde değerlendirilecektir.

3.2.1 Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru

AİHM, Daneshpayeh v. Türkiye başvurusuna dair verdiği kararda, Türk hukukunda uzun süren yargılamalara dair hak arama mekanizmasının bulunmadığını, Kudla v. Polonya başvurusunda oluşturduğu içtihat çerçevesinde bu durumun AİHS m.6/1 ve m. 13 bağlamında ihlal teşkil ettiğini ortaya koymuştur¹⁵⁷. Aynı başvuruda Mahkeme, yargılamaların uzun sürmesi durumuna ilişkin iç hukuk yolu mekanizmasının oluşturulması gerektiğini ve bunun ulusal mevzuatın Sözleşmenin 13. Maddesine uygun hale getirilerek sağlanacağını belirtmiştir¹⁵⁸.

Daneshpayeh kararı ile birlikte Türkiye, ulusal mevzuatında değişikliğe giderek¹⁵⁹ Anayasa Mahkemesi ile bağdaştırılan anayasa şikâyeti de diyebileceğimiz bireysel başvuru yoluyla ulusal boyutta temel hakların korunmasına ilişkin mekanizma oluşturmuştur. Bu bireysel başvuru mekanizmasının makul sürede yargılanma hakkı ile ilgisine dair AYM, Güher Ergun başvurusunda Anayasanın bütünselliği ilkesine paralel

¹⁵⁶ KANADOĞLU, s. 11.

¹⁵⁷ AİHM, Daneshpayeh v. Türkiye, 16.07.2009, Başvuru No: 21086/04, para. 37 – 38, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-120172> (e.t. 16.04.2025).

¹⁵⁸ AİHM, Daneshpayeh v. Türkiye, para. 51.

¹⁵⁹ RG: T. 13.05.2010, S. 27850, 5982 sayılı Yasanın 18. Maddesi ile birlikte T.C. Anayasası m.148/3 te düzenlenmesi suretiyle bireysel başvuru mekanizmasını düzenlemiştir.

olarak makul sürede yargılanma hakkının AİHS m.6/1’de düzenlenen adil yargılanma hakkı ve Anayasanın 36. Maddesi çerçevesinde bireysel başvuru konusu olan bir temel hak olduğunu ve bu hakkın ihlaline ilişkin bireysel başvuru yoluna başvurulabileceğini öngörmüştür¹⁶⁰.

Buna karşın AYM, Nevriye Kuruç pilot kararı¹⁶¹ ve bilahare bu pilot karara paralel olarak aldığı Keser Altıntaş kararında¹⁶² AYM’de derdest olan başvurulara ilişkin düşme kararı vermiştir. Mahkeme, düşme kararına gerekçe olarak makul sürede yargılanma hakkı ihlallerine ilişkin sistematik sorunları pilot kararda tespit ettiğini ve bilahare yapılacak başvurulara ilişkin ihlal kararı vermenin ikincillik ilkesine ve Mahkemenin Anayasanın yorumlanması ile temel haklarının kapsamını ve ihlalinin tespiti işlevlerini yerine getirmesini olumsuz etkileyeceğini¹⁶³ öne sürmüştür.

Kanaatimizce her ne kadar Anayasa Mahkemesinin ikincillik ilkesinin ihlaline ilişkin tedirginlikleri ve kuvvetler ayrılığı bağlamında mevcut soruna dair diğer erklerin üstüne düşeni yapmasına yönelik talebi¹⁶⁴ isabetli olsa da Anayasa Mahkemesi, vermiş olduğu kararla makul sürede yargılanma hakkı açısından temel hak ihlali değerlendirmesine ilişkin görevini terk etmiştir.

Tezimizin konusunun makul sürede yargılanma hakkı ile doğrudan bağlantılı olması ve Anayasa Mahkemesinin bu bağlamdaki görevini terk etmesi hususları birlikte değerlendirildiğinde şu an için Anayasa Mahkemesine yapılan bireysel başvuru mekanizmasına yönelik anlatımın yeterli olduğu kanaatindeyiz. Buna karşın yukarıda

¹⁶⁰ AYM, Güher Ergun vd. Başvurusu, para. 42 - 43.

¹⁶¹ AYM, Nevriye Kuruç Başvurusu (GK), 05.0./2022, Başvuru No: 2021/58970, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2021/58970> (e.t. 21.03.2025).

¹⁶² AYM, Keser Altıntaş Başvurusu, 25.07.2023, Başvuru No: 2023/18536, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2023/18536> (e.t. 21.03.2025).

¹⁶³ AYM, Keser Altıntaş Başvurusu, para. 58, Nevriye Kuruç Başvurusu (GK), para. 85 – 87.

¹⁶⁴ AYM, Nevriye Kuruç Başvurusu (GK), para. 113 – 115.

anılan Anayasa Mahkemesinin Genel Kurul kararları hakkında ilgili başlık altında bilahare değerlendirme yapılacaktır.

3.2.2 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Bireysel Başvuru

Makul sürede yargılanma hakkına ilişkin değerlendirme sürecinde bireysel başvuru yöntemi esas alınmaktadır. AİHM'e yapılacak bireysel başvuru süreci, AİHS'in 34. ve 35. Maddelerinde düzenlenmektedir. 34. Madde, bireysel başvuru mekanizmasını açıklarken 35. Madde başvuruların kabul edilebilirlik şartını düzenlemektedir¹⁶⁵.

Bu bağlamda AİHM'in bir başvuruyu değerlendirmesi, Madde 35'te belirtilen kabul edilebilirlik şartlarının sağlanmasına bağlıdır. Nitekim kabul edilebilir nitelikte olmayan bir başvuruyu Mahkemenin değerlendirmesi söz konusu olamayacaktır¹⁶⁶. Buna göre, Sözleşmenin 35. maddesini makul sürede yargılanma hakkı çerçevesinde değerlendirerek bireysel başvuru şartlarını tespit etmek mümkün olacaktır.

¹⁶⁵ "Bu Sözleşme veya protokollerinde tanınan haklarının Yüksek Sözleşmeci Taraflardan biri tarafından ihlal edilmesinden dolayı mağdur olduğunu öne süren her gerçek kişi, hükümet dışı kuruluş veya kişi grupları Mahkeme'ye başvurabilir. Yüksek Sözleşmeci Taraflar bu hakkın etkin bir şekilde kullanılmasını hiçbir surette engel olmamayı taahhüt ederler." İşbu metin, 4 Kasım 1950'de kabul edilen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Avrupa Konseyi tarafından yapılan Türkçe'ye tercüme edilmiş halinin 34. Maddesine aittir.

¹⁶⁶ HENDEK, s. 55. Sözleşmenin 35. Maddesi şu şekildedir: 1) Mahkeme'ye ancak, uluslararası hukukun genel olarak kabul edilen ilkeleri uyarınca iç hukuk yollarının tüketilmesinden sonra ve iç hukuktaki kesin karar tarihinden itibaren dört aylık bir süre içinde başvurulabilir. 2) Mahkeme, 34. madde uyarınca sunulan bireysel başvuruları aşağıda sayılı hallerde ele almaz: a) Başvuru isimsiz ise veya b) Başvuru, Mahkemece daha önce incelenmiş ya da uluslararası diğer bir soruşturma veya çözüm merciine daha önceden sunulmuş bir başka başvuruyla esasen aynı olup yeni olgular içermiyorsa. 3) Aşağıdaki hallerde Mahkeme, 34. madde uyarınca sunulan bireysel başvuruları kabul edilemez bulur: a) Başvurunun konu bakımından Sözleşme veya Protokollerinin hükümleriyle bağdaşmaması, dayanaktan açıkça yoksun veya bireysel başvuru hakkının kötüye kullanılması niteliğinde olması veya b) Başvurucunun önemli bir zarar görmemiş olması: meğerki Sözleşme ve Protokolleri ile güvence altına alınan insan haklarına saygı ilkesi başvurunun esastan incelenmesini gerektirsin. 4) Mahkeme bu maddeye göre kabul edilemez bulduğu tüm başvuruları reddeder. Mahkeme, yargılamanın her aşamasında bu yönde karar verilebilir.

3.3 Bireysel Başvuru Şartları

3.3.1 Başvurucunun Makul Sürede Yargılanma Hakkı İhlal Edilen Mağdur Olması

AIHS m. 34, bireysel başvuruyu tanımlarken ‘‘Sözleşmede düzenlenen herhangi bir hakkın ihlalden dolayı mağdur olduğunu iddia eden...’’ şeklinde ifade kullanılmıştır. Burada mağdur kavramının irdelenmesi gerekmektedir. Nitekim madde metnindeki mağdur kavramı, taraf devletin iç hukukunda mağdur kavramına atfedilen anlamın ötesinde sözleşme nezdinde kendine özgü bir anlama sahiptir¹⁶⁷.

Mağdur sıfatı, temel hak ihlalden doğrudan etkilenen kişiye aittir. Sözleşme Madde 34’ün devamından anlaşıldığı üzere gerçek kişi veya tüzel kişiler iç hukuktaki yargılama süreci makul süreyi aştığı takdirde bireysel başvuru yoluna mağdur olarak başvurabileceklerdir¹⁶⁸. Kural olarak temel hak ihlalden doğrudan etkilenen kişiye atfedilen mağdur sıfatı, istisnai olarak ‘‘örneğin ihlalden doğrudan zarar gören kimsenin vefat etmesi durumunda’’ başvurudan dolayı geçerli bir hukuki menfaatin varlığının ispatı¹⁶⁹ halinde doğrudan zarar görenin yakınları da AIHM’e bireysel başvuruda bulunabileceklerdir¹⁷⁰. Nitekim Kurt v. Türkiye başvurusunda Mahkeme, oğlunun gözaltına alınması ve bilahare ortadan kaybolması karşısında onun adına bireysel başvuruda bulunmuş, Mahkeme işbu başvuruyu hukuki menfaatin varlığının tespiti neticesinde kabul edilebilir olduğuna karar vermiştir¹⁷¹.

¹⁶⁷ HENDEK, s. 57.

¹⁶⁸ LEACH, Philip: Taking a Case to the European Court of Human Rights, 3. Baskı, Oxford University Press, New York 2011, s. 115.

¹⁶⁹ KANADOĞLU, s. 54.

¹⁷⁰ LEACH, s. 112.

¹⁷¹ AIHM, Kurt v. Türkiye, 25.05.1998, Başvuru No: 24276/94, para. 73, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58198> (e.t. 21.03.2025)

Makul sürede yargılanma hakkı ihlal edilen mağdurun mağdurluk sıfatı, ihlal edilen hakkın telafi edilmesi halinde ortadan kalkar¹⁷². Buradaki telafiden kasıt münhasırın ihlal tespitinin yapılması değil, ihlalin doğurduğu zararın telafisinin fiilen gerçekleştirilmiş olmasıdır¹⁷³. Belirtmek gerekir ki buradaki telafiden kasıt münhasıran parasal anlamda anlaşılmamalıdır. Nitekim Z.W. v. Birleşik Krallık başvurusunda AİHM, daha öncesinde koruyucu ailesi tarafından insan dışı muameleye maruz kalan başvurunun taraf devlet iç hukuku bünyesinde bulunan tazminat mekanizması vesilesiyle tazminat almış olması tek başına yeterli görülmemiştir. İhlal edilen hakkın kapsamının ödenen tazminat miktarından çok daha üstün görülmesi karşısında hak ihlalinin tamiri tam anlamda gerçekleşmediğinden başvurunun mağdur sıfatının kaybolmadığı kanaatine varılmıştır¹⁷⁴.

3.3.2 İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi

Sözleşmenin 35. Maddesinin ilk fıkrasından da anlaşıldığı üzere iç hukuk yollarının tüketilmesi hususu, başvuru şartı olarak değerlendirilmektedir. Bu gereksinimin arkasında uluslararası mekanizmanın ikincilliği prensibi yatmaktadır¹⁷⁵. Nitekim Sözleşmenin girişinde de lafzen belirtildiği üzere, sözleşme ve protokollerinde tanımlanan hakların güvence altına alınmasına dair birincil sorumluluk sözleşmeye taraf devletlere aittir. Nitekim Anayasa Mahkemesine yapılan başvurular bakımından da AİHM tarafından benimsenen prosedüre paralel olarak tarafına yapılan bireysel başvurular bakımından olağan kanun yollarının tüketilmesi kriterinin sağlanması

¹⁷² HENDEK, s. 58.

¹⁷³ GÖZÜBÜYÜK, Şeref / GÖLCÜKLÜ, Feyyaz: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, 11. Bası, Turhan Kitapevi, Ankara 2016, s. 41.

¹⁷⁴ AİHM, Z.W. v. Birleşik Krallık, 27.11.2001, Başvuru No: 34962/97 <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22087> (e.t. 21.03.2025)

¹⁷⁵ ŞİRİN, s. 136.

gerekmektedir¹⁷⁶. Bu durum ikincilik ilkesi¹⁷⁷ ve bunun bir sonucu olarak devletlerin egemenlik haklarına saygı ilkesiyle açıklanabilecektir¹⁷⁸.

Belirtmek gerekir ki AYM ve AIHS'in olağan kanun yolları ile iç hukuk yolu kavramları, doğal olarak bire bir aynı karşılığa sahip kavramlar olmamakla birlikte ilkesel anlamda örtüşmekte ve her iki mahkemenin ilgili kriter nezdinde bağlı oldukları metinler ışığında ortak özellikler taşımaktadır¹⁷⁹. Yine de kavram karmaşıklığı oluşmaması adına olağan kanun yolları kavramının açıklanmasında fayda görmekteyiz.

Kanun yolu, yasalarda düzenlenen ve temel hak ve özgürlük ihlalinin ortadan kaldırılması amacını taşıyan hukuki süreçlerin bütünüdür¹⁸⁰. Kanun yolunun davanın taraflarına tanınan ve yanlış kararların tekrar incelenmesini sağlayan yargı yollarına münhasır bir süreç olduğuna yönelik bir görüş de bulunmaktadır¹⁸¹. Tartışma konusuna ilişkin düzenlenmiş madde metni, 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunun 45/2 no'lu madde ve fıkrasında vücut bulmaktadır. Buna göre, bireysel başvuru şartlarını tüketilmesine ilişkin şart tanımlanırken "idari ve yargısal başvuru yollarının" bireysel başvuru yapılmadan önce tüketilmesine ilişkin ifade ile karşılaşılmaktadır. Anayasa Mahkemesi, tarafına yapılan işbu ifadenin kaldırılması talebine ilişkin verdiği kararda¹⁸² kanun yolu ifadesinden idari

¹⁷⁶ KANDEMİR, Selin: Anayasa Mahkemesinde Bireysel Başvuru Yolunda Olağan Kanun Yollarının Tüketilmesi Kriteri, 1. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2023, s. 8.

¹⁷⁷ GÖZÜBÜYÜK/GÖLCÜKLÜ, s. 16; İNCEOĞLU, Sibel: Etkili Başvuru Hakkı, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme, (Ed: Sibel İNCEOĞLU), 3.Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 2013, s. 439.

¹⁷⁸ HENDEK, s. 58.

¹⁷⁹ KANDEMİR, s. 8.

¹⁸⁰ ŞİRİN, s. 503; ÇELİKİYAY, Hakan Sabri: "Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarının Başvuru Yollarının Tüketilmesi Ölçütü Açısından Değerlendirmesi", İÜHFM, 73(1), 2015, s. 28,

¹⁸¹ CENTEL/ZAFER, s. 885; ÜSTÜN, Gül: "İdari Yargıda İstinaf Kanun Yolu Üzerine Bir Değerlendirme", MÜHFD, 22(2), 2016, s. 14.

¹⁸² "Bireysel başvuru yolu bir istinaf veya temyiz yolu olmadığı gibi adli, idari veya askeri yargı yollarında gözetilmesi gereken hukuka aykırılıkların giderilmesinin talep edileceği yeni bir yargı yolu da değildir. Bireysel başvuru, kamu gücü tarafından anayasal bir hakkı ihlal edilen kişilerin bu ihlalin ortadan kaldırılmasını talep edecekleri bir hak arama yoludur. İdare ve yargı mercileri insan hakları ihlallerinin

ve yargısal yolların anlaşılması gerektiği ifade edilmiştir. Anayasa Mahkemesinin aldığı karardaki yaklaşımı, anayasa şikâyeti kurumunun ikincilliği ve Anayasanın yargı organları ile birlikte idare makamları bakımından da bağlayıcılık oluşturmalarını düzenleyen 11. maddesine uygunluk göstermekle ve temel hak ve özgürlüklerin daha kapsamlı bir şekilde korunabilmesi sağlamak adına katıldığımız bir yaklaşımdır.

AIHM'in iç hukuk yollarının tüketilmesine yönelik yaklaşımı, yukarıda bahsettiğimiz görüşle de farklılık oluşturmaktadır. Nitekim AIHM, iç hukuk yollarının tüketilmesi değerlendirmesinde ilgili yolun idari veyahut yargısal olmasından ziyade ilgili hukuk yollarının belli kriterlere sahip olmasını aramaktadır. Bu kriterler ve özelliklerini etkili başvuru hakkı kapsamında bilahare değineceğiz.

AIHM tarafından makul sürede yargılanma hakkına ilişkin bireysel başvuruların kabul edilebilir bulunması için iç hukukta belirtilen usul kuralları doğrultusunda hak talebinin ileri sürülmesi gerekmektedir.¹⁸³ Başvurucu, iç hukukta belirtilen usul kurallarına uymamak suretiyle bireysel başvuru yaptığı durumda başvuru reddedilecektir.

önlenmesinde daha etkin bir konuma sahip olmaları nedeniyle bu ihlallerin önlenmesi açısından öncelikli görev, tüm idari ve yargı mercilerine aittir. Bu nedenle söz konusu şikâyetlerin Anayasa Mahkemesi önüne getirilmeden önce ilgili mercilerden bu ihlallerin giderilmesi yoluna başvurulması bir zorunluluk olarak Anayasa'nın 148. ve Kanun'un 45. maddelerinde belirtilmiştir. Ayrıca, bireysel başvurunun olağanüstü bir hak arama yolu olması nedeniyle, temel hak ihlallerinin idari ve yargısal başvuru yolları tüketilmesine rağmen giderilememesi halinde Anayasa Mahkemesine başvuru yapılabileceği kural altına alınmıştır. Kanunda yer verilen yargısal başvuru yollarıyla birlikte öncelikle idari başvuru yolunun da tüketilmiş olması gereği aslında olağan kanun yolunda gözetilmesi gereken bir sırayı ifade etmektedir. Kanun yoluna başvurmadan önce idari yollara başvurarak ihlalin giderilmesinin istenmesi, sürecin doğal yapısının gereği olduğu açıktır. Ayrıca, anayasal hükümler, doğası gereği genel ve soyut hükümler olup kanunlar aracılığı ile somutlaştırılmaları gerekmektedir. Anayasa'nın 148. maddenin üçüncü fıkrasıyla bireysel başvuru öncesi yerine getirilmesi gereken 'olağan kanun yollarının tüketilmesi' şartı, kanun koyucu tarafından Kanun'un 45. maddesinin (2) numaralı fıkrasıyla açıklığa kavuşturulmuş: Anayasa'da yer verilen 'olağan kanun yollarından' anlaşılması gerekenin 'kanunlarda öngörülen idari ve yargısal yollar' olduğu belirtilmiştir." AYM, 2011/59 E. 2012/34 K. 01.03.2012, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr>, (e.t. 30.03.2025).

¹⁸³ GÖZÜBÜYÜK/GÖLCÜKLÜ, s. 68.

Başvurunun reddedilmesi sonucunda Mahkeme, başvuruçuya iç hukuk yollarını tüketmeyi tavsiye edecektir¹⁸⁴.

İç hukuk yollarının tüketilmesine ilişkin değerlendirme yapılırken esas alınan tarih, ihlale yönelik başvurunun yapıldığı tarihtir. Ancak makul sürede yargılanma hakkına ilişkin bu genel kuralın bir istisnası bulunmaktadır¹⁸⁵. Öyle ki, başvuru yapıldığı tarihteki şartlar değerlendirildiğinde bireysel başvuru AİHM tarafından kabul edilmiş olsa da başvuru kabul edildikten sonra iç hukukta etkin bir telafi yolu oluşturulduğu takdirde Mahkeme, başvuruçuları işbu telafi yolunu tüketmesi hususunda bilgilendirerek başvuruları değerlendirme kapsamından çıkarmaktadır¹⁸⁶. Örneğin 3 Mart 2024 tarihinde Tazminat Komisyonunun kalıcı iç hukuk yolu olarak faaliyet göstermeye başlaması karşısında AİHM'deki derdest başvurular hakkında kabul edilemezlik kararı verilmiş, ilgili başvurular nezdinde Mahkeme, iç hukuk yolunu tüketmek üzere başvuruçuları Tazminat Komisyonuna yönlendirmiştir. Gerek Tazminat Komisyonu gerek Anayasa Mahkemelerine yapılan başvuruların AİHM'e yapılacak başvuru üzerine etkisini değerlendirdiğimizde bu iki kuruma yapılacak başvuru yollarının tüketilmesi de AİHM'e yapılacak bireysel başvuru için ön şart olarak değerlendirilecektir¹⁸⁷.

3.3.2.1 Etkili Başvuru Hakkı Bağlamında İç Hukuk Yolu Oluşturma Yükümlülüğü

Sözleşmenin 13. maddesinde düzenlenen etkili başvuru hakkı, Sözleşmede tanınan hak ve özgürlükleri ihlal edilen kimsenin ulusal bir merci önünde hakkını arayabilmesini düzenlemektedir. Etkili başvuru hakkı bu anlamda açıklamasını da

¹⁸⁴ EDEL, s. 79.

¹⁸⁵ HENDEK, s. 59.

¹⁸⁶ HARRIS/O'BOYLE/WARBRICK, s. 766.

¹⁸⁷ ŞİRİN, s. 137.

yaptığımız uluslararası hukukun temel ilkelerinden birini oluşturan ikincillik ilkesinin sonucu olarak vücut bulmuştur¹⁸⁸. Bu bağlamda etkili başvuru hakkı, devlete iç hukuk yollarının oluşturulmasına yönelik pozitif yükümlülük yüklemektedir.

Etkili başvuru hakkı, ortaya çıkış amacı itibariyle sözleşmedeki sair hakları güvence altına alma yolu olan bir düzenleme olsa da Mahkeme içtihatlarının geliştirilmesi sonucu zaman içinde özerk bir hak olma yönelimi geliştirmiştir¹⁸⁹. Nitekim Klass vd. v. Almanya başvurusunda Mahkeme, etkili başvuru hakkı için münhasıran sözleşmede tanınan sair bir temel hakkın ihlalinin gerekli olmadığı, ilgili sair hakkın ihlali iddiasının savunulabilir düzeye gelmesi halinde taraf devletlerin etkili başvuru hakkının gerekliliklerini yerine getirmekle yükümlü olduğunu belirtmiştir¹⁹⁰.

Bu bağlamda bir başvurunun etkili başvuru hakkı kapsamında değerlendirilebilmesi için ilgili başvurunun AİHS kapsamında bir hak ile ilişkilendirilecek şekilde savunulabilir bir iddia olması gerekmektedir¹⁹¹. Mahkeme içtihatlarında savunulabilirlik kavramına bir soyut bir ölçüt getirilmemiş olmakla birlikte¹⁹² somut olayın koşullarına göre bir değerlendirme yapılmaktadır¹⁹³. Belirtmek gerekir ki etkili başvuru hakkıyla ilişkili olan savunulabilir olma kriteri ile madde 35’te düzenlenen kabul edilebilirlik kriteri, birbirinden farklı fakat ilişkilendirilebilir iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Boyle ve Rice başvurusunda Mahkeme,

¹⁸⁸ GÖZÜBÜYÜK/GÖLCÜKLÜ, s. 413; İNCEOĞLU, Etkili Başvuru Hakkı, s. 439; KUJIER, Martin: “The Right to a Fair Trial and the Council of Europe’s Efforts to Ensure Effective Remedies on a Domestic Level for Excessively Lengthy Proceedings” Human Rights Law Review, 13(4), 2013, s. 785.

¹⁸⁹ HAMPSON, Françoise J.: “The Concept of an “Arguable Claim” under Article 13 of the European Convention on Human Rights” The International and Comparative Law Quarterly, 39(4),1990, s. 893.

¹⁹⁰ AİHM, Klass vd. v. Almanya, 06.09.1978, Başvuru No: 5029/71, para. 64, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57510> (e.t. 01.04.2025).

¹⁹¹ DOĞRU, Osman/NALBANT, Atilla: İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi: Açıklama ve Önemli Kararlar, İkinci Cilt, İkinci Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 560.

¹⁹² İNCEOĞLU, Etkili Başvuru Hakkı, s.440; GÖZÜBÜYÜK/GÖLCÜKLÜ, s. 415,

¹⁹³ AİHM, Boyle ve Rice v. Birleşik Krallık, 27.04.1988, Başvuru No: 9658/82 &9659/82, para. 55, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57446> (e.t. 02.04.2025).

dayanaktan yoksun olan başvurunun savunulabilirliğini tartışmanın güçlüğüne dikkat çekmektedir.

Uzun süren yargılamalara ilişkin etkili başvuru hakkı bakımından Kudla v. Polonya başvurusu önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır¹⁹⁴. Zira geçmişte verilen kararlarda adil yargılanma hakkının etkili başvuru hakkına kıyasla lex specialis nitelikte olduğu, bu nedenle adil yargılanma hakkı ihlaline yönelik yapılan denetimlerden sonra ayrıyeten etkili başvuru hakkının incelenmesine gerek kalmadığı görüşü hâkimdi¹⁹⁵. Ancak Kudla v. Polonya Başvurusunda Mahkeme, ilgili sorunla tarafına yapılan başvuruların kümülatif olarak artışı neticesinde¹⁹⁶ makul sürede yargılanma hakkı ihlallerini savunulabilirlik şartı sağlandığı takdirde ayrıca değerlendirme altına alınmıştır.

3.3.2.1.1 İç Hukuk Yollarının Sözleşmeye Uyumu

Mahkeme, Kudla v. Polonya kararıyla ayrıca taraf devletlere uzun süren yargılamalara dair etkili iç hukuk yolları oluşturmaya davet etmiş. Bu konuda yine ikincillik ilkesine paralel olarak Sözleşmeden kaynaklı yükümlülüklerine sadık kalınacak şekilde ilgili iç hukuk yollarının oluşturulması için belli bir noktaya kadar takdir yetkisi taraf devletlere tanınmıştır¹⁹⁷. Taraf devletlerin oluşturdukları iç hukuk yolları etkili başvuru hakkının gerekliliklerini taşıyıp taşımadığı hususunda AİHM'in denetimine tabi olacaktır¹⁹⁸. AİHM, taraf devletler tarafından oluşturulan iç hukuk yollarının ihlalin gerçekleşmesi veya süregelmesinin önüne geçebilmesi ve gerçekleşen ihlaller karşısında

¹⁹⁴ KUJIER, s. 785; HENDEK, s. 186.

¹⁹⁵ EDEL, s. 72; CALVEZ/REGIS, s. 13.

¹⁹⁶ KUJIER, s. 786; AİHM, Kudla v. Polonya, para. 146-149.

¹⁹⁷ AİHM, Kudla v. Polonya, para. 156.

¹⁹⁸ CARMONA CUENCA, Encarna: The Right to an Effective Remedy Before a National Authority: Problems of Interpretation (Art. 13 ECHR), Europe of Rights: A Compendium on the European of Human Rights (Ed. Javier Garcia Roca / Pablo Santolaya), MARTINUS NIJHOFF PUBLISHERS, Leiden Boston 2012, s. 450.

zarar görenin durumunun eski hale iade edilmesi veya zararın tazmin edilmesine yönelik telafi yolları sunabilmesini beklemektedir¹⁹⁹. AİHM'in taraf devletlerden olan bu beklentisine paralel olarak iç hukuk yollarına etkinlik, yeterlilik ve ulaşılabilirlik gibi kriterlerin sağlanması aranmaktadır²⁰⁰.

3.3.2.1.1.1 İç Hukuk Yolunun Etkili ve Yeterli Olması

Taraf devletler tarafından üretilen iç hukuk yolunun varlığı tek başına yeterli olmayıp bu iç hukuk yollarının hem mevzuat bütünlüğü anlamında hem de uygulamasında etkinlik ve yeterlilik aranacaktır²⁰¹. İç hukuk yolunun etkili ve yeterli olması bağlamında dikkat edilen husus, iç hukuk yolunun öngörülen amacı gerçekleştirebilme kapasitesidir²⁰².

Etkinlik ve yeterlilik kriterleri birlikte sık sık birlikte anılmaktaysa da²⁰³ iki kriter arasında ayırım yapabilmek mümkündür. Nitekim bir başvuru, teorik anlamda etkin olabilse dahi uygulanabilirliği farklı nedenlerle, örneğin başvuru harcının başvuru için çok büyük bir külfet oluşturması, halinde efektif olmadığı söylenebilecektir²⁰⁴.

Bu şartların sağlanması sözleşmeye taraf devletlerin yükümlülüğündedir. İç hukuk yolunun etkin olmasından anlaşılması gereken, bağlantılı olan hakkın ihlalinin gerçekleşmesinin veya sürmesini engelleyen ve ihlal gerçekleştiği takdirde kişiye yeterli çözüm yolu sunan yoldur²⁰⁵. Etkin olması beklenen bu iç hukuk yollarının aldığı

¹⁹⁹ HENDEK, s. 189; KUJIER, s. 786.

²⁰⁰ EDEL, s. 82.

²⁰¹ HARRIS/O'BOYLE/WARBRICK, s. 767; KUJIER, s. 786.

²⁰² GÖLCÜKLÜ, Feyyaz: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Göre Doğru Yargılama, AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara 1995, s. 201.

²⁰³ KANDEMİR, s. 14; ŞİRİN, s.141; EDEL, s. 82; AİHM, Scordino v. İtalya, 29.03.2006, Başvuru No: 36813/97, para. 195, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72925> (e.t. 03.04.2025); Civet v. Fransa, 07.04.1997, Başvuru No: 29340/95, para. 41, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87584> (e.t. 03.04.2025).

²⁰⁴ HARRIS/O'BOYLE/WARBRICK, s. 768.

²⁰⁵ AYM, Tahir Canan Başvurusu, 18.09.2013, Başvuru No: 2012/969, para. 26, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/969> (e.t. 03.04.2025).

kararların ilgili ihlale ilişkin doğrudan bir bağlayıcılığı olması da beklenmektedir. Bu bağlamda bu kriteri sağlamayan ombudsmanlık kurumu gibi ihlalin giderilmesine ilişkin inisiyatif sahibi olmayan kuruluşlar etkin bir iç hukuk yolu olma kriterini sağlamamaktadır²⁰⁶. Aynı şekilde iç hukuk yolu olarak kabul edilen bir kurumun aldığı kararların başka bir makam tarafından sorgulaması veya uygulamaması ilgili kurumun etkililik niteliğini ortadan kaldırmaktadır²⁰⁷.

Taraf devletin yeni bir iç hukuk yolu oluşturması karşısında AİHM, derdest olan bir dava vesilesiyle ilgili iç hukuk yolunun etkin olup olmadığını değerlendirmekte ve gerekli şartları sağlaması durumunda geliştirilen bu iç hukuk yolunun etkin olduğuna kanaat getirmektedir²⁰⁸. AİHM bu değerlendirmeyi yaparken her başvuruyu ayrıca değerlendirip ortaya konulan iç hukuk yolunun amacına uygun faaliyet gösterip göstermediğini teyit etmektedir. Bu bağlamda başvurunun etkin olduğunu ispat etme yükümlülüğü de iç hukuk yolunu oluşturan taraf devlete aittir²⁰⁹. Taraf devlet, iç hukuk yolunun etkinliğini ispat edebildiği takdirde başvuru, işbu iç hukuk yolunu hâlihazırda tükettiği ya da ilgili iç hukuk yolunun etkin veya başvurulabilir bir yol olmadığını ispat külfeti altına girmiş olacaktır²¹⁰.

²⁰⁶ KUJIER, s. 786; KANDEMİR, s. 13; İNCEOĞLU, Etkili Başvuru Hakkı, s. 454.

²⁰⁷ ŞİRİN, Tolga: Bireysel Başvuru Usul Hukuku, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-7, Ankara 2018, s. 148. Örnek vermek gerekirse AYM'nin Can Atalay Başvurusu (Başvuru No: 2023/53898) yönelik verdiği ihlal kararı karşısında Yargıtay 3. CD'nin AYM'nin kararına "uymama" kararı vermesi, AYM'nin temel haklar bakımından AİHM'e yapılacak bireysel başvuru bakımından tüketilmesi gereken iç hukuk yolu olarak değerlendirilmesini kanaatimizce sekteye uğratmaktadır.

²⁰⁸ HENDEK, s. 195.

²⁰⁹ HARRIS/O'BOYLE/WARBRICK, s. 767.

²¹⁰ HENDEK, s. 196.

3.3.2.1.1.1.1 Önleyici Etkililik / Yeterlilik

Önleyici etkinlik kavramından anlaşılması gereken mağdurun iç hukuk yolu neticesinde istediği sonucu elde etmesi değil²¹¹, ilgili iç hukuk yolunun işlemesinin bir sonucu olarak yargılamaların hızlandırılmasıdır. Hakkın ihlal edilmesinin önüne geçilmesi, her zaman için en iyi sonuç olarak kabul edilse de²¹² AİHM içtihatlarında önleyici anlamda etkinlik sağlayabilecek iç hukuk yolu hakkında net bir somutlaştırmaya rastlanılmamaktadır. Kanaatimizce uzun yargılamaların önüne geçilmesi için oluşturulan bir iç hukuk yolunun ilgili sorunun yaşanmasına doğrudan etki edebilmesi oldukça güçtür. Buna karşın ilgili iç hukuk yolunun dolaylı olarak örneğin tazminatın caydırıcı etkisi ışığında böyle bir etki elde etmek mümkün olabilecektir.

3.3.2.1.1.1.2 Telif Edici Etkililik / Yeterlilik

Telif edici etkinlikten eski hale getirme veya zararın tazmin edilmesi anlaşılmalıdır. Belirtmek gerekir ki uzun süren yargılamalar itibarıyla eski hale getirme somutlaştırılabilir bir yöntem değildir. Lakin uzun süren yargılamaların doğurduğu devamlılığı olabilen bir ihlal olmakla eski hale iade haline alternatif olarak devam eden ihlalin sona ermesi için devam eden yargılamanın hızlandırılması da kısmen telif edici nitelikte bir etkinlik taşıyacaktır. Nitekim gerçekleşen hak ihlalinden kaynaklı başvuru nezdinde doğan zararının tazmin edilmesi de telif ediciliğin bir parçası olacaktır²¹³.

Kaldı ki oluşturulmak istenen çözüm yolunun iki unsuru birlikte barındırabilmesi oldukça önemlidir. Pinto yasasından örnek vermek gerekirse, 2004 yılında İtalya

²¹¹ CARMONA CUENCA, s. 461; AİHM, Vilvarajah vd. v. Birleşik Krallık, 30.10.1991, Başvuru No: 13163/87, para. 122, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57713> (e.t. 04.04.2025).

²¹² KUJIER, s. 787.

²¹³ AİHM, Kudla v. Polonya, para. 152; Misfud v. Fransa, 11.09.2002, Başvuru No:57220/00, para. 17, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-43721> (e.t. 04.04.2025); Sürmeli v. Almanya, 08.06.2006, Başvuru No:75529/01, para. 99, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75689> (e.t. 04.04.2025); KANDEMİR, s. 14.

otoritesi, AİHS'in gerekliliklerini karşılayabilmek adına uzun süren yargılamalar için bir iç hukuk yolu oluşturmuş, bu iç hukuk yoluyla davacıların zararlarını dönemine kıyasen yüksek meblağlar ödemek suretiyle karşılama eğilimine girmiştir²¹⁴. Öyle ki, yasada iç hukuk yolunun kapsamı sözleşmedeki adil yargılanma hakkı kapsamına nazaran genişletilmişti ve ihlal bulunan kararların yayımlanmasını da öngörmekteydi.

Buna karşın ilgili çözüm yolunun yargılama süreçlerini hızlandırmak gibi bir etkisi olmaması neticesinde iç hukukta Pinto Yasasına dayanarak mahkemelerden tazminat talep etme uygulaması giderek yaygınlaştı ve tazminat taleplerinin 11 ay ile 3 yıl arasında neticelendirilebildiği bir noktaya geldi²¹⁵.

Telafi yolunun etkinliği ve ulaşılabilirliğinin sağlanması için sağlanması gereken birtakım koşullar bulunmaktadır. Taraf devletler, ilk olarak sundukları çözüm yollarını yasalarla meşrulaştırmalıdır²¹⁶. İç hukuk yollarını düzenleyen yasalar her özelliğiyle belirgin ve anlaşılabilir olmalı ve uygulanması zorlaştırılmamalıdır²¹⁷. Yasal düzenleme, yetkili organa gerekli telafiyi oluşturma hususunda takdir hakkı veriyorsa bu organın kararına itiraz mekanizmayı da bünyesinde bulundurmalıdır. Aksi halde bu yolun etkinliğinden söz edilemeyecektir²¹⁸.

Oluşturulan iç hukuk telafi yolu, Sözleşmenin 6. maddesi kapsamında adil yargılanma hakkının gerekliliklerini bünyesinde bulundurmalıdır. Bu bağlamda oluşturulan telafi yolu, hem değerlendirme sürecinde²¹⁹ hem de ihlal kararı verildiği

²¹⁴ CALVEZ/REGIS, s. 16.

²¹⁵ EDEL, s. 89.

²¹⁶ Report on The Effectiveness, s. 33, para. 152.

²¹⁷ HENDEK, s. 197.

²¹⁸ HENDEK, s. 197, Report on The Effectiveness, para. 160; AİHM, Djangozov v. Bulgaristan, 08.07.2004, Başvuru No: 45950/99, para. 53 - 58, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61876> (e.t. 04.04.2025).

²¹⁹ HENDEK, s. 197.

durumda telafinin gerçekleştirilmesinde²²⁰ mümkün olduğu kadar hızlı, kolay ve isabetli olmalıdır. Scordino v. İtalya kararında Mahkeme, iç hukuk yollarının adil yargılanma hakkına uygun bir şekilde uygulanabilir olmasının önemine vurgu yapmış²²¹ Pinto Yasasının etkin bir şekilde uygulanabilmesini sağlamak ve uzun süren tazminat talep etme süreçlerini kısaltılması adına İtalya'yı gerekli tedbirlerin alınmasına davet etmiştir²²².

Scordino kararındaki yaklaşımına paralel olarak AİHM, Vidas v. Hırvatistan başvurusunda dönemin otoritesi tarafından oluşturulan anayasal şikâyet yolunu kapsamında yapılan bir başvuruyu değerlendirmesinin 3 yılı aştığını tespit etmiştir. Mahkeme, bu durumda söz konusu çözüm yolunun adil yargılanma hakkının gerekliliklerini yerine getirememesi itibarıyla etkinliğini yitirmiş olması ve oluşturulan çözüm yolunun yeterince hızlı olması halinde bu etkinliğe ulaşılabileceğini belirtmiştir²²³.

Oluşturulan iç hukuk yolunun uzun süren yargılamayı hızlandırabilmesi, yargılamayı gerçekleştiren kurum bakımından bağlayıcılığın olmasına bağlıdır. Öyle ki, oluşturulan iç hukuk yolunun yalnızca tavsiye niteliğinde karar vermesi yetmemekte, kesin süre içerisinde yargılamanın sonlandırılmasını sağlayacak otoritenin kurulması gerekmektedir²²⁴. AİHM'in Hartman – Çek Cumhuriyeti başvurusundaki kararında ilgili otoritenin Anayasa Mahkemesinin iç hukuk yolu olma niteliğine ilişkin yaptığı değerlendirmede Anayasa Mahkemesinin başvuruya konu yargılamaya yönelik kesin

²²⁰ KUJIER, s. 787; EDEL, s. 89.

²²¹ AİHM, Scordino v. İtalya, para. 192.

²²² CALVEZ/REGIS, s. 16.

²²³ AİHM, Vidas v. Hırvatistan, 03.07.2008, Başvuru No:40383/04, para. 37 <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87356> (e.t. 06.04.2025).

²²⁴ EDEL, s. 83.

süre tanıma yetkisi olmadığının altı çizilerek ilgili kurumun etkili bir başvuru yolu olmadığını dile getirmiştir²²⁵.

2003 yılında Çek Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi ile benzer konumda olan Hırvatistan Anayasa Mahkemesinin yetkileri, bilahare iç hukukta çıkartılan yasalar ile genişletilmiş ve Mahkemeye uzun süren davalar için süre sınırı tespit etme ve hak ihlalinin tespit edildiği yerde tazminata hükmetme yetkisi tanınmıştır²²⁶.

Türk hukukunda yer alan Anayasa Mahkemesinin makul sürede yargılanma hakkı ve etkili başvuru hakkı kapsamında günümüz itibariyle etkili bir iç hukuk yolu olmadığını dile getirmiştik²²⁷. Diğer yandan tazminat komisyonu öncesindeki döneme ait bir değerlendirme yapmak gerekirse AYMK m.50/1’de ihlal kararı verilmesi halinde ihlalin ve sonuçların ortadan kaldırılması için yapılması gerekenlere hükmedilebileceği düzenlenmiştir²²⁸. Bu hüküm çerçevesinde iç hukuk olma niteliklerini karşılayabileceği kanaatine varılabileceği gibi Çek Anayasa Mahkemesine paralel olarak devam etmekte olan uzun yargılamalara yönelik kesin süre verme yetkisi bulunmaması itibariyle iç hukuk yolu teşkil etmediği de söylenebilecektir.

Çözüm yolunun tazminat kavramı çerçevesinde etkili olduğuna yönelik yapılan değerlendirmede AİHM’in başlıca dikkat ettiği hususlar, tazminat süreci esnasında geçen süre, tazminatın ödenmesinde geçen süre ve ödenen tazminatın miktarıdır.²²⁹ Tazminat süreci ile ödeme sürecinin kısa olmasına ilişkin Scordino v. İtalya başvurusu çerçevesinde yapmış olduğumuz değerlendirmelere tekrar değinmekte fayda var. Zira bahsi geçen

²²⁵ Mahkeme, bağlayıcılığın olmadığına ilişkin değerlendirmeyi gerekçelendirirken her ne kadar ilgili otoritenin Anayasa Mahkemesinin kararının başvuru hızlandırabileceğini kabul etse de karara uyulmamasının bir yaptırımının bulunmadığının altını çizmiştir. AİHM, Hartman v. Çek Cumhuriyeti, 10.07.2003, Başvuru No: 53341/99, para. 67, <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-61196> (e.t. 06.04.2025).

²²⁶ ŞİRİN, Türkiye’de Anayasa Şikâyeti, s. 143.

²²⁷ Bkz. 3.1.1. nolu başlık.

²²⁸ ŞİRİN, Türkiye’de Anayasa Şikâyeti, s. 144.

²²⁹ HENDEK, s. 201.

kriterlerle ilgili önemli bir emsal teşkil eden kararda AİHM, iç hukuk yolunun etkin olmasının adil yargılanma hakkına paralel olarak hızlı bir şekilde gerçekleşmesiyle mümkün olduğunu dile getirmiştir²³⁰.

Tazminatın miktarına ilişkin değerlendirme de telafi yolu oluşturma açısından son derece önemlidir. Zira mağduriyetin giderilmesi ile tazminat miktarının ödenmesi kavramları doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda telafi yolu tüketilirken tazminat olarak ödenecek miktarın belirlenmesi hususu da önem kazanmaktadır²³¹. Tazminat türlerine ait miktarın belirlenmesine ilişkin AİHM'in yaklaşımlarını ayrıca değerlendireceğiz. Şimdilik tazminat miktarının belirlenmesinde takdir hakkına sahip olan taraf devletlerdeki hayat şartları²³² ve alınan kararın gerekçeli olması, makul sürede alınması ve infaz edilmesi etki göstermektedir²³³.

3.3.2.1.2 İç Hukuk Yolunun Ulaşılabilir Olması

Ulaşılabilirlik kavramı, temelde başvurucunun durumunun söz konusu telafi yoluna başvurabilmeye elverişli olup olmaması nezdinde değerlendirilebilecektir²³⁴. Bir telafi yolunun ulaşılabilir olarak kabul edilebilmesi için öncelikle ilgili yolun var olması gerekmektedir²³⁵. Nitekim AİHM, bir kararında Sırbistan – Karadağ devletinin Sırbistan ve Karadağ olarak iki farklı devlete ayrılması sonucu Sırbistan – Karadağ Anayasa

²³⁰ AİHM, Scordino v. İtalya, para. 195, 198, 199.

²³¹ HENDEK, s. 202.

²³² “Başvurucunun yaşadığı ülkenin zengin veya fakir olmasına bakılmaksızın benzer miktarlarda tazminata hükmedilmesi makul değildir. Nitekim paranın değeri her yerde aynı olmayıp bu durum devletlerin ekonomik kalkınması ve paranın alım gücüyle doğrudan ilişkilidir.” FIKFAK, s. 357.

²³³ HENDEK, s. 202.

²³⁴ HARRIS/O’BOYLE/WARBRICK, s. 768.

²³⁵ KANDEMİR, s. 10.

Mahkemesi kurumunun bir iç hukuk yolu olarak mevcudiyet teşkil etmediğini belirtmiştir²³⁶.

Varlık gösteren telafi yolu bakımından ise başvuru açısından bir engele veya bağlılığa maruz kalmadan başvurabilmenin mümkün olup olmadığı değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu bağlamda AİHM'in İsmayilov v. Azerbaycan başvurusundaki değerlendirme dikkat çekmektedir²³⁷. Nitekim Mahkeme, telafi yolu olarak değerlendirilen anayasa şikâyetine başvurabilmek için Yüksek Mahkeme Başkanına yargılamanın yenilenmesi isteminde bulunulması şartını değerlendirerek anayasa şikâyeti yolunun ulaşılabilir olmadığına kanaat getirmiştir²³⁸. Bu duruma paralel olarak telafi yolunun belirlilikten ve doğrudanlıktan uzak bir şekilde karmaşılaştırılması veya engellenmesi de ulaşılabilirlik kriteri bakımından olumsuz bir değerlendirmeye netice verecektir²³⁹.

Ulaşılabilirlik değerlendirmesinde önem teşkil edebilecek bir diğer husus yargılama giderleri ve harçlardır. Nitekim yargılama giderlerinin gereğinden fazla yüksek olması²⁴⁰, başvuru sürecindeki adli yardım taleplerinin sebep gösterilmeksizin reddedilmesi gibi hususlar mağdurlar açısından telafi yolunu ulaşılabilir kılacaktır.

Ulaşılabilir bir telafi yolunun oluşturulabilmesi adına yapılabilecek değerlendirme istediğimiz husus olağan yargılama süreci kapsamında olup olmamasıdır. Zira yargılamanın uzun sürdüğü hallerde telafi yolunun da söz konusu yargılama kapsamında olması onu ulaşılabilir olmaktan uzaklaştıracaktır. Bu bağlamda teorik ve pratik anlamda

²³⁶ AİHM, Matijasevic v. Sırbistan, 19.12.2006, Başvuru No: 23037/04, para. 32 – 37, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81554> (e.t. 07.04.2025)

²³⁷ ŞİRİN, Türkiye’de Anayasa Şikâyeti, s. 141.

²³⁸ AİHM, İsmayilov v. Azerbaycan, 17.01.2008, Başvuru No: 4439/04, para. 39 – 40, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84461> (e.t. 07.04.2025)

²³⁹ EKİNCİ, Hüseyin: “Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvurularda Bir Kabul Edilebilirlik Koşulu Olarak Başvuru Yollarının Tüketilmesi Sorunu”, TAAD, S: 11, 2012, s. 8.

²⁴⁰ KANDEMİR, s. 12; ŞİRİN, s. 141.

etkililiğin sağlanması kaydıyla oluşturulmak istenen telafi yolunun klasik anlamda yargı mercileri olan mahkemelerden uzaklaştırılması gerektiği kanaatindeyiz.

Nitekim yargılamanın hızlandırılması ve taleplerin incelenip karara bağlanması işlemleri münhasıran mahkemelerde gerçekleştirilmek zorunda değildir²⁴¹. Bu bağlamda bir değerlendirme yapıldığında telafi yolu olma niteliği mahkeme dışı bir kuruma aktarıldığında ilgili kurumun işleyişinin düzenlenmesinin daha kolay olacağı ve telafi kapsamı dışında kalan sair yargı meseleleriyle ilgilenmek durumunda kalmaması itibarıyla daha az yükümlülük gerektiren ve daha hızlı sonuç alınabilen bir sistem oluşturulmasını mümkün kılmaktadır. Bu durum ulaşılabilirlik açısından oldukça değerlidir.

Buna karşın mahkeme dışındaki bu kurumların hak ihlaline ilişkin sistematik bağlamda bir çözüm getirmediğini de kabul etmek gerekecektir²⁴². Nitekim bilahare ilgili başlıkta da değerlendireceğimiz üzere Türk hukukunda yürürlükte olan tazminat komisyonunun durumu, yukarıdaki önermeyi doğrulamaktadır.

3.3.2.2 Etkili İç Hukuk Yolunun Bulunmamasının Sonucu Meydana Gelen

Yapısal ve Sistematik Sorun ve Pilot Karar Usulü

Etkili başvuru hakkının tesiri olacak bir iç hukuk yolunun taraf devletler tarafından oluşturulamamasının durumunda nihai olarak AİHM'e yapılan ihlal başvurularının artıracaktır. AİHM'e yapılacak olan başvurular değerlendirildiğinde ilgili

²⁴¹ CARMONA CUENCA, s. 454, yargı yeri kavramının mahkemelerden geniş anlam taşıdığına ilişkin bkz. Başlık 2.3.1.

²⁴² GALIC, Ales: Legal Remedies for The Protection of the Right to Trial within a Reasonable Time in Sloveina, The Right to trial within a reasonable time and short-term reform of the European Court of Human Rights: Part One: Ways of Protection of the Right to Trial within Reasonable Time – Countries experiences, Round Table organised by the Slovenian Chairmanship, 2009, s. 87.

başvuruların ortak noktası makul sürede yargılanma hakkının ihlaline dair etkili bir telafi yolunun iç hukukta bulunmaması olacaktır.

Bu durum, AİHM'in insan haklarının tesirinin sağlanmasındaki görevini sekteye uğratacaktır. Zira Mahkemenin benzer sorunlardan kaynaklanan ve birbirini tekrar eden başvurular ile muhatap olması, insan haklarının korunması sağlamak adına önemli olan sair başvurularla ilgilenme potansiyelini düşürecektir²⁴³. Taraf devlet organlarının ihmali sonucu birbirini tekrar eden başvuruların doğduğu hallerde insan hakkının sistematik bir şekilde ihlal edildiğinden söz edilebilecektir²⁴⁴.

Taraf devletlerin milli hukuklarındaki eksiklikler, giderilmesine ilişkin yeterli önlem alınmadığında yapısal ve sistematik sorun meydana getirmektedir²⁴⁵. Bu sorunlar, taraf devletlerin erklerinden herhangi birinin ihmalinden kaynaklanabilmektedir.

AİHM yargısında insan haklarının sistematik bir şekilde ihlalini ihtiva eden mükerrer başvuruların doğurduğu bu iş yüküyle başa çıkabilmek adına pilot karar usulü geliştirilmiştir²⁴⁶. Pilot karar usulü, tarihsel olarak 2004'te uygulanmaya başlamıştır. Nitekim 90'lı yıllarda oluşan yeni devletler nezdinde yapılan başvurularla birlikte o dönem AİHM'e yapılan başvuru yoğunluğu²⁴⁷ karşısında taraf devletlerin insan hakları yargılamasının ikincilliği ilkesini sekteye uğratarak gereken ilgiyi göstermemesi neticesinde insan haklarının sistematik ihlali meydana gelmekteydi²⁴⁸.

²⁴³ KÖKÜSARI, İsmail: "Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Pilot Karar Uygulaması", EBYÜHFD, 18(3-4), 2019, s. 184; HAIDER, Dominika: The Pilot Judgement Procedure of the European Court of Human Rights, MARTINUS NIJHOFF PUBLISHERS, Leiden – Boston 2013, s. 4- 5.

²⁴⁴ SUNDHOLM, Miranda: Addressing Systemic Human Rights Violations at the European Court of Human Rights, Abo Akademi, Finlandiya 2012, s. 12.

²⁴⁵ GÜMÜŞ BOYACI, Özgem Tuğçe: "Yapısal ve Sistemik Sorunun Çözümünde İnsan Hakları Tazminat Komisyonu", İnsan Hakları Yıllığı, 42(1), 2024, s. 15.

²⁴⁶ KÖKÜSARI, s. 183; HAIDER, s. 6; HENDEK, s. 105.

²⁴⁷ KÖKÜSARI, s. 183.

²⁴⁸ ŞİRİN, Türkiye'de Anayasa Şikâyeti, s. 634.

Makul sürede yargılanma hakkına ilişkin başvurular da yukarıda belirtilen sistematik sorunların kapsamındaydı. Nitekim pilot karar usulüne geçmeden önce AİHM, dönemin içtihatları vesilesiyle öncü karar şeklinde bir usul geliştirmiştir²⁴⁹. Bu usulde AİHM'e gelen başvurular muhatap olan taraf devletin sistematik sorunundan kaynaklı mükerrer başvurular ise olağan yaklaşımı olan her başvuruyu kendi özelinde değerlendirmektense daha yüzeysel bir inceleme yapıp başvuruların tümü nezdinde ihlal kararı vermektedir²⁵⁰. AİHM'in geliştirdiği öncü karar uygulaması, zaman içerisinde mahkemenin başvurulara bir yargı merci gibi değil de bir idari merci gibi yaklaşımına neden olmuş ve ilgili karar alma usulü mahkemenin hukuk teorisi oluşturma ve içtihat geliştirme kapasitesini köreltmüş olması itibariyle eleştiriye maruz kalmıştır²⁵¹.

Mahkeme tarafından pilot kararının uygulanması usulünün önünü açan Bakanlar Komitesinin RES(2004)3 kararında Komite, Mahkemeyi mükerrer başvuruların artışına neden olan sistematik bir sorun fark edildiğinde sorunun çözümünde taraf devletlere ve uygulanan çözümün denetlenmesinde Bakanlar Komitesine yardımcı olabilmek adına sistematik sorunları ve bu sorunlara neden olan unsurları tespit etmeye davet etmiştir²⁵². Bilahare yine Bakanlar Komitesi tarafından verilen RES(2004)6 kararında Komite, taraf devletlerin milli hukukunun uygulanmasında yapısal ve sistematik sorunların meydana

²⁴⁹ BAYSAL, Mustafa: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince Başvuruların İncelenme Süreci ve Sürecin Etkin Kılınmasına Yönelik Uygulamalar, Bireysel Başvuru İnceleme Usulü ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri, Avrupa Konseyi Yayınları, Ankara 2013, s. 43.

²⁵⁰ HENDEK, s. 104.

²⁵¹ DRZEWICKI, Krzysztof: Improving Domestic Remedies with Particular Emphasis on Cases of Unreasonable Length of Proceedings, Applying and Supervising the ECHR, Council of Europe, 2006, s. 17 – 18.

²⁵² AB Bakanlar Komitesi, RES(2004)3, 12.05.2004, <https://search.coe.int/cm?i=09000016805dd190> (e.t. 10.04.2025).

geldiğini ve aihm içtihatları ışığında taraf devletleri iç hukukta etkin telafi yolları oluşturmaya ve sistematik sorunlarla mücadele etmeye davet etmiştir²⁵³.

Bakanlar Komitesi tavsiyelerine paralel olarak AİHM, pilot karar verilirken kararın verilmesine vesile olan sistematik sorunu tespit eder²⁵⁴ ve bu sistematik sorunun ortadan kaldırılabilmesi için atılabilecek adımlar hususunda taraf devleti yönlendirir. Nitekim Scordino v. İtalya başvurusunda Mahkeme, Pinto Yasasının uygulamasında çıkan sistematik sorun ışığında başvuruçuların iç hukuk yollarında 3 yıla kadar zaman geçirebilmesinin kabul edilemez olduğunu değerlendirmiş²⁵⁵ İtalyan otoritelerine oluşturdukları telafi yolunun azami 6 ay sürebilecek şekilde düzenleme yoluna gitmelerini tavsiye etmiştir²⁵⁶. Benzer bir şekilde Broniowski v. Polonya başvurusunda AİHM, mülkiyet hakkına ilişkin sistematik bir sorunun varlığına değinmek suretiyle pilot karar vermiştir²⁵⁷.

Makul sürede yargılanma hakkına dair Türk hukukunda gerçekleşen yakın tarihteki gelişmelerin öncüsü olan AİHM'in Ümmühan Kaplan başvurusu için verdiği kararda makul sürede yargılanma hakkına ilişkin Sözleşmede yer alan etkili başvuru hakkı kapsamında etkin bir telafi yolunun bulunmadığını tespit etmiştir²⁵⁸.

AİHM, pilot karar usulünü uygularken yalnızca mevcut olan yapısal veya sistematik sorunlara yönelmemekte, geleceğe yönelik artması muhtemel mükerrer başvuruların nedeni olacak yapısal veya sistematik sorunların bulunduğu kanaatinde²⁵⁹

²⁵³ AB Bakanlar Komitesi, RES(2004)6, 12.05.2004, <https://search.coe.int/cm?i=09000016805dd18e> (e.t. 10.04.2025).

²⁵⁴ SUNDHOLM, s. 12; ŞİRİN, Türkiye’de Anayasa Şikâyeti, s. 640.

²⁵⁵ EDEL, s. 89.

²⁵⁶ AİHM, Scordino v. İtalya, para. 198 – 207.

²⁵⁷ KANADOĞLU, s. 236; AİHM, Broniowski v. Polonya, 22.06.2004, Başvuru No: 31443/96, para. 189, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-61828> (e.t. 08.04.2025).

²⁵⁸ AİHM, Ümmühan Kaplan v. Türkiye, 20.12.2012, Başvuru No: 24240/07, para. 57 – 58, , <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-120398> (e.t. 10.04.2025).

²⁵⁹ GÜMÜŞ BOYACI, s. 13.

olduğu hallerde de taraf devletleri bu hususta yönlendirmektedir. AİHM, yapısal veya sistematik sorunlara işaret ederken münhasır olarak ele almasa da mükerrer başvuru sayısını değerlendirmelerinin önemli bir parçası haline getirmektedir²⁶⁰.

AİHM, pilot karar verirken ilgili başvurulara yönelik ihlal kararı verirken taraf devlete ilgili sistematik sorunun ortadan kaldırılması için süre vermekte ve bu süre zarfında aynı nedenden kaynaklı başvuruları değerlendirmemektedir. AİHM'in bu yönde bir tutum sergilemesinin ardında yatan temel motivasyon, mahkemenin insan hakları sistematigindeki görevinin ihlal kararı vermek değil insan hakları ihlalini tespit etme ve bu ihlalin ortadan kaldırılabilmesi adına taraf devletleri yönlendirmek olduğuna dair inancıdır. AİHM'in yaklaşımını insan hakları sisteminin iyileştirilmesi yönünden haklı bulmakla birlikte hakları ihlal edilen başvuru sahiplerinin haklarını arama süreci esnasında askıda bekletilmesi durumunun başvuru sahiplerine olan etkisinin göz ardı edilmesi yönüyle yapılan eleştirilere²⁶¹ katılmaktayız. Nitekim AİHM yargılamasında pilot kararın kapsam ve kriterlerine yönelik sabit bir düzenleme olmaması²⁶² ve bu nedenle ihlal konusu sistematik sorunlara çözüm getirileceğinin garantisinin de bulunmadığı hususları birlikte değerlendirildiğinde başvuru sahiplerinin etkili başvuru hakkının ihlal edilebilmesi mümkün olmakla Mahkemenin hakkını arayan bireylerin hak arama süreçlerindeki rolü göz ardı edilmemelidir.

AİHM tarafından içtihatlar yoluyla geliştirilen pilot karar usulü, AYM uygulamasında da kendisine vücut bulmuştur. Lakin AİHM'deki uygulamadan farklı olarak AYM, pilot karar usulünü Kanuni anlamda Anayasa Mahkemesi Kanunundan

²⁶⁰ GÜMÜŞ BOYACI, s. 14.

²⁶¹ ŞİRİN, Türkiye'de Anayasa Şikâyeti, s. 636 - 639.

²⁶² ŞİRİN, Türkiye'de Anayasa Şikâyeti, s. 639.

veya içtihat geliştirmek suretiyle değil kendi faaliyetlerini düzenlediği içtzkte²⁶³ düzenlemek suretiyle²⁶⁴ uygulamaya başlamıştır. Bu durumu tezin konusu ışığında değerlendirdiğimizde AYM, Makul sürede yargılanma hakkının ihlaline ilişkin telafi yolu oluşturulmasına yönelik Nevriye Kuruç başvurusu nezdinde verdiği pilot kararda mevcut durumdaki yapısal sorunu bireysel başvuru hakkı yönünden değerlendirmiş, buna göre oluşturulacak telafi yolunun etkili kılınabilmesi için gerekenleri açıklığa kavuřturmuřtur²⁶⁵.

AİHM'in yargılama usulünde de olduğu gibi AYM'de pilot karar usulü uygulandığında pilot karar ile aynı yapısal sorunlardan kaynaklı mükerrer başvuruların incelenmesinin ertelenebilmesi söz konusu olacaktır. AİHM'in uygulaması nezdinde paylaştığımız endişeleri burada da tekrar etmekle birlikte yeterince zen gösterilmeyen erteleme hallerinin askıda olan başvuruların yaşadığı hak ihlallerin boyutunu derinleřtireceęinin²⁶⁶ altını çizmekte fayda görüyoruz.

3.3.3 Başvurunun İç Hukuk Tüketiminden Sonraki 4 Aya Kadar Yapılması

Hak ihlali iddiasında bulunacak olan başvurucu, iç hukuk yollarını tükettiği takdirde AİHM'e yapılacak olan bireysel başvuruyu 4 aylık süre içerisinde gerçekleştirebilecektir. Buradaki 4 aylık süre hak düşürücü süre olup taraf devlet tarafından konuya yönelik itirazda bulunulmadığı takdirde dahi AİHM tarafından re'sen

²⁶³ Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü, (RG: T. 12.07.2012, S. 28351 tarih ve sayılı Resmi Gazetede yayımlanmış olup işbu içtüzüğün 75. Maddesinde pilot karar usulü düzenlenmiştir.

²⁶⁴ AYM'nin pilot karar usulünü uygulamasının yasal dayanağı olmadığına ilişkin bkz. KANADOğLU, s. 236.

²⁶⁵ AYM, Nevriye Kuruç Başvurusu (GK), para. 95.

²⁶⁶ şİRİN, Türkiye'de Anayasa şikâyeti, s. 645.

incelenmektedir. Hak düşürücü süre içerisinde yapılmadığı tespit edilen başvurular, AİHM tarafından kesin olarak reddedilir²⁶⁷.

Kural olarak hak düşürücü süre, başvurunun hak ihlaline ilişkin iddialarını reddeden son karar tarihidir²⁶⁸. Buradaki karardan kasıt iç hukuk yolu olarak ihlale dair etkin ve yeterli bir şekilde telafi niteliğine haiz kararlardır. Bu bağlamda olağanüstü kanun yolları, tüketilmesi gereken bir iç hukuk yolu olmamakla birlikte buralara yapılan başvuru, 4 aylık süreyi durdurmayacaktır²⁶⁹.

Etkin iç hukuk yollarının bulunmaması halinde hak düşürücü sürenin ne zaman başlayacağı konusunu değerlendirmek gerekmektedir. Kural olarak iç hukuk yolunun bulunmadığı hallerde hak düşürücü süre, hak ihlaline neden olan olayın gerçekleştiği zaman başlamaktadır²⁷⁰. Bilahare bahsedeceğimiz iç hukuk yolunun etkili ve yeterli olma vasıfları ile ilgili mevcut konu ile bağlantılı olarak sık bir şekilde değerlendirme yapıldığında, etkili iç hukuk yollarına başvurunun yapıp yapılmadığı hususunun değerlendirilmesinin başvurularda yükletilmesi durumu ile karşılaşmaktayız²⁷¹. Leach, bu değerlendirme karşısında başvurularda “iç hukuk yollarını tüketme sürecindeyken hak düşürücü süre içerisinde başvuru hakkının kullanılması için dilekçe vasıtasıyla mahkemeye başvurmayı tavsiye etmektedir²⁷².

Yukarıda genel kurala dair açıklama yapıldıysa da makul sürede yargılanma hakkına ilişkin uygulamada yer alan bir istisnayı dile getirmek gerekir. Öyle ki, uzun süren yargılamanın tamamlanması sonucu hak düşürücü sürenin başlıyor olsa da²⁷³ iç

²⁶⁷ GÖZÜBÜYÜK/GÖLCÜKLÜ, s. 87.

²⁶⁸ HENDEK, s. 63.

²⁶⁹ HARRIS/O’BOYLE/WARBRICK, s. 778.

²⁷⁰ LEACH, s. 140.

²⁷¹ LEACH, s. 141.

²⁷² LEACH, s. 141.

²⁷³ GÖZÜBÜYÜK/GÖLCÜKLÜ, s. 87.

hukuk yollarının tüketilmesi (veyahut tüketilecek bir iç hukuk yolunun bulunmaması) kaydıyla makul sürede yargılanma hakkına münhasır olarak hak ihlali konusu olan yargılama sona ermeden de başvuru yapılabilir²⁷⁴. Bu tespitle paralel olarak makul süre yargılanmasında iç hukuktaki derdest başvurulara ilişkin sürenin sona erdiği tarih olarak AİHM'in başvuruya ilişkin hüküm verdiği tarih olduğuna dair önceki bölümde dile getirdiğimiz tespit birlikte değerlendirildiğinde, başvuru yapıldıktan sonra hak düşürücü süre kavramının derdest olan başvuru açısından fiilen ortadan kalktığını kabul etmek gerekecektir.

3.3.4 Hak İhlali Nedeniyle Maruz Kalınan Zararın Önemli Nitelikte Olması

Zararın önemli olması ilkesi, Sözleşmeye dair 14 No'lu protokolle Sözleşmenin 35. Maddesine bir kriter olarak eklenmiştir²⁷⁵. İlke, temelde insan haklarına saygı ilkesi çerçevesinde uyuşmazlıkların uluslararası mercilere iletilmesinin gerekliliğini denetlemek adına ortaya çıkartılmıştır²⁷⁶. Nitekim ihlalin çok da vahim sonuçlar doğurmadığı hallerde iç hukuktaki yargı mekanizmaların ihlallere yönelik değerlendirmeleri yeterli bulunmaktadır. Burada zararın öneminin değerlendirilmesi önemlidir. Nitekim Mahkeme, ihlallere ilişkin zararın önemi değerlendirmesi yaparken hem objektif hem de sübjektif olarak değerlendirme yapmaktadır²⁷⁷. Yapılan değerlendirme sonucu hak ihlalinden meydana gelen zararın önemli derecede olmadığı sonucuna ulaşıldığı takdirde Mahkeme, kabul edilemezlik kararı verecektir.

Kural olarak zararın önemsiz olduğu tespit edilen hallerde AİHM'in kabul edilemezlik kararı vereceği kabul edilmekteyse de aynı maddede bu kurala yönelik bir

²⁷⁴ HENDEK, s. 63.

²⁷⁵ İlgili kriterin uygulamaya dâhil olma sürecine ilişkin bkz. HENDEK, s. 64.

²⁷⁶ LEACH, s. 146.

²⁷⁷ LEACH, s. 146.

istisna getirilmiştir. İnsan haklarına saygı ilkesi gereği başvurunun esastan incelenmesinin gerekliliği, birden fazla şekilde yorumlanabilecek bir istisna olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin başvuru konusu hak ihlalinin başvurucuya zararı önemli olmasa dahi taraf devletin ilgili hak ihlaline yönelik sistemik sorunları bünyesinde barındırması,²⁷⁸ Mahkemenin ilgili sorunla ilgili tespit ve değerlendirmede bulundurma gerekliliğini doğurduğu hallerde ilgili başvuru özelinde zararın önemsiz olduğu gerekçesiyle başvuru reddedilemeyecektir. Benzer olarak başvurucunun ilgili hak ihlaline ilişkin iç hukukta etkili başvuru hakkından mahrum bırakılması durumunda da artık başvuru hakkında zararın önemsizliği nedeniyle başvuru reddedilemeyecektir. Zira değerlendirme konusu ilkenin ortaya atılmasının bir sonucu olarak birtakım değerler altında kalan ihlallerin değerlendirilmesi iç hukuk yollarına bırakılmasına rağmen bu değerlendirmenin başvurucuya bahşedilmemesi, insan haklarına saygı ilkesi ve her davanın yargı incelemesinden geçmesi ilkeleri²⁷⁹ ile bağdaşmayacaktır.

3.4 İhlal Kararı Sonucunda Tazminata Hükmedilmesi

Makul sürede yargılanma hakkının ihlal edilmesinin sonuçlarından bir tanesi de bu süreçten doğan zararın tazmininin sağlanmasıdır. Nitekim tazminat kurumu, taraf devletlerin hak ihlali mağdurlarının zararını giderebilmesi için önemli bir araçtır²⁸⁰. Zira insan hakları sistematığının önemli prensiplerinden biri olan eski hale iade ilkesi uyarınca fiili anlamda telafinin mümkün olmadığı hallerde zararın tazmini yöntemi önem kazanmaktadır. Nitekim bireyin hakkının ihlal edildiği hallerde taraf devletin bireyin zararını tazmin etmesinin 3 farklı karşılığı vardır. Bunlar zarara uğrayan mağdurun

²⁷⁸ HENDEK, s. 65.

²⁷⁹ HENDEK, s. 65.

²⁸⁰ İNCEOĞLU, Etkili Başvuru Hakkı, s. 457.

zararının telafi edilmesi, ihlalin gerçekleşmesinden sorumlu tutulan devletin sorumluluğunun kefareтини ödemesi, ve ihlalinin bir yaptırımı olduğu çerçevede ilgili hakkın varlığının meşru olarak tanınmasını sağlamasıdır.

Bu bağlamda AİHS Madde 41’de AİHM tarafından sözleşme veya protokollerin ihlal edilmesine karar verilmesi halinde ihlali gerçekleştiren Sözleşme tarafının işbu ihlalden doğan sonuçları ancak kısmen ortadan kaldırıyorsa gerekli gördüğü takdirde zarar gören lehine adil bir miktarda tazminata hükmedilebileceği düzenlenmiştir.

Buna göre AİHM’den tazminat talep edebilmek için gerekli görülen şartlardan birincisi başvurunun mağdur sıfatının bulunmasıdır²⁸¹. Buradan anlaşılması gereken husus, başvurunun hak ihlaliinden kaynaklı zararının iç hukuk yollarını tüketme esnasında hiç giderilememesi veya eksik giderilmesidir. Zira her ne kadar etkili başvuru hakkına paralel olarak etkili bir iç hukuk yolu oluşturma yükümlülüğü konusunda taraf devletlere takdir yetkisi tanınmış olsa da başvuru lehine hükmedilen tazminatın doğan zarara oranla bağlantısız veya yetersiz bulunduğu hallerde de başvurunun hak ihlali mağduru sıfatının ortadan kalkmayacaktır²⁸².

AİHM’in tazminata hükmedebilmesi için gereken ikinci şart ihlalden kaynaklı şahsi bir zararın doğmuş olmasıdır²⁸³. Burada temelde bir unsur var gibi görülse de esasen zararın varlığı ile doğan zarar, zararın şahsiliği ile gerçekleşen hak ihlali arasında illiyet bağının varlığı²⁸⁴ birlikte aranmaktadır. AİHM, zarar - ihlal ilişkisi bağlamında maddi ve manevi zararlar bakımından farklı yaklaşımlar sergilemektedir. Nitekim maddi zararlar bakımından AİHM’in yaklaşımını ele aldığımızda Mahkeme, yargılamanın uzun sürmesi

²⁸¹ HENDEK, s. 106.

²⁸² LULA, Elton vd.: Right to Trial Within a Reasonable Time – Comparative Overview, Council of Europe, 2022, s. 12.

²⁸³ HENDEK, s. 107.

²⁸⁴ EDEL, s. 94.

ile doğan zararı birbiriyle doğrudan bir bağlantı kurmaktan kaçınmakta, bunun nedenini de yargılamanın uzun sürmediği durumda ortaya çıkacak sonucun belirsizliğine bağlamaktadır²⁸⁵. AİHM'in bu yaklaşımı ile ilgili şu şekilde bir eleştirimiz bulunmaktadır:

Yargılama konusu hak ve bu hakla ilişkilendirilen talepler, gerçekleşen yargılama vasıtasıyla hukuki anlamda icra edilebilirlik kazansa da meşruluğu münhasıran yargılamaya değil, tabi olunan hukuk sistemine dayanmaktadır. Yargılama, esasen hukuk sisteminin olay özelinde uygulanması durumudur. Yargılama ile gerçekleşen hak ihlali ve doğan zarar arasında illiyet bağı başvuru tarafından taleple somutlaştırılabildiği durumda AİHM'in buradaki illiyet bağı varsayımlara indirgemek suretiyle kaçınması, kanaatimizce Mahkemenin insan haklarını koruma prensibiyle örtüşmemektedir. Nitekim Mahkemenin manevi tazminata ilişkin yaklaşımında tazminat miktarını belirlerken ihlal konusu yargılama sürecinin sonucunu dikkate almaması²⁸⁶ karşısında maddi zararın tazminini ele alırken davanın süresinin değişmesi yargılama sürecinin sonucunu değiştirebileceğini ve maddi zararın bağdaştırılamayacağını öngörmesi isabetli değildir.

AİHM'in tazminata hükmetmesi için aranan üçüncü şart, bu doğrultuda talebin bulunmasıdır²⁸⁷. Nitekim AİHM'in tazminat konusundaki yaklaşımı, hakkın ihlalinin doğrudan bir sonucu olarak değil hak ihlalinin tespiti ile ilişkili olan ayrı bir talep şeklindedir²⁸⁸. Mahkeme, hak ihlali tespiti yaptığında ayrıca ihlal ile ilişkili olan tazminat

²⁸⁵ HENDEK, s. 107; EDEL, s. 94; AİHM, Bayrak v. Almanya, 20.12.2001, Başvuru No: 27937/95, para. 38, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-60008> (e.t. 10.04.2025).

²⁸⁶ KUJIER, s. 783.

²⁸⁷ HENDEK, s. 107.

²⁸⁸ HARRIS/O'BOYLE/WARBRICK, s. 857.

talebini değerlendirir. Buna göre AİHM, başvurucunun bu yönde bir talebi bulunmadığı durumda tazminat hükmedilmesine ilişkin re’sen bir değerlendirme yapmayacaktır²⁸⁹.

Tazminata hükmedilmesi için gerekli olan dördüncü şart ise tazminat ödenmesinin gerekli grlmesidir²⁹⁰. Nitekim hak ihlali gerçekleşmiş olsa da AİHM tarafından tazminatın ödenmesi gerekli görülmemesi mümkündür.²⁹¹ Nitekim Mahkemenin ihlal tespitinin yeterli bir tatmin olduğunu belirterek tazminat taleplerini reddedebilmektedir²⁹². Mahkeme, bu yöndeki değerlendirmesini yaparken mağdurun durumunu esas almakta ve mağdurun durumunun iyileştirilmesinin gerekliliği düzleminde gerçekleştirmektedir. Buna karşın Mahkemenin hangi hallerde ihlal kararının tek başına tatmin edici olduğuna yönelik oturmuş bir içtihat bulunmaması neden tazminata hkmedilmediğinin belirgin bir açıklamasının olmaması sonucunu doęurmaktadır²⁹³.

Bireysel başvurularda yapılan tazminat talebi, normal tazminat taleplerinden farklılık gösterebilmektedir. Zira Mahkeme, adil yargılanma hakkının ve etkili başvuru hakkının gerekliliklerini yerine getirdiği müddetçe tazmin edebilecek iç hukuk yolu oluşturmada taraf devletlere özgürlük tanımaktadır²⁹⁴.

Türk hukukunda uzun süren yargılamaya ilişkin tazminat kurumu Anayasal meşruluğunu AY m.40 ve 148/3’ten almaktadır. Nitekim ihlalin tespit edilmesi ve buna

²⁸⁹ AİHM, Nasri v. Fransa, 13.07.1995, Başvuru No:19465/92, para. 49, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57934> (e.t. 02.04.2025).

²⁹⁰ FIKFAK, Veronika: “Non-pecuniary damages before the European Court of Human Rights: Forget the victim: it’s all about the state”, Leiden Journal of International Law, 33(2), 2020, s. 339, AİHM, Guzzardi v. İtalya, 06.11.1980, Başvuru No:7367/78, para. 114, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57498> (e.t. 02.04.2025).

²⁹¹ FIKFAK, s. 339.

²⁹² LEACH, s. 467.

²⁹³ CRISAFULLI, Francesco: The Italian Experience, Reforming the European Convention on Human Rights, Council of Europe Publishing, 2009, s. 43.

²⁹⁴ AİHM, Scordino v. İtalya, para. 200.

paralel olarak tazminata hükmedilmesi hali, hakkı ihlal edilen bireyin hakkını aramak için yargı yoluna başvurusuyla doğrudan ilişkilidir.

Uzun süren yargılamadan kaynaklı zararın tazmini bakımından ikili bir ayrım söz konusudur. Bunlardan Adalet Bakanlığına bağlı Tazminat Komisyonunu bilahare kendisine ait başlıkta irdelleyeceğimizden şimdilik Anayasa Mahkemesindeki prosedürü irdelemekle yetinilecektir.

6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunun 50. maddesinin 2. fıkrasında:

“Tespit edilen ihlal bir mahkeme kararından kaynaklanmışsa, ihlali ve sonuçlarını ortadan kaldırmak için yeniden yargılama yapmak üzere dosya ilgili mahkemeye gönderilir. Yeniden yargılama yapılmasında hukuki yarar bulunmayan hâllerde başvurucu lehine tazminata hükmedilebilir veya genel mahkemelerde dava açılması yolu gösterilebilir. Yeniden yargılama yapmakla yükümlü mahkeme, Anayasa Mahkemesinin ihlal kararında açıkladığı ihlali ve sonuçlarını ortadan kaldıracak şekilde mümkünse dosya üzerinden karar verir.”

Yine Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü madde 79/1’de başvurusunun hakkının ihlal edildiğine karar verilmesi halinde yeniden yargılama yapılmasında hukuki yarar bulunmadığı takdirde başvurucu lehine uygun bir tazminata hükmedilebileceği, tazminat miktarının tespitinin ayrıntılı bir incelemeyi gerektirmesi halinde tazminata ilişkin karar verilmeksizin genel mahkemelerde dava açılması yolunu gösterebileceği düzenlenmiştir²⁹⁵. Buna karşın genel mahkemelerde dava açma yoluna yönelik yetkili veya görevli mahkemeye gönderilmesi usulü, süresi, zamanaşımı gibi konularda da

²⁹⁵ RG: 12.07.2012 T. 28351 S.

belirsizlik mevcuttur²⁹⁶. Bununla birlikte uzun yargılama sonucunda hakkı ihlal edilen başvurunun tazminat talebinin değerlendirilmesi için genel mahkemelere gönderilmesi, başvurunun hak arayışı için geçen süreyi daha çok artırması²⁹⁷ itibariyle olumlu yaklaşım gösterebileceğimiz bir yöntem değildir. Nitekim AYM'nin Besime Günal vd. başvurusunda başvuruçuların 38 yıl süren yargılama sonunda makul sürede yargılanma hakkı ihlal edildiği sabit olmasına karşın belirlenen tazminat miktarının az olması nedeniyle 9 ayda tamamlanması gereken süreç 4.5 yıl sürmüş, AYM ihlal kararı vermiş olmasına karşın tazminata hükmetmeyerek²⁹⁸ başvuruçuları tekrardan yargı yoluna yönlendirerek başvuruçularda meydana gelecek yıpranmanın etkisini artırmıştır. Buna paralel olarak AYM yargılamasında ilgili hususlara yönelik açıklayıcı bir düzenleme söz konusu değildir. Buna karşın anayasa yargısı uygulamasında genel mahkemede dava açmaya alternatif bir yol bulunmamaktaydı²⁹⁹.

AİHM, Scordino v. İtalya başvurusunda düzenli bir şekilde uygulanabilir bir telafi yolu oluşturabilmek için birtakım standartlara bağlı olmanın önemine vurgu yapmaktadır.³⁰⁰ Bu standartları oluştururken kazuistik bir yöntemle tüm başvuruları birlikte değerlendirmek mümkün olmasa da birtakım unsurlar bakımından benzerlik gösteren başvuruların ihlal kararı verilmesi halinde ödenmesi gereken tazminat miktarının da benzer düzeyde olabileceği öngörülebilecektir.

²⁹⁶ URAL, Sami Sezai: Hak ve Özgürlüklerin Korunması Bağlamında Bireysel Başvuru, Birinci Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara 2013, s. 313 - 314.

²⁹⁷ FIKFAK, s. 339.

²⁹⁸ AYM, Besime Günal vd. Başvurusu, 23.10.2024, Başvuru No: 2020/24855, para. 24, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2020/24855> (e.t. 25.04.2025).

²⁹⁹ TATLİDİL, s. 42. 2 Mart 2024'te yürürlüğe giren 7499 sayılı Kanun ile Adalet Bakanlığına Bağlı Tazminat Komisyonunun faaliyetlerinin düzenli hale getirilmesiyle bu durumun değişiklik gösterdiği söylenebilecektir.

³⁰⁰ AİHM, Scordino v. İtalya, para. 177.

Yine Scordino v. İtalya kararında AİHM, bu unsurlardan bahsederken benzer başvuruların aynı sürede, aynı seviyedeki yargılama organlarınca incelenmiş, başvuruçular açısından denk bir öneme sahip olan ve aynı taraf devletin aynı yöndeki sorumluluğundan kaynaklanan başvurular olduğunu³⁰¹ ileri sürmüştür.

3.4.1 Maddi Zararın Tazmini

Maddi zararın tazminine ilişkin AİHM'in yaklaşımını tekrar etmek gerekirse Mahkeme, meydana gelen zararın doğrudan makul sürede yargılanma hakkından kaynaklandığının ispat edilebilmesini gerektirmektedir. Bu yönde bir iddianın ispatının külfetinin başvuruçuya yükletilmesinin ardında yatan bir başka neden de mahkemenin taraf devletlerin uluslararası anlamda sorumluluğundan muaf tutacak şekilde maddi zararın tazminine ilişkin kısıtlayıcı bir yaklaşım geliştirmesinden kaynaklanmaktadır. Buna karşın istisnai de olsa maddi zarara hükmettiği başvurular bulunmaktadır.

Nitekim Lechnerr ve Ness v. Avusturya başvurusunda Mahkeme, her ne kadar makul sürede gerçekleşecek yargılamanın doğacak maddi zararın önüne geçeceği kesin olarak öngörülemez de yargılamanın uzun sürmesi neticesinde gerçekleşen bir zararın bulunduğu ve ortada şansın kaybından kaynaklı tazmin edilmesi gereken bir zararın bulunduğu tespitinde bulunarak hem maddi hem de manevi tazminata hükmetmiştir.³⁰² Daha yakın zamandaki içtihatlarına bakıldığında terk edildiği anlaşılan mahkemenin eski yaklaşımında şans kaybı teorisi esas alınmış, prensip olarak zararın meydana gelmesine neden olan olaylardan hangisinin etkili olduğu sorusunu etkisiz hale getirerek³⁰³ özellikle de taraf devletler karşısında olan mağdur birey adına adil bir yaklaşımda bulunulmuştur.

³⁰¹ KUJIER, s. 783; AİHM, Scordino v. İtalya, para. 267.

³⁰² AİHM, Lechner ve Hess v. Avusturya, 23.04.1987, 9316/81, para. 64, <https://insanhaklari.gen.tr/Karar.aspx?m=H&b=9316%2f81&t=23.04.1987> (e.t. 11.04.2025).

³⁰³ ÇELEBİ, Özgün: “Şans Kaybının Tazmini”, Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi, 34(2), 2018, s. 127.

Nitekim şans kaybı teorisi, esasında nedensellik bağına ilişkin ispat yükünün zarar gören lehine terse çevrilmesini öngörmektedir. Bu teori bağlamında zarar görenin yükümlülüğü, gördüğü zararın gerçek ve ciddi olduğunu ispatlayabilmesi ile sınırlandırılmaktadır. Burada gerçeklik ve ciddiyetten kast edilen kusurlu davranışın olmadığı hallerde olumsuz sonuçtan kaçınılabilmeyen mümkün olması ve beklentinin varsayım ile sınırlı kalmamasını ifade etmektedir³⁰⁴.

Makul sürede yargılanma hakkının ihlali durumundaki maddi zararı kaybedilen şans teorisini bağlamında irdelediğimizde: hakkın ihlalinin tespitinin bir sonucu olarak taraf devlet otoritesinin tutumunun ihlale neden olduğu, AİHM içtihatlarında oturmuş bir vaziyettir³⁰⁵. Bu bağlamda yargılamanın uzaması sonucu zararın meydana geldiği başvuru tarafından ortaya konulduğu çerçevede doğan zarar *de facto* olarak taraf devletin tutumunun neden olduğu makul sürede yargılanma hakkı ile ilişkilendirilebilmelidir. Netice olarak taraf devlet otoritesinin tutumunun başvuru nezdinde bir maddi zarara neden olduğu kesin olmakla birlikte taraf devlet otoritesinin tutumu söz konusu olmasaydı zararın meydana gelmeyeceği hususu kesin değildir. Şans kaybı teorisi yaklaşımı, bu noktada başvuru lehine bir yaklaşım sergilemektedir.

Buna göre belirlenmesi önem kazanan husus başvuru hakkının gördüğü zararın ispat edilebilmesidir. Zira kesin bir zararın ispat edilemediği hallerde ele alınan şans teorisi işlevini yitirmektedir³⁰⁶. Zarar kavramına nasıl bir yaklaşım sergilenmesi gerektiği konusunda maddi zarar çerçevesinde bir değerlendirme yapmak gerekirse, ekonomik

³⁰⁴ CARDONA FERRERIA, Rui: “The Loss of Chance in Civil Law Countries: A Comparative and Critical Analysis”, *Maasricht Journal of European and Comparative Law*, 20(1), 2013, s. 59.

³⁰⁵ Bkz. 2.3.4.2.4. No’lu Başlık.

³⁰⁶ CARDONA FERERIA, s. 59.

anlamda bir karşılığı olan menfaatin zarar görmesi, kaybedilmesi veya kazanılamaması durumunda maddi bir zararın meydana geldiğini söyleyebilmek mümkün olacaktır.

Lehner ve Ness v. Avusturya başvurusunda AİHM'in karar verirken esas aldığı kaybolan şans teorisi çerçevesinde açıkladığımız bu yaklaşım, AİHM tarafından 90'larda terk edilmiş ve 2004'te Mascolo v. İtalya başvurusuyla taraf devletlerin uluslararası sorumlulukları sınırlandırılmıştır³⁰⁷.

3.4.2 Manevi Zararın Tazmini

AİHM, başvuruçuların uzun süren yargılamaların başvuru nezdinde yarattığı belirsizlik ve bunun sonucundaki negatif etkileri çerçevesinde manevi zararlarını telafi edebilmeyi öngörmektedir³⁰⁸. Manevi zararın tazmini konusunda AİHM, ihlal kararı verdiği başvurularda karine olarak manevi anlamda bir zararın doğduğunu kabul etmektedir³⁰⁹. Bu durumun aksi ispat edilebilir olmakla birlikte ispat külfeti taraf devlete ait olacaktır.

Mahkeme, manevi zarardan dolayı ödenecek tazminatı hesaplarken yargılamanın tamamı boyunca geçen süre bakımından sürdüğü her yıl başına 1000 – 1500 Euro arası temel miktar belirlemektedir³¹⁰. Bu bedel, davanın başvuru için önemli olmasına veya iç hukuktaki telafi yolunun ilgili makam tarafından eksik veya hatalı uygulanması veya telafi yolunun kendisinin de makul süreyi aşması hallerinde artış gösterebilmektedir³¹¹.

Buna karşın davaya bakan mahkeme sayısının çokluğu, gecikmenin yaşanmasında başvuruçunun etkisinin olması, davanın konusunun önemsiz olması ve ülkenin milli

³⁰⁷ EDEL, s. 95.

³⁰⁸ EDEL, s. 97.

³⁰⁹ EDEL, s. 94.

³¹⁰ KUJIER, s. 783.

³¹¹ EDEL, s. 99.

gelirinin düşüklüğü, başvuru sayısının fazla olması³¹² halinde veya iç hukukta ihlalden kaynaklı tazminata hükmedildiği hallerde temel miktarda indirimle gidildiği görülebilmektedir.³¹³

Yukarıdaki kriterler çerçevesinde şu yönde bir eleştiri yapabilmek mümkündür. Her ne kadar içtihatlar tazminatın amacının mağdurun durumunu eski haline getirme aracı olduğu belirtilmişse de yıllık standardın 1000 – 1500 Euro olduğu değerlendirme sonucunda uygulamaya ortalama 450 – 675 Euro arası bir sonuç çıktığı³¹⁴ gözlemlendiğinde başvurunun mağduriyeti yaklaşımının başvurunun mağduriyetine düşünüldüğü kadar katkı sağlamadığı gözlemlenmektedir³¹⁵. Bu bağlamda taraf devletin milli geliri, yargı aşamaları gibi unsurlar manevi tazminatın belirlenmesinde başvurunun özel durumlarına nazaran daha çok etki etmektedir.

Hal böyleyken ilgili uygulamaya yönelik yapabileceğimiz tavsiye şu şekildedir. Manevi zarar karşısında kefareti yaklaşımını esas alınarak taraf devletlerin zarara olan etkisi ve ilgili ihlale ilişkin genel tutumuna göre hesaplama yapılabilir. Nitekim başvuru için ayrıca değerlendirme yapmaktan çok daha kolay uygulanabilir bir yöntem olacaktır. Buna göre insan hakları sistemindeki konumunun gerektirdiği sorumluluğu yerine getirmeyen taraf devletlere mağdurların yaptığı başvurular nezdinde manevi zararın tazmini adı altında caydırıcı para cezaları uygulanabilmelidir. Kaldı ki benzer bir yaklaşım 2012’de Brighton Deklarasyonunun hazırlanması sürecinde Birleşik Krallık tarafından yapısal sorunlarla mücadelede uyumu sağlayamayan taraf devletler aleyhine

³¹² SALAMOURA, Evita Ioannis: The Right to Be Tried within a Reasonable Time and the Restoration of the Party’s ‘Presumptive’ Prejudice, Athens Bar Association, Atina 2010, s. 174.

³¹³ KUJIER, s. 784; EDEL, s. 99; HENDEK s. 109.

³¹⁴ EDEL, s. 99.

³¹⁵ FIKFAK, s. 360.

para cezası ödenmesi şeklinde tartışmaya açıldıysa da ilgili talep nihai belgede yer almamıştır³¹⁶.

³¹⁶ FIKFAK, s. 345.

4. TÜRK HUKUKUNDA TAZMİNAT KOMİSYONU

4.1 Tazminat Komisyonunun Tarihçesi, Yapısı ve İşleyişi

AIHM'in Ümmühan Kaplan başvurusunda da ortaya koyduğu üzere uzun süren yargılamalardan kaynaklı temel hak ihlallerine ilişkin Türk hukuk sisteminde geliştirilmiş olan ulusal telafi yolları etkinliğini karşılamamakta bu durum da Türkiye aleyhine AIHM'e yapılan başvuru sayısına yansımaktaydı³¹⁷.

20 Mart 2012'de AIHM tarafından alınan bu karar sonrasında Türkiye, 19 Ocak 2013 tarih ve 6384 sayılı Yasayı³¹⁸ yürürlüğe koymuştur. Bu yasada makul süreyi aşan cezai, hukuki ve idari yargılamalara ilişkin³¹⁹ başvuru merci olarak İnsan Hakları Tazminat Komisyonu³²⁰ adıyla kurulması öngörülmüştür.

Belirtmek gerekir ki Komisyonun kurulduğu tarih itibariyle görev kapsamı oldukça dardı. Nitekim Yasanın ilk çıktığı tarihte Komisyonun görev kapsamı, 23 Eylül 2012'den önce AIHM'e yapılmış başvurularla sınırlandırılmıştır³²¹. Bununla birlikte, 01/07/2018 tarihli 7145 Sayılı Yasa ile Komisyon, bu sefer Anayasa Mahkemesine belirtilen tarihten önce yapılan ve derdest olan başvurulardan Anayasa Mahkemesinin kabul edilemezlik kararı verdiği kararlar kapsamında yetkilendirilmiştir³²². 2023 yılında Komisyon, 28/03/2023 tarihli 7445 sayılı Kanun ile 09/03/2023 tarihi itibariyle Anayasa

³¹⁷ AIHM, Ümmühan Kaplan v. Türkiye, para. 46, kararın alındığı dönemde aynı hak ihlali ile ilgili derdest olan başvuru sayısı 2700'ü aştığına dair bkz. KUJIER, s. 784.

³¹⁸ Yasa, anılan tarihte "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun" adıyla yürürlüğe girmiş, bilahare 02/03/2024 tarihli 7499 Sayılı Yasa ile adı "Tazminat Komisyonunun Görevleri ile Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Kanun" olarak değiştirilmiştir.

³¹⁹ KUJIER, s. 784; HENDEK, s. 221.

³²⁰ Çalışma kapsamında kurum, Tazminat Komisyonu veya Komisyon olarak adlandırılacaktır.

³²¹ ESEN, Selin: Makul Sürede Yargılanma Hakkının Korunması: Mevcut Durum ve Öneriler, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2023, s. 19.

³²² ESEN, s. 19.

Mahkemesinde makul sürede yargılanma hakkına ilişkin derdest olan başvurular bakımından tekrardan yetkilendirilmiştir.

Zaman içerisinde yukarıda belirttiğimiz dönemler bakımından Tazminat Komisyonunun yetkilendirilmesi karşısında bu dönemler haricinde yapılacak bireysel başvurular bakımından Anayasa Mahkemesi yetkili olmuştur. Belirtmek gerekir ki bu durum, hem telafi yolunun sürekli olmaması bakımından hem de değişkenlik göstermesi bakımından eleştirilere maruz kalmıştır³²³. Nitekim 02/03/2024 tarihli 7499 Sayılı Yasanın 24. Maddesi ile AİHM ya da AYM'ye başvuru yapılmadan Tazminat Komisyonuna müracaat edilebilmesi mümkün kılınmıştır.

Komisyon, Adalet Bakanlığının merkez teşkilatına bağlı kuruluşlarda çalışan hâkim ve savcılar arasından Bakanlık tarafından atanan 9 kişiden oluşturulmaktadır. Komisyona başkanlık edecek kişi, heyet içerisinde yine Adalet Bakanlığı tarafından belirlenmektedir. Komisyon, iş durumuna göre komisyon içerisindeki üç üyeden oluşan heyetler oluşturup heyetler halinde de çalışabilmektedir. Heyetlerin karar verebilmesi için üye tam sayısının toplanması gerekirken Komisyonun karar verebilmesi için asgari 7 üyeyle toplanması gerekmektedir. Öyle ki 28/03/2023 tarihli 7445 Sayılı Yasa ile yetkilendirildiği dönemde Komisyonun üyeleri, Adalet Bakanlığı tarafından 2023 Eylül'de atanabilmiş, bu atama sonucunda dahi 2 üye bakımından bir atama gerçekleştirilememiştir³²⁴.

Komisyona başvuru süreci bakımından ikili bir ayrım gözetilmiştir. Buna göre makul sürede sonuçlandırılmayan yargılamalara ilişkin talepler bakımından en geç yargılamanın kesin olarak sona erdiren kararın öğrenilmesinden itibaren 1 ay içerisinde

³²³ ESEN, s. 21.

³²⁴ ESEN, s. 20. Uygulamada yaşanan bu durum, 6384 Sayılı Yasanın geçici 1. maddesinde belirtilen komisyon üyelerinin atanma süresine ilişkin 1 aylık süreye de uyulmadığını göstermektedir.

yapılmaktadır. Burada öğrenilme ifadesi, tebliğ edilmesi kavramından daha geniş olarak yorumlanmaktadır. Bu durum, hukuk sisteminin bütününde sürelerle ilişkin referans tarihinin tebliğ tarihi olması hakikati ile birlikte değerlendirildiğinde, iç hukuk prosedüründeki yeknesaklıktan uzaklaşma durumunu oluşturmaktadır³²⁵ ve kanaatimizce bu durum telafi yolunun ulaşılabilirliğini olumsuz etkilemektedir.

Koruma tedbirleri vesilesiyle tazminat istemini konu edinen başvurular bakımından ise karar veya hükmün kesinleşmesinin ilgisine tebliğinden itibaren 3 ay içerisinde veya her halükarda kesinleşme tarihinden itibaren 1 yıl içerisinde yapılabilmektedir.

Komisyon başvuruları değerlendirirken AİHM tarafından öngörülen kabul edilebilirlik kriterlerine paralel olarak yapılan başvuruları değerlendirir, kriterleri karşılamayan başvurular bakımından ret kararı verir.

Yasa, Komisyona yapılan başvurular bakımından karar vermesi için 9 aylık bir süre öngörmüştür. Buna karşın bu süre sınırı, AİHM ve AYM'ye yapılmış derdest başvurular yönünden kabul edilmiş olup doğrudan Komisyona yapılan başvurular yönünden karar verilmesi için bir süre sınırı öngörülmemiştir. Kanaatimizce bu durum, ulusal telafi yolunun etkinliğini olumsuz yönde etkilemektedir.

Yasada Komisyon kararlarına karşı bir itiraz mekanizması da düzenlenmiştir. Buna göre Komisyon kararlarına karşı kararın tebliğinden itibaren 15 gün içerisinde

³²⁵ SOYLU, Mustafa Mahmut: Makul Sürede Yargılanma Hakkının İhlalinden Doğan Maddi Zararın Tazmini Sorunu ve Tazminat Komisyonunun Bu Soruna Etkisi, SÜHFD, 33(1), 2025, s. 5. "AYM, Hüseyin Aşkan Başvurusu, 21.07.2020, Başvuru No: 2017/15649, para. 22 vd. (e.t. 12.12.2024), <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2017/15649>, Mahkemenin süreye ilişkin kabul edilemezlik kararlarının emsalini oluşturan bu içtihat yargı kararı evrakının UYAP üzerinden "tıklanmasını" esas almış ve o zamana kadar tebligatı esas alan yaklaşımını terk etmiştir. Süreler nezdinde iç hukukun genelinde tebligat usulü esas alırken bireysel başvurular özelinde site üzerinden tıklamayı esas alınması, ilgili konudaki yeknesaklığı ortadan kaldırmakla kalmamış, teyit edilebilirlik konusunda yeni problemleri doğurmuştur. Bu nedenle mahkemenin bu yaklaşımı, birden fazla boyutuyla hukukta belirlilik ilkesine aykırılık teşkil etmektedir."

Ankara Bölge İdare Mahkemesine Komisyon aracılığıyla itiraz edilebilmektedir. Bölge İdare Mahkemesi, tarafına yapılan başvurulara ilişkin 3 ay içerisinde karar verir. Ankara BİM, yapılan itirazı yerinde görürse başvurunun esası hakkında karar verebilmektedir. Bölge İdare Mahkemesinin verdiği karar kesindir.

Komisyonun tazminat ödenmesine ilişkin kararının kesinleşmesi neticesinde karardan itibaren 3 ay içerisinde Bakanlık tarafından gerekliliklerin gerçekleştirilmesi öngörülmüştür³²⁶. Bu uygulama hükmü, AİHM'in ulusal telafi yollarında aradığı telafinin makul sürede gerçekleştirilmesi kriteriyle de örtüşmektedir.

Komisyonun Türk hukukundaki İdare ve Yargı ile olan ilişkisini incelemeden önce değinmemiz gereken bir husus da Komisyonun işleyişini düzenleyen Yasanın yürütme işleminin Bakanlar Kuruluna bırakılmasıdır. Belirtmek gerekir ki tezimizin yazıldığı dönem itibarıyla Türkiye Cumhuriyetindeki yönetim sistemi, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemidir. Bu bağlamda 21 Ocak 2017 tarih ve 6771 sayılı Anayasa Değişikliği Kanununun yürürlüğe girmesiyle Bakanlar Kurulu kaldırılmıştır³²⁷. Yürütmenin asli unsuru olma vasfını yitirmiş ve varlığı sona erdirilmiş bir makamın 6384 sayılı Yasanın yürütmesini gerçekleştirmek için yetkilendirilmesi yerinde değildir.

4.2 Komisyon – İdare İlişkisi

Komisyonun İdare ile olan ilişkisini ve bunun sonuçlarını değerlendirirken kuruluşuna ve işleyişine bakmanın isabetli olacağı kanaatindeyiz³²⁸. Buna göre

³²⁶ HENDEK, s. 222.

³²⁷ GÖZLER, Kemal: Türk Anayasa Hukuku, 3. Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2019, s. 775; USLU, Ferhat, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine Göre Türk Anayasa Hukuku, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2019, s. 250.

³²⁸ 09.01.2013 Tarih ve 6384 Sayılı Yasanın 4. Maddesinin birinci fıkrasına göre Komisyon, Adalet Bakanlığının merkez, bağlı ve ilgili kuruluşlarında çalışan hakim ve savcılar arasından Adalet Bakanı tarafından atanan 4 kişi ve Maliye Bakanı tarafından Maliye Bakanlığı personeli arasından atanacak 1 kişiden oluşmaktaydı. Bu hüküm, bilahare 28/03/2023 tarih ve 7445 Sayılı Yasa ile birlikte Komisyonu oluşturan kişi sayısı 9'a çıkartılmış olup atamaların yetkisi münhasıran Adalet Bakanına bırakılmıştır. Aynı

Komisyon, kuruluş itibariyle yürütme organının bir uzantısı olan Adalet Bakanlığına bağlı olması, mensuplarının yine Adalet Bakanlığı tarafından atanmasının yapılması, faaliyetlerinin fiziken Adalet Bakanlığı içerisindeki bir konumda gerçekleştirilmesi³²⁹ hususları birlikte değerlendirildiğinde esasında Komisyonun idare bünyesinde olan yargı erkinin aksine bağımsızlıktan yoksun *ad hoc* bir mekanizma olduğu kanaatini doğurmaktadır³³⁰.

Nitekim Anayasa Mahkemesi, Tazminat Komisyonunun hukuk devleti ve adil yargılanma hakkına uygunluğunu incelediği kararda Tazminat Komisyonu için ‘‘alınan kararların kesin hüküm taşımadığı, yargı fonksiyonunun bulunmaması, kararının idari yargı denetimine tabi olması itibariyle Bakanlığın yürüttüğü idari bir kurul’’ olarak nitelendirmiştir³³¹.

Anayasa Mahkemesi, verdiği kararda yukarıdaki tanımlamayı yaparken yargının bağımsızlığı ilkesi çerçevesinde değerlendirme yapmış, ulusal mevzuat kapsamında bir değerlendirme yaparak Tazminat Komisyonunun faaliyetlerinin 6216 Sayılı Yasanın 45/2 maddesi uyarınca Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yapılmadan önce tüketilmesi gereken idari başvuru yolu olduğunu vurgulamıştır.

Yasa değişikliğinde iş durumuna göre Komisyon içerisinde göre 3 kişilik heyetler oluşturulması mümkün kılınmıştır. Heyet başkanları, Adalet Bakanı tarafından seçilmekte, heyetlerin oluşumu ve yokluklarında yerine bakacak üyeler ile iş bölümü Adalet Bakanı tarafından seçilmiş olan Komisyon Başkanı tarafından belirlenmektedir.

³²⁹ ESEN, s. 21.

³³⁰ MAZLUM, İsmet: ‘‘Tazminat Komisyonunun Yapısı ve Makul Süre Bakımından Yapacağı İncelemelerin Medeni Usul Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi’’, AÜHFD, 73(3), 2024, s. 1942.

³³¹ AYM, E. 2013/34, K. 2013/74, 06.06.2013, (RG: T. 26.10.2013, S. 28803)

4.3 Komisyon – Yargı İlişkisi

Anayasa Mahkemesi, ilgili kararda Tazminat Komisyonunun idari bir kanun yolu olduğunu dile getirmiş olsa da bu durum Tazminat Komisyonunun yargı erki ile de ilişkili olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

AIHM'in Tazminat Komisyonunu bir ulusal telafi yolu olarak değerlendirdiği Müdür Turgut vd. v. Türkiye kararına ilişkin yayımladığı basın açıklamasında, Tazminat Komisyonunun faaliyetlerinin önce Ankara Bölge İdare Mahkemesi daha sonra da başvuru koşullarını karşıladığı takdirde Anayasa Mahkemesi ve daha sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından incelenebildiğini kaydetmiştir³³². Mahkeme aynı zamanda Komisyonun ilgili dönemde yapılan başvurulara 9 ay içerisinde sonuçlandırmak durumunda olması, heyetin çoğunlukla hâkimlerden oluşmasını³³³, AIHM içtihatlarına paralel olarak gerekçeli karar vermesini ve tazminat verilmesine ilişkin kararın kesinleşmesinden sonra 3 ay içerisinde vergi ve masraftan muaf olacak şekilde Adalet Bakanlığı tarafından ödemenin yapılmak durumunda olması hususlarını da inceleme kapsamında değerlendirmiştir.

Bu bilgiler ışığında AIHM, Tazminat Komisyonunun tüketilmesi gereken bir iç hukuk yolu olduğuna karar vermiştir. AIHM'in bu kararı ışığında Tazminat Komisyonunun yargı erki ile olan ilişkisini değerlendirdiğimizde tespit ettiğimiz dört nokta şu şekildedir:

İlk olarak Komisyonun görev kapsamında idari faaliyetlerden ziyade yargı faaliyetlerinin denetimini sağlayacaktır.³³⁴ Bu yargı faaliyetlerini değerlendirirken yine

³³² AIHM, Müdür Turgut vd. v. Türkiye [PR], 11.04.2013, <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-4325432-5181274> (e.t. 16.04.2025).

³³³ KANDEMİR, s. 47.

³³⁴ MAZLUM, s. 1946.

AIHM ve AYM içtihatları çerçevesinde kendisine yapılan başvuru bakımından kabul edilebilirlik koşullarının sağlanıp sağlanmadığının değerlendirmesini yapacaktır.

İkinci olarak Komisyonu oluşturan kişiler, ağırlıklı olarak yargı faaliyetlerini gerçekleştiren hâkimlerden oluşturulmaktadır. Komisyon mensupları, her ne kadar Mahkeme veya Hâkimlik kurumlarına bağlı olarak faaliyet göstermeseler de Komisyon adı altında yürüttükleri faaliyetlerinde de hâkim olmalarının gerektirdiği vasıflara paralel olarak değerlendirme yapmaktadır.

Üçüncü olarak Komisyon, kuruluşu, yapısı ve kapsamının yasa ile düzenlenmesidir. Nitekim yukarıda saydığımız unsurların yürütmenin kendi içerisinde yürütmelikle düzenlenmemesi ve bu düzenlemelerin yasama organı tarafından yapılması, kuvvetler ayrılığı ilkesine paralel bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dördüncü olarak Komisyon faaliyetleri, müracaat şartları yerine getirildiği takdirde Ankara Bölge İdare Mahkemesi, Anayasa Mahkemesi ve AIHM tarafından incelemeye tabi olmaktadır. Bu yargısal denetim mekanizmasının varlığı, hak arama sürecinde başvurucuya makul bir telafi sonucuna erişebilme imkânını tanımaktadır³³⁵. Nitekim Anayasa Mahkemesi, Ferat Yüksel kararında Tazminat Komisyonundan başlayan sürece dair başvurucuya başarı şansı sunma kapsamında yaptığı değerlendirmede, Komisyon kararlarına karşı yargı yolunun açık olması ve buna paralel olarak Anayasa m.36'ten doğan adil yargılanma hakkının gerekliliklerinin ilgili iç hukuk yoluna tesis edildiğinin altını çizmiştir³³⁶. AYM, bununla birlikte Komisyon kararlarının icra edilebilir nitelikte olduğunu, bu bağlamda verilen kararın hukuki anlamda bir

³³⁵ AIHM, Müdür Turgut vd. v. Türkiye [PR].

³³⁶ AYM, Ferat Yüksel Başvurusu, 12.09.2018, Başvuru No: 2014/13828), para. 31, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/13828> (e.t. 18.04.2025).

bağlayıcılık da teşkil ettiğine değinerek³³⁷ Tazminat Komisyonunun tüketilmesi gereken bir iç hukuk telafi yolu olduğuna kanaat getirmiştir.

4.4 Komisyonunun Bir İç Hukuk Telafi Yolu Olarak Etkinliği

Komisyonun Sözleşmenin 13. Maddesi kapsamında etkin bir telafi yolu teşkil edip etmediğinin değerlendirmeye geçmeden önce kuruluş ve işleyiş aşamasındaki birtakım bilgilerin toplu bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğinin isabetli olduğu kanaatindeyiz. Nitekim bağlamda İnsan Hakları Tazminat Komisyonunun ilk oluşturulduğu zaman dilimindeki eleştiriler ve bu hususlara yönelik yargı kararları günümüz şartlarıyla tamamıyla örtüşmemektedir. Nitekim Komisyonun ilk çıktığı zaman diliminde görev kapsamı olarak yalnızca AİHM yargılamasında derdest olan başvurular³³⁸ görev alanına dâhil edilmiş ve bu derdest başvurular için de 23 Eylül 2012 tarihinden önce olması³³⁹ öngörülmüştür. Bu durum, uzun süren yargılamaların doğurduğu hak ihlallerinin boyutunun gittikçe artmakta olmasıyla birlikte değerlendirildiğinde komisyon kapsamının hem konu hem zaman yönünden kısıtlanmış olması ile süreklilik arz eden bir iç hukuk telafi yolunun oluşturulamadığı eleştirisine maruz kalmıştır³⁴⁰.

Komisyona ilişkin dönemin AİHM kararlarında³⁴¹ Tazminat Komisyonunun tüketilmesi gereken bir iç hukuk telafi yolu olduğunu, Komisyonun idari bir kurum olması ve kararlarının idari yargı denetimine bağlı olmasının bu durumu

³³⁷ AYM, Ferat Yüksel Başvurusu, para. 32.

³³⁸ KANDEMİR, s. 48.

³³⁹ ESEN, s. 19.

³⁴⁰ ESEN, s. 21.

³⁴¹ AİHM, Turgut vd. v. Türkiye, Yıldız ve Yanak v. Türkiye (kabul edilemezlik), 27.05.2014, Başvuru No: 44013/07, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-9933> (e.t. 22.04.2025); Özbil v. Türkiye, (kabul edilemezlik), 29.09.2015, Başvuru No: 45601/09, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-158307> (e.t. 22.04.2025).

değiştirmedigine³⁴² yönelik bir yaklaşım oluşmuştur. Keza AYM'nin Ferat Yüksel başvurusundaki kararında da Komisyonun AİHM ilkelerine paralel olarak bir iç hukuk telafi yolu niteliği teşkil ettiğini³⁴³ dile getirmiştir.

Anayasa Mahkemesinin ise Komisyonun varlığının yapısal ve sistematik soruna olan etkisine ilişkin yaklaşımı zaman içerisinde değişmiştir. Bu yaklaşım değişikliğinin en önemli sebebi, uzun yargılamalardan kaynaklı başvuruların giderek artması karşısında kurulmuş olan komisyonun görev kapsamının AYM kararlarını kapsamamış olması, kapsadığı dönemde de kanuna eklenen geçici maddelerle dönemsel³⁴⁴ bir telafi yolu teşkil etmiş olup bir sürekliliğin sağlanamamış olmasıdır. Uzun yargılamadan kaynaklı hak ihlallerine yönelik başvuruların giderek artması karşısında AYM, Nevriye Kuruç başvurusunda verdiği kararla ilgili alanda yapısal ve sistematik bir sorunun bulunduğunu ve bu sorunun çözülmesi adına etkili bir başvuru yolunun oluşturulması gerektiğinin altını çizmiştir.³⁴⁵ Anayasa Mahkemesinin bu kararı sonrası Tazminat Komisyonunun görev kapsamı bir kez daha dönemsel olarak genişletilmiş³⁴⁶ olsa da Anayasa Mahkemesi, Veysi Ado kararında Komisyonun sürekli olarak bir telafi yolu teşkil etmediğini, aksine dönemsel bir uygulama olduğunu³⁴⁷ vurgulayarak yapısal sorunun ortadan kalkmadığına yönelik yaklaşımını korumuştur.

Nitekim Anayasa Mahkemesinin Keser Altıntaş kararında da Komisyonun yetkisinin sona erdiği tarih olan 09/03/2023'ten sonraki başvurular bakımından etkili bir

³⁴² GÜMÜŞ BOYACI, s. 26; ÇAKMAK, U. Ramazan: "İkincilik İlkesi Çerçevesinde Türkiye'de İnsan Hakları Tazminat Komisyonu", Terazi Hukuk Dergisi, 16(177), 2021, s. 884.

³⁴³ AYM, Ferat Yüksel Başvurusu, para. 23.

³⁴⁴ 7145 sayılı Yasa ile 01.07.2018 tarihinde AYM'de derdest olan başvurular yönünden Komisyon yetkilendirilmişse de bu yetkilendirme, 30.07.2018 tarihinden sonraki başvuruları kapsamına almamıştır.

³⁴⁵ AYM, Nevriye Kuruç Başvurusu [GK], para. 97.

³⁴⁶ Komisyon, 7445 Sayılı Yasa ile 09.03.2023 tarihi itibarıyla AYM önünde derdest olan başvurular yönünden yetkilendirilmiştir.

³⁴⁷ AYM, Veysi Ado Başvurusu [GK], 27.04.2023, Başvuru No: 2022/100837, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2022/100837> (e.t. 22.04.2025).

iç hukuk yolu oluşturulmadığı, bu durum karşısında karar tarihine kadar vermiş olduğu 55.000 ihlal karardan sonra karar vermenin insan hakları sistematığı açısından bir değerinin bulunmadığından³⁴⁸ bahisle AYM'ye yapılan başvurular yönünden artık karar vermeyeceğini ve derdest olan başvurular yönünden de düşme kararı vereceğini açıklamıştır.

Anayasa Mahkemesi, Keser Altıntaş kararında AİHM'in Burmych vd. v. Ukrayna kararındaki yaklaşımına paralel olarak yapısal sorunun temeline yönelik kalıcı bir çözüm üretilmesinin gerektiğini³⁴⁹ aksi takdirde devam eden yapısal sorunları çözmeyecek şekilde yalnızca tazminat verilmesine yönelik karar vermenin bireysel başvuru mekanizmasının kendisinin etkinliğine zarar vereceğini ortaya koymuştur. Anayasa Mahkemesinin eleştiri toplayan bu kararı³⁵⁰ sonrasında Komisyonun görev kapsamının genişletilerek³⁵¹ doğrudan Komisyona başvuru yapılabilen bir mekanizmanın oluşturulması sağlanmıştır.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında Komisyonun etkinliğinin günümüzdeki konumu çerçevesinde incelemek gerekmektedir. Komisyonun günümüzdeki haline dair etkinliğinin değerlendirilmesi hususunda getireceğimiz eleştiriler aşağıdaki gibi vücut bulmaktadır.

4.4.1 Komisyon Faaliyetlerindeki Prosedürlerin Yeknesak Olmaması Sorunu

Komisyonun etkin iç hukuk yolu olarak değerlendirmesine yönelik yapılacak ilk eleştiri, Komisyon faaliyetlerini düzenleyen yasanın yeterince açık ve belirli

³⁴⁸ AYM, Keser Altıntaş Başvurusu [GK], para. 80.

³⁴⁹ AİHM, Burmych vd. Ukrayna, 12.10.2017, Başvuru No: 46852/13 vd., para. 172, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178082> (e.t. 22.04.2025).

³⁵⁰ GÜMÜŞ BOYACI, s. 30.

³⁵¹ 7499 Sayılı Yasa ile Komisyonun faaliyetleri, belli bir dönem için sınırlandırılmaksızın sürekli olarak başvuru yolunun açık olduğu bir mekanizma haline getirilmiştir.

olmamasıdır. Faaliyet kapsamı bir bütün olarak değerlendirildiğinde kapsam içerisindeki konular yönünden yeknesak bir prosedür oluşturulmamıştır. Bu durum, yasanın yorumu ve uygulanması aşamasında karışıklığa yol açmaktadır. Bu yöndeki karışıklıklar da telafi yolunun ulaşılabilirliğinin değerlendirilmesinde olumsuz olarak yansımaktadır³⁵².

Örnek vermek gerekirse Komisyon faaliyetleri kapsamında olan başvuruların AİHM ve AYM'ye derdest olan başvurular ile doğrudan Komisyona yapılan başvurulara ilişkin karar verme süresi bakımından bir yeknesaklık mevcut bulunmamaktadır. Nitekim AİHM ve AYM'ye yapılan başvurular yönünden 9 aylık süre içerisinde karara bağlanması öngörülmüşken doğrudan Komisyona yapılan başvurular bakımından değerlendirmeye ilişkin bir süre sınırı getirilmemiştir. AYM'nin Ferat Yüksel kararında Komisyonun etkinliği değerlendirilirken adil yargılanma hakkının gerekliliklerinin yerine getirilmesinin başvurunun başarıya ulaşma şansını artırmasına yönelik etkisi dile getirilmiştir³⁵³.

Bu ikili ayrıma paralel olacak şekilde Komisyonun faaliyet alanlarından yargılamanın makul sürede tamamlanmadığına ilişkin başvurular yönünden sürenin başlangıç tarihi olarak kesin kararın öğrenildiği tarih olarak esas alırken Koruma tedbirlerine yönelik başvurular yönünden kesin kararın ilgilisine tebliği tarihi esas alınmaktadır.

Yukarıda ele alınan yasada yer alan uygulamalara yönelik farklılıkların oluşturulması, Telafi yolunun belirli ve açık olması ilkesiyle bağdaşmamakla birlikte Komisyon faaliyetlerini düzenleyen Yasanın birtakım düzenlemeden geçmesi veya

³⁵² KANDEMİR, s. 13.

³⁵³ AYM, Ferat Yüksel Başvurusu, para. 31.

Komisyonun faaliyetlerinin genişletilmiş kapsamını da dikkate alarak uygulamada yeknesaklığın sağlanması gerekmektedir.

4.4.2 Uzun Süren Yargılamalar Bakımından Maddi Tazminat Taleplerinin Komisyon Faaliyeti Kapsamı Dışında Tutulması Sorunu

Komisyon faaliyetlerini düzenleyen 6384 Sayılı Yasada Komisyonun faaliyet kapsamının açıklandığı 2. Maddesinde maddi zararlara yönelik tazminat taleplerin yalnızca koruma tedbirleri bağlamında yapılan başvurular yönünden değerlendirileceği, yargılamaların makul süreyi aşması neticesinde yapılan başvurular bakımından maddi zararın tazminine yönelik taleplerin Komisyonun görev kapsamına girmediği görülmektedir. Komisyonun yetkisi, 809 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı ile mülkiyet hakkına ilişkin maddi ve manevi zarar talepleri tarafından genişletilmiş³⁵⁴ ise de makul sürede yargılanma hakkının ihlaline yönelik maddi zarar anlamında bir genişletme yapılmamıştır.

Yasa koyucunun bu yaklaşımının AİHM'in 2000'li yılların başında uzun süren yargılamalarda maddi tazminata ilişkin geliştirdiği içtihatlarla bağlamaktayız. Zira maddi zarara ilişkin başlıkta belirttiğimiz üzere AİHM, uzun süren yargılamadan kaynaklı maddi zararın tazmini hususunda illiyet bağının açıkça ispat edilmesinin zorluğundan hareketle³⁵⁵ genellikle maddi tazminat taleplerine olumsuz yaklaşmaktadır.

Hak ihlallerinde ilişkin maddi zararın tazmininin değerlendirilmesi, gerek AİHM gerekse AYM kararlarında³⁵⁶ var olan ve başvurucuya uygun telafinin sağlanması için önemli olan³⁵⁷ bir olgudur. Adil yargılanma hakkı kapsamında olan makul sürede

³⁵⁴ RG: T. 08.03.2019, S. 30708

³⁵⁵ EDEL, s. 95.

³⁵⁶ TATLIDİL, s. 42.

³⁵⁷ İNCEOĞLU, Etkili Başvuru Hakkı, s. 455.

yargılanma hakkı bakımından da bu olguda bir farklılık söz konusu değildir. Hal böyleyken uzun süren yargılamalara dair maddi zarar taleplerinin Komisyon faaliyetleri kapsamının dışında tutulması, bu yöndeki başvurular açısından iç hukuk yolunun etkinliğine gölge düşürmektedir.

Bu durum Komisyonun makul sürede yargılanma hakkına ilişkin ihlali bir bütün olarak değerlendirememesi sonucunu doğurmakla hakkı ihlal edilen başvurucunun mağdur statüsünün ortadan kaldırılmasını oldukça zor hale getirecektir³⁵⁸. İç hukuk yollarının etkinliğine ilişkin AİHM'in Scordino v. İtalya başvurusunda ortaya koyduğu ilkeler çerçevesinde verilecek tazminat miktarının başvurucunun mağdur statüsüyle doğrudan bağlantılı olduğu³⁵⁹ kayda alındığında mağdur sıfatı devam eden başvurucunun AİHM'e başvuru yapabilmesi olası hale gelecektir.

Bu durumun meydana getirdiği daha vahim bir sonuç ise şu şekildedir. Komisyonun makul sürede sonuçlanmayan yargılamalardan kaynaklı maddi tazminat talepleri, doğal olarak hakkın kendisiyle doğrudan ilişkilidir. Buna bağlı olarak maddi tazminat talebini iç hukukta gerçekleştiremeyen başvurucunun doğrudan AİHM'e başvurması mümkün olacaktır³⁶⁰. AİHM, bu durumda Sözleşmenin 41. Maddesi uyarınca gerekli gördüğü takdirde ihlal kararıyla birlikte tazminat verilir verilmeyeceğini değerlendirebileceği gibi teorik olarak makul sürede yargılanma hakkına dair bir iç hukuk yolu olduğu gerekçesiyle kabul edilemezlik kararı da verebilecektir³⁶¹. İki alternatif senaryoda da hakkın kendisi ve zararın tazmini ile bağlantılı olarak iç hukukta oluşmuş olan yapısal ve sistematik sorun varlığını sürdürmeye devam edecektir.

³⁵⁸ Telafi yolunun etkinliği bakımından ihtilafın her alanını çözebilme yetkisinin gerekliliğine ilişkin bkz. DOĞRU/NALBANT, s. 563.

³⁵⁹ AİHM, Scordino v. İtalya, para. 202.

³⁶⁰ HARRIS/O'BOYLE/WARBRICK, s. 770.

³⁶¹ HARRIS/O'BOYLE/WARBRICK, s. 771.

Nitekim uzun yargılamadan kaynaklanan maddi zararın tazmin edilebileceği alternatif bir telafi yolu da iç hukukta bulunmamaktadır. Hak ihlalinin kaynaklı maddi tazminatın talep edilebilmesi, AYMK m. 50/2 uyarınca hakkın ihlalinin tespit edilmesiyle mümkündür.

Bu duruma paralel olarak Sözleşmenin 41. Maddesinde düzenlenen AİHM tarafından karara bağlanan tazminat talepleri de yine hak ihlalinin kendisi ile bağlantılıdır. Faaliyet maksadı hak ihlallerinin tazmin ile telafi edilmesini sağlamak olan bir kurumun ihlal kararı verdikten sonra tazminat talebi için genel mahkemelere yönlendirmesi hem hayatın olağan akışına aykırı olacağı gibi Komisyonun yasa tarafından tanınmış bu yönde bir yetkisi de bulunmadığından hukuka aykırı olacaktır.

4.4.3 Komisyon Tarafından Karara Bağlanan Manevi Tazminat Miktarlarının Yetersiz Olması Sorunu

Taraf devletler, ikincilik ilkesine paralel olarak telafi sistemini oluştururken olduğu gibi devlet içerisindeki yaşam standartlarına uygun tazminat sistemi kurarken de takdir hakkına sahiptir³⁶². Nitekim taraf devlet tarafından belirlenen tazminat miktarının AİHM içtihatlarına göre makul kabul edilmesi de tazminat miktarının belirlenmesi sürecinin ülkenin yasal gelenekleri, yaşam koşulları ile uyum içerisinde uygun kararlar verebilmesine bağlıdır³⁶³. Bu bilgiler ışığında hazırlanan bir rapora göre AİHM, uygulamasında vermiş olduğu tazminat miktarının dörtte biri veya daha düşük oranda tazminat sağlayan telafi mekanizmasını etkili bulmamıştır³⁶⁴. Buna paralel olarak telafi

³⁶² HENDEK, s. 202; İNCEOĞLU, Etkili Başvuru Hakkı, s. 457.

³⁶³ HENDEK, s. 202.

³⁶⁴ LULA vd., s. 12.

yolu hızlı karar alma ve infaz edilebilme kapasitesine haizse daha düşük miktarda tazminata hükmedilmesi öngörülebilmektedir³⁶⁵.

Anayasa bağlamında bir değerlendirme yapıldığında da tazminat miktarının belirlenmesi Anayasa m. 40 kapsamında ele alınması gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır³⁶⁶. Nitekim Türk Hukukundaki Anayasa Mahkemesi, Ferat Yüksel başvurusunda verdiği kararda Komisyonun işlevini yeterli giderim sağlama kriteri üzerinden değerlendirmiş, tazminat ödenmesi imkânının olması ve bu mümkün olmadığında başka türlü telafi olanakları sunması nedeniyle potansiyel olarak yeterli giderimi sağladığına karar vermiştir³⁶⁷.

Üzerinde durulması gereken husus, Komisyonun verdiği tazminat miktarının etkinliğini etkilemediğine ilişkin dönemin AYM ve AİHM kararları, tezimizin hazırlandığı tarih itibarıyla geçerliliğini koruyup korumadığıdır. Bu bağlamda tazminat miktarının belirlenmesine dair taraf devletin etkisinin daha baskın olduğuna dair önceki değerlendirmelerimize paralel olarak³⁶⁸ Türkiye gayrisafi yurtiçi hasılasının (GSYİH / GPD) yıllara göre olan değişimi ile Türkiye'nin para birimi olan Türk Lirasının alım gücü kriterleri çerçevesinde değerlendirme yapmanın isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Nitekim Türkiye'nin son 2015 – 2024 yılları arasındaki GDP değerlerine bakıldığında 864.31 milyar dolardan 1.140 milyar dolar seviyesine gelindiği, özellikle de 2020 – 2024 yılları arasında bu bağlamda yıllık artışın olduğu gözlemlenmektedir³⁶⁹. Yine 2022 CEPEJ verilerine göre Türkiyede kişi başına düşen GDP değeri 10.130 Euro

³⁶⁵ LULA vd., s. 12.

³⁶⁶ İNCEOĞLU, Etkili Başvuru Hakkı, s. 455,

³⁶⁷ AYM, Ferat Yüksel Başvurusu, para. 34.

³⁶⁸ Bkz. Manevi Zararın Tazmini Başlığı.

³⁶⁹ İstatistik ve grafik için bkz. <https://tradingeconomics.com/turkey/gdp> (e.t. 25.04.2025).

olarak belirlenmiştir³⁷⁰. Bunun karşısında Türk Lirasının Amerikan Doları bazındaki alım gücü³⁷¹ 2015 – 2024 yılları arasında yaklaşık 16 kat küçülmüştür³⁷². Burada dile getirdiğimiz veriler ışığında şu yorumu yapmak mümkünüdür. Yıllar içerisinde özellikle 2019 – 2024 yılları arasında Türkiye’nin ekonomisinin büyümesi karşısında paranın alım gücü giderek zayıflamış, bu nedenle de hakkı ihlal edilen başvurusunun durumunu eski haline getirebilmek için gereken tazminat miktarında artırım gerekliliği doğmuştur.

Bu bağlamda tazminat miktarlarında gerekli olan artış, Komisyon kararlarına yansımamıştır. Örnek vermek gerekirse, Anayasa Mahkemesinin Besime Günel vd. başvurusunda Tazminat Komisyonu, 2020 yılında 34 yıllık süren yargılama için 10 başvurusunun her birine 1.000 lira tazminat ödenmesine karar verilmiştir³⁷³.

Bir hususu tekrardan vurgulamanın faydalı olduğunu düşünmekteyiz. Tazmin yoluyla çözümü esas alan telafi yollarında belirlenen tazminat miktarları, benzer davalar bakımından AİHM’in verdiği tazminat miktarlarıyla orantılı olmalı, olmadığı hallerde de bu husus makul gerekçelere dayandırılmalıdır³⁷⁴. Nitekim AYM, Besime Günel vd. başvurusunda da Komisyon tarafından belirlenen tazminat miktarının AİHM ve AYM içtihatlarına uygun olmadığı belirtilmiştir³⁷⁵. AYM’nin bu tespitine ilişkin atıf yaptığı ve Komisyonun karar verdiği tarihe yakın olan bir tarihte ihlal kararı verdiği Haluk Ercan ve

³⁷⁰ Council of Europe, European Judicial Systems CEPEJ Evaluation Report – 2024 Evaluation Cycle (2022 data) Part II, 2024, s. 174.

³⁷¹ GDP değerlerinin USD bazında alındığı dikkate alınarak alım gücü kriteri olarak referansın USD cinsinden alınmıştır.

³⁷² 2015 yılı ortalama USD/TRY alış kuru 2,72025 iken bu değer 2024 ortalaması için 32,77357 değerini bulmuştur. TCMB verileri için bkz. <https://paracevirici.com/doviz-arsiv/merkez-bankasi/gecmis-tarihli-doviz/2024/amerikan-dolari> (e.t. 25.04.2025).

³⁷³ AYM, Besime Günel vd. para. 6.

³⁷⁴ CALVEZ/REGIS, s. 64.

³⁷⁵ AYM, Besime Günel vd., para. 20.

Mürsel Ünlü başvurusunda başvuru başına 14.000 Lira manevi tazminat ödediği görülmektedir³⁷⁶.

Besime Günel vd. başvurusu, tazminat yoluyla telafinin eksik düzeyde yapılmasının sonuçlarını bakımından da önemli bir örnek teşkil etmektedir. Buna göre Komisyona 5 Şubat 2019’da tazminat talebiyle başvuran başvurucular, eksik telafi neticesinde önce Ankara Bölge Adliye Mahkemesine başvurmuş, Bölge Adliye Mahkemesi başvuruları reddedilmesi üzerinde Anayasa Mahkemesine başvurmuş ve Anayasa Mahkemesinin karar verdiği 23/10/2024 tarihi itibarıyla halen daha tazmini telafi tamamlanmamıştır³⁷⁷. Gerekli tazminin Komisyona başvuru aşamasında gerçekleşseydi yaklaşık 1 yıl sürecektir sürecin 5 yılda tamamlanamamış olması, gerçekleştirilemeyen tazmin yoluyla telafi yolları başvurucuları yargılama ile daha fazla muhatap olduğu sonucunu göstermektedir. Gerek yargı yükünün azaltılması gerekse bireylerin makul sürede yargılanma hakkının korunabilmesi hedefleri açısından manevi tazminat miktarlarının değişiklik gösteren veri ve değerler ışığında Anayasa Mahkemesi ve AİHM içtihatlarına paralel olacak şekilde belirlenmesi, Komisyonun telafi yolu olarak kapasitesini arttıracaktır.

4.4.4 Komisyonun Yargıların Hızlandırılmasına Yönelik Bir Telafi Yolu Sisteminin Parçası Olmaması Sorunu

Komisyonun faaliyetlerine yönelik yetkinlik değerlendirmesi yapılırken isminin doğası gereği zararı tazmin edebilmesi kapasitesi değerlendirilmektedir. Bu çalışma

³⁷⁶ AYM, Haluk Ercan ve Mürsel Ünlü Başvurusu, 17.06.2020, Başvuru No: 2020/6129, para. 19, (E.t. 25.04.2025) <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2020/6129>.

³⁷⁷ Anayasa Mahkemesi, başvuru tarihinden 4 yıl sonra verdiği kararda tazminata hükmetmemiş, tazminat miktarının değerlendirilmesi için dosyayı Ankara Bölge Adliye Mahkemesine tevdi etmiştir.

özelinde Komisyona yönelik kısıtlı bulduğumuz bakış açısını genişletmenin değerli olduğu kanaatindeyiz.

Esasen Komisyonun kuruluş ve faaliyetlerine başlama süreçlerinin AİHM'in Ümmühan Kaplan v. Türkiye kararından kaynaklanan reaktif bir süreç olduğu izlenimini taşımaktadır. Telif yollarının oluşturulması sürecinin reaktif bir şekilde gerçekleşmesinin sonucu olarak üretilen telif yolları, yüzeysel seviyede kalmakla yapısal sorunu ortadan kaldırma kapasitesinden mahrum kalmaktadır. Bu yaklaşım ışığında Komisyon özelinde bir değerlendirme yapıldığında Komisyonun uzun süren yargılamaların daha fazla uzamasını önleyebilmek veya genel yaklaşım olarak yargılamaların daha kısa sürmesini sağlayan bir işlevinin olmadığı sonucuna varılmaktadır. Nitekim Komisyon, belirtmekte olduğumuz bu sonuçların elde edilmesini sağlayan daha kapsamlı bir sistematığın bir parçası da değildir.

AİHM, Sürmeli v. Almanya başvurusunda üretilecek hak ihlallerine yönelik devletlerin sunduğu telif yollarının değerlendirilmesi hususunda öncelikli olarak önleyici yolun benimsenmesi gerektiğinin altını çizmiştir³⁷⁸.

Nitekim Mahkeme, açıklamasının devamında taraf devletlerin uzun süren yargılamalar bakımından yargılamayı hızlandırıcı bir çözüm üretebilmesinin sonradan gelebilecek mükerrer başvuruların da önüne geçebilmesi mümkün olduğundan salt tazmini telif yoluna nazaran yargılamaları hızlandıran yolların³⁷⁹ tercih edilmesi gereken bir yol olduğunu, en azından tazmini telif ve hızlandırıcı özellikleri birlikte barındıran iki ayaklı bir sistemin oluşturulmasının önemine vurgu yapmıştır³⁸⁰.

³⁷⁸ KUJIER, s. 787, AİHM; Sürmeli v. Almanya, para. 100.

³⁷⁹ AİHM, Hartman v. Hırvatistan, para. 60.

³⁸⁰ AİHM, Sürmeli v. Almanya, para. 100; Scordino v. İtalya, para. 183.

Avrupa Adaletin Etkinliği Komisyonu (CEPEJ) raporunda da AİHM kararına paralel olarak yalnızca zararın tazminine yönelik telafi mekanizmalarının zayıf ve etkisiz olduğu, özellikle sonradan çıkacak mükerrer başvurular yönünden bir çözüm üretmediği şeklinde eleştirilmiştir³⁸¹.

Nitekim İtalya'nın Pinto Yasası ile getirdiği telafi yolunun en temel problemi yapısal problemin kendisi olan yargılamaların uzun sürmesine ilişkin bir çözüm üretememesiydi. Netice olarak mükerrer başvuruların kümülatif olarak artması sonucu Pinto Yasasının getirdiği telafi mekanizmalarının işleme süresini 3 yıla kadar çıkardıđı³⁸² ve bu durumun ayrıca yapısal bir soruna neden olduğu ortaya çıkmıştır.

Komisyonun Türkiye'nin ürettiği uzun yargılamalarla mücadeleye yönelik telafi mekanizmasının yegâne parçası olduğu hakikati paralelinde bir değerlendirme yapıldığında, birkaç yıl içerisinde bir değişiklik yapılmadığı takdirde Komisyonu iki alternatif sonuçtan biriyle karşılaşacaktır. Bu sonuçlar sırasıyla Komisyona başvuru yolunun zaman içerisinde kendisine ait yapısal sorunu doğurması veya Komisyonun başvurularda hak ihlallerine paralel olarak verilmesi gereken tazminat miktarını belirlemekten imtina eden ve efektif olarak kendi bağlayıcılığını menfi yönde etkileyen bir kurum haline gelmesidir.

4.5 Karşılaştırmalı Hukukta Tercih Edilen Ulusal Telafi Yolları Örnekleri

Kudla v. Polonya kararı ile Mahkeme, uzun süren yargılamalara ilişkin iç hukukta telafi yollarının bulunmamasına ilişkin şikâyetleri Sözleşmenin 13. Maddesi kapsamında değerlendireceğini ortaya koymuştur. Bu karardan sonra Avrupa Konseyi üye devletleri,

³⁸¹ CALVEZ/REGIS, s. 66.

³⁸² EDEL, s. 89

hızlandırıcı veya tazmin edici (veya ikisi birlikte) özellikleri taşıyan ulusal telafi yolları oluşturma yoluna gitmişlerdir.

Türk hukukunda tazmin edici yöntem olarak Tazminat Komisyonu düzleminde bir mekanizma oluşturulduğundan bahsetmiştik. Uzun süren yargılamaların daha fazla uzun sürmesini engelleyen bir mekanizma, Türk Hukukunda bulunmasa da yargılamaların daha kısa sürmesi hedefi çerçevesinde birtakım faaliyetlerde bulunulmuştur. Bunlar Mahkeme Yönetimi Projesi³⁸³ çerçevesinde mahkemelerin oluşturduğu teşkilatlar danışma masası, ön bürolar gibi kurumlarla güçlendirilmiştir. Bahsedilen projeye paralel olarak hâkim yardımcıları ve savcı yardımcılarını gibi pozisyonlar da oluşturulmuşsa da ilgili pozisyonlara yargılamayı hızlandıracak şekilde görevlendirmeler henüz verilmemiş, yukarıdaki pozisyonların etkisi henüz uygulamaya tam anlamıyla yansımamıştır.

Bununla birlikte makul sürede yargılanma hakkının sağlanması için 6100 Sayılı Hukuk Muhakemesi Kanununda yargılama usulünü 4 aşamadan ön inceleme ve tahkikat olmak üzere iki aşamaya indirilmesi³⁸⁴, yargılama için gerekli eksikliklerin ön inceleme aşamasında giderilmesini öngörerek yargılamanın daha pürüzsüz şekilde ilerlemesi amaçlanmıştır.

Yukarıdaki değişiklik haricinde iş davalarında basit yargılama usulünün benimsenmesi, ceza yargılamalarında mahkeme başkanlarının görevi olan hususlarının mahkeme heyetine verilmesi, arabuluculuk, ön ödeme ve uzlaşma gibi alternatif çözüm yöntemleri geliştirilmesi, cumhuriyet savcısına kamu davasının açılması hususunda takdir yetkisi tanınması, bazı yargısal konularda yargı organları dışındaki kurumların

³⁸³ <https://www.ab.gov.tr/mahkeme-yonetiminin-guclendirilmesi-asama-ii-52849.html> (e.t. 26.04.2025).

³⁸⁴ Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunundan Hukuk Muhakemeleri Kanununa, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 4 – 5.

yetkilendirilmesi, e-imza ve Sesli ve Görüntülü Bilişim Sistemi (SEGBİS) gibi bilgi teknoloji tabanlı uygulamalara geçirilerek yargılamada gecikmeye neden olan birtakım aşamaların önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

Avrupa Konseyine Üye diğer devletlerin düzenlemelerine değinmeden önce bu yönde birtakım veri kıyası yapmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. 2012 verilerine paralel olarak Konsey üyesi 47 devletten 35'inin uzun süren yargılamalar için iç hukukta telafi yolu oluşturduğu görülmekteydi³⁸⁵. Bu sayının 2022 verilerine paralel olarak bakıldığında 42 üye devletin uzun yargılamalara karşı iç hukukta telafi yolu oluşturduğu görülmektedir³⁸⁶. Bu durum zaman geçtikçe önemi artan yargılamaların adil gerçekleştirilmesi hususunun Konsey ve üye devletler tarafından fark edildiğini ve bu duruma yönelik aksiyon alma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda üye devletlerden bazılarının uzun süren yargılamalar bakımından oluşturdukları ulusal telafi yollarına ilişkin açıklama yapılacaktır.

İspanya hukukunda uzun yargılamalara ilişkin iki farklı şikâyet prosedürü öngörülmüştür. Buna göre ilk olarak ilgili kişi, yargılamanın görülmeye devam ettiği mahkemeye davanın uzun sürdüğüne ilişkin şikâyetle bulunabilir. Bu şikâyet ile istenilen sonuca ulaşılmadığı takdirde Anayasa Mahkemesine anayasal şikâyet yoluyla başvuru yapılabilmektedir³⁸⁷. Bu noktada Anayasa Mahkemesi, davanın taraflarına eylemsizlik süresinin durdurulması veya süreci uzatan karardan vazgeçilmesine yönelik iki farklı telafi yolu sunmaktadır. İkinci olarak yargılama sona erdiğinde Yargı yasası 292ff

³⁸⁵ CEPEJ Report on ‘European Judicial Systems – Edition 2014 (2012 data) s. 103.

³⁸⁶ Council of Europe, European Judicial Systems CEPEJ Evaluation Report – 2024 Evaluation Cycle (2022 data) Part I, s. 105.

³⁸⁷ EDEL, s. 86.

bölümü uyarınca Adalet Bakanlığında tazminat talebinde bulunabilmektedir. Talebin reddedilmesi halinde de İdare Mahkemelerine başvuru yapılabilmektedir³⁸⁸.

Çek Cumhuriyeti, Hartman v. Çek Cumhuriyeti kararı öncesindeki sahip olduğu yargılamayı hızlandırma mekanizmasının bağlayıcılığı olmadığı gerekçesiyle etkin bir hukuk yolu olarak değerlendirilmemesi³⁸⁹ hakikatine sahip çıkmış ve bu yapısal soruna yönelik iyi ayaklı bir geliştirme yöntemi benimsemiştir. Önleyici yöntemlerin pekiştirilmesi ve tazmini telafi yolunun oluşturulması³⁹⁰. Bu çerçevede önleyici yöntemlerin pekiştirilmesi için Çek Cumhuriyeti, muhakeme işlemlerinin tamamlanması için süre limiti belirlenmesine yönelik bir sistem geliştirmiştir. Buna göre yerel mahkeme kararlarının aşırı uzaması halinde davanın tarafları, temyiz mahkemelerine başvurabilmekte ve bu başvurular 1 ay içerisinde karara bağlanabilmektedir³⁹¹.

Telafi yol olarak ise Çek Cumhuriyeti, yargılamaların uzun sürmesinden kaynaklı manevi zararlara karşı tazmini telafi yolu oluşturmuştur. Buna göre ilgili kişi ilk olarak Adalet Bakanlığına başvurmakta, bu başvurudan 6 ay içerisinde kişiyi tatmin eden bir karar çıkmazsa ilgilinin hukuk mahkemelerinde dava açma hakkı doğmaktadır³⁹².

Almanya hukukunda yürürlükte olan Hukuki ve Cezai Süreçlerde Uzun Sürelerin Yasal Telafisi³⁹³ Yasası uyarınca ilgililer, yargılamaların aşırı uzun sürmesi halinde davaya bakan mahkemeye başvurarak tazminat talep edebilir. Bu tazminatın talebi, ilgili yargılama tamamlanmadan gerçekleşebilmektedir. Bu talep uyarınca başvuruçuların maddi zarara ilişkin talepleri uygun olarak karşılandığı gibi, alternatif bir çözüm yolunun

³⁸⁸ EDEL, s. 86.

³⁸⁹ AIHM, Hartman v. Çek Cumhuriyeti, para. 66 – 68.

³⁹⁰ SCHORM, Alexander: The Czech Experience, The Improvement of Domestic Remedies with Particular Emphasis on Cases Unreasonable Length of Proceedings, Strazburg 2006, s. 34.

³⁹¹ SCHORM, s. 35.

³⁹² SCHORM, s. 36- 37.

³⁹³ HENDEK, s. 211.

işlevsel olmadığı hallerde yargılama süresi bakımından her geçen yıl için 1.200 Euro olmak üzere manevi tazminat verilmektedir³⁹⁴.

Fransa'nın ulusal mevzuatında bulunan Adli Yasa / Yargısal Yasa L. 141-1. Maddesi adaletin ihmal edildiği veya sağlanmadığı hallerde devletin sorumlu olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda makul süreyi aşan yargılamalara ilişkin yaptırım ve tazminat öngörülmektedir³⁹⁵. Yargılamanın uzamasından kaynaklı doğan ihlallere ilişkin Adalet Bakanlığı, ilgili kişiyle belli bir miktar karşılığında (pratik olarak ortalama 3.000 Euro) anlaşma da sağlayabilmektedir³⁹⁶.

Pinto Yasasının sonuçlarıyla yüzleştikten sonra uzun süren yargılamalarla başa çıkmanın asli yolunun yargılamaların hızlandırılmasından geçtiği konusunda bilinçlenen İtalya, Ulusal İyileşme ve Dayanıklılık Planı (PNNR, 2021 – 2026) çerçevesinde yargı teşkilatlarına hâkimlere yardımcı olabilmek üzere tali pozisyonlar oluşturup bu pozisyonlara yaptığı alımlar, yargılamada bilgi teknolojiye yönelim ve savunma sürelerinin kısaltılması, ilk duruşmaya katılımın zorunlu hale getirilmesi ve yargılamanın basitleştirilmesi gibi yöntemlerle yargıda geçen sürede verimliliği sağlamayı hedeflemektedir³⁹⁷.

Slovenya Mevzuatında yer alan Makul Sürede Yargılanma Hakkının Korunması Yasası, yargılamanın hızlandırılması ve tazmini telafinin sağlanması bakımından iki ayaklı bir mekanizma geliştirmiştir. Buna göre başvuru, davaya bakan mahkeme başkanına makul sürenin aşıldığına dair başvurmaktadır. Mahkeme başkanının 2 aylık bir süre içerisinde makul sürenin aşıldığına kanaat getirilmesi halinde davanın

³⁹⁴ CEPEJ Report on European Judicial Systems – Edition 2014 (2012 data), s. 101.

³⁹⁵ CALVEZ/REGIS, s. 69, EDEL, s. 87.

³⁹⁶ CEPEJ Report on European Judicial Systems – Edition 2014 (2012 data), s. 105.

³⁹⁷ Council of Europe, European Judicial Systems CEPEJ Evaluation Report – 2024 Evaluation Cycle (2022 data) Part II, s. 94.

neticelendirmesi için 15 gün – 6 ay arasında kesin süre belirlenebilmektedir. Nitekim gecikmeler mahkemedeki yoğunluktan kaynaklanıyorsa dosya, başka bir hâkime verilmektedir. Başvurucu, bu yoldan tatmin olmazsa 15 gün içerisinde kesin süre konulması için üst mahkemeye başvurabilir, buradan da sonuç alamadığı takdirde Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda bulunabilmektedir³⁹⁸.

Tazmini telafî yolu bakımından ise uzun yargılamalara ilişkin kişi tazminat talebinde bulunabilmektedir. Bu halde kişiye 300 Euro ile 5.000 Euro arasında tazminat verilmektedir. Bu skala arasında miktara karar verilirken makul sürede yargılanma hakkına ilişkin AIHM kriterleri esas alınmaktadır³⁹⁹.

Hırvatistan’da uzun süren yargılamalara ilişkin usulü işlemler için süre belirleme ve tazmini telafinin sağlanması yetkisi Anayasa Mahkemesine verilmiştir. Anayasa Mahkemesi, uzun yargılamalara ilişkin tarafına yapılan başvurularda 3 ay içerisinde karar vermektedir⁴⁰⁰. Bu yetkilendirmenin Anayasa Mahkemesine olan başvuru sayısını başa çıkılamayacak şekilde artmasının önüne geçmek adına oluşturulan sistemde başvuru, ilk derece mahkemesinde yargılamanın uzun sürmesi halinde ilk önce davaya bakan mahkemenin bir üst mahkemesine kesin süre belirlenmesi ve tazminata hükmedilmesi için başvurmaktadır. Başvurucu bu merciden çıkacak karardan tatmin olmaması halinde temyiz mahkemesinde kararı temyiz edebilmekte, oradan da istediği sonucu almadığında Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yapabilmektedir⁴⁰¹.

³⁹⁸ GALIC, s. 75 – 81.

³⁹⁹ CEPEJ Report on “European Judicial Systems – Edition 2014 (2012 data), s. 102.

⁴⁰⁰ UZELAC, Alan: In the Quest for the Holy Grail of Effectiveness, The RIGHT to trial within a reasonable time and short-term reform of the European Court of Human Rights: Part One: Ways of Protection of the Right to Trial within Reasonable Time – Countries experiences, Round Table organised by the Slovenian Chairmanship, 2009, s. 46 – 53.

⁴⁰¹ UZELAC, s. 63.

5. SONUÇ

Makul sürede yargılanma hakkı, yalnızca adil yargılanma hakkının değil insan hakların sisteminin bütünü bakımından hem ulusal hem de uluslararası hukukta son derece önemli bir konumdadır. Hakkın kendisine yönelik AİHM ve AYM kararları ile muhatapların bu kararlar paralelinde almakta olduğu aksiyonlar gösteriyor ki hakkın tesis edilmesi son derece önemli olmasına rağmen hakkın tesis edilmesine yönelik uygulamalar bakımından eksiklikler mevcuttur.

Bireysel başvuru mekanizması, hakkın tesiri için kritik bir öneme sahiptir. Zira yalnızca Türkiye’de değil, Sözleşmeye taraf devletlerin birçoğunun hukuk sisteminde diğer temel haklarda olduğu gibi makul sürede yargılanma hakkının korunması ile doğrudan bağlantılı hale getirilmiştir. Gerek AİHM içtihatları gerekse insan hakları sistematığının özünde kendine yer bulan ikincilik ilkesinin sağlanması adına taraf devletlerin ulusal hukuk mekanizmasında hakkın kendisine dair bireysel başvurunun veya bu yola denk alternatif mekanizmaların bulunması son derece değerlidir.

Buna karşın ulusal hukukta meydana gelen ve makul sürede yargılanma hakkının ihlaline dair ulusal telafi yollarının yokluğundan kaynaklanan yapısal ve sistematik sorunlar, taraf devletlerin öngördüğü olağan hukuk mekanizmasının işlenmesini yavaşlatmakta veya durdurmaktadır. Bu bağlamda taraf devletlerin karşılaştıkları bu yapısal sorunlara karşı aksiyon alması gerekmektedir. Burada gerek AİHM’den gerekse AYM’den talep edilen aksiyon, AİHM’e kadar ulaşan mükerrer başvuruların yarattığı yapısal sorunun uzun süren yargılamalardan kaynaklı hak ihlallerine ilişkin ulusal hukuk mekanizmasında Sözleşmenin 13. maddesi çerçevesinde etkin telafi yolları oluşturabilmektir.

Etkin telafi yolunun oluşturulmasındaki asli maksat, yargılamanın uzun sürmesinin önüne geçilebilmesi olmalıdır. Bunula birlikte yargılamanın uzun sürmesi ve bunun önüne geçecek bir iç hukuk mekanizmasının oluşturulmaması hallerinde bireyler nezdinde maddi ve manevi zararlar meydana getirmektedir. Nitekim bu husus, Hakkın ihlal edildiğine dair AİHM ve AYM kararlarına da yansımaktadır. Hem ulusal hem de uluslararası hukukta hakkın ihlal edildiği durumlarda gerekli görüldüğü takdirde ihlalin telafisi, maddi ve manevi tazminat yoluyla yapılmaktadır.

Türkiye özelinde bir değerlendirme yapıldığında, 2004 yılında AİHM içtihatları paralelinde oluşturulan pilot karar yöntemi ile Daneshpayeh v. Türkiye başvurusunda Türk hukukunun makul sürede yargılanma hakkına yönelik etkin bir ulusal telafi mekanizmasını bünyesinde bulundurmadığını tespit etmiş, bir nevi buradaki yapısal sorunun altı çizilmiştir.

Bu yapısal sorunla mücadele edebilmek adına Türkiye, ilk olarak ulusal hukukta Anayasa Mahkemesinin görevlendirildiği bireysel başvuru mekanizmasını getirmiştir. Anayasa Mahkemesi, yapısal sorunla mücadele açısından yetersiz kaldığı noktada ilk olarak dönemsel bir çözüm olarak 6384 Sayılı Yasa ile İnsan Hakları Tazminat Komisyonu kurulmuştur. Komisyon ilk kurulduğu vakitte belli bir zaman sınırı içerisinde derdest olan AİHM başvuruları bakımından görevlendirilmişse de daha sonra dönemsel olarak AYM başvuruları yönünden görevlendirilmiş, Nitekim 02/03/2024 tarihli 7499 Sayılı Yasa ile sürekli olarak faaliyetlerine başlamış ve AİHM ve AYM' ye başvuru yapılmadan da başvuru yapılabilmesi öngörülmüştür.

Bu süreç esnasında AİHM'in Komisyona yönelik Müdür Turgut vd. v. Türkiye başvurusunda Komisyonun tüketilmesi gereken bir iç hukuk yolu olduğuna karar vermiş ve bu yol tüketilmeden yapılan başvurulara yönelik kabul edilemezlik kararı vermiştir.

AYM, Ferat Yüksel başvurusunda AİHM ile paralel yönde bir yaklaşım sergilemişse de zaman içerisinde bu yaklaşımı değiştirmiş, Türk hukukundaki yapısal sorunun varlığının devam ettiğini Nevriye Kuruç başvurusunda ortaya koymuş ve bilahare yapılan Keser Altıntaş başvurusunda da bu yapısal soruna yönelik Türkiye’deki kurulmuş iktidarlar üstlerine düşeni yapana kadar başvuruları değerlendirmemeye karar vermiştir.

AYM’nin ortaya koyduğu bu yaklaşımın altında yatan temel sebep, varlığı yıllardır süregelen ve etkisi yapılan başvuru sayısı arttıkça artmakta olan bu yapısal sorun olan uzun yargılamalar ile mücadele bağlamında ulusal hukukta etkin mücadele mekanizmasının sağlanmamış olmasıdır. Esasen Tazminat Komisyonu, orijinal olarak belli bir dönem için yapılan başvurular bakımından hakkı ihlal edilen başvuruçulara tazminat ödemek amaçlı kurulmuş bir kurum olmasına karşın statükonun şartları uyarınca geçirdiği inorganik evrimin uzun yargılamalarla mücadele bağlamında etkisi tartışmalıdır.

Öyle ki, Komisyon, Türkiye’nin yüzleştiği yapısal sorun karşısında AİHM içtihatlarını olduğu gibi işleyen ve devletin sahip olduğu değerlerin etkisinden yoksun yüzeysel bir kurum olarak günümüzde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, Komisyon faaliyetlerini düzenlen yasanın belirsiz ve karmaşık nitelik taşıması, hakkın ihlalinin telafisi bakımından son derece elzem olan maddi zararların uzun süren yargılamalar bakımından Komisyonun görev kapsamında olmaması, manevi tazminatların belirlenmesi bakımından AYM ve AİHM içtihatlarının gerisinde kalması ve en önemlisi yargılamayı hızlandırıcı bir mekanizma ile ilişkilendirilmemesine yönelik sonuçlara yol açmaktadır.

AIHM ve AYM'nin Tazminat Komisyonuna yönelik yaklaşımları, uzun yargılama ile etkin mücadelenin sağlanmasının tazmini telafi boyutu ile sınırlandırılmış bir değerlendirme sonucunda ortaya çıkmaktadır. Etkin bir mücadelenin gerçek anlamda sağlanması için yargılamaların uzun sürmesinin önüne geçilmesini sağlayan bir mekanizma üretilmelidir.

Prensip olarak Tazminat Komisyonu, uzun yargılama süreçlerinden kaynaklanan zararların tazmini açısından iç hukukta önemli bir mekanizma olmakla birlikte AIHM ve AYM standartlarına tam uyum sağlaması için tazminat miktarlarının artırılması, başvuru ile değerlendirme süreçlerinin hızlandırılması ve Komisyonun yargı yerine yakınsayacağı şekilde bağımsızlığının güçlendirilmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda ortaya koymuş olduğumuz mevcut problemlere ilişkin ilk önerimiz, önleyici telafi mekanizması yani yargılamaların uzun sürmesinin engellenmesi veya uzun sürmesi halinde daha fazla uzamasının önüne geçilmesinin sağlanmasıdır. Bunun için Yargılama süreçlerinin daha hızlı sürebilmesi adına yargı ile teknoloji etkileşimi artırılmalı, gerekmedikçe fiziki katılım gibi zaman kaybettiren uygulamalardan kaçınılmalıdır. Yine aynı hedef çerçevesinde yargılamanın esasını ilgilendirmeyen usuli ve sair hususlar ile ilgilenmesi için yargı teşkilatı güncellenmeli, hâkim ve savcı yardımcılarının hukuk yargılamasındaki ön inceleme ile ceza yargılamasındaki soruşturma aşamalarında prosedürel işlemler bakımından hâkim ve savcılarının yükünü azaltması sağlanmalıdır.

Mahkemelerde süregelen yargılamanın hızlandırılması konusunda hem taraflar hem de hâkim teşvik edilmelidir. Bu teşvik, durumdan duruma değişiklik göstermek kaydıyla oluşturulabilecek bir ödül – yaptırım sistemi ile sağlanabilmelidir.

Tazminat Komisyonunun görev ve kapsamı bakımından yeknesaklık sağlanmalı, tazminat belirlenmesi yapılırken Türkiye'nin ekonomik ve kültürel gerçekliklerinden uzaklaşılmalıdır. Maddi tazminatın belirlenmesi için temel hak ihlaline ilişkin yargılamalara münhasıran bir kusur cetveli (adil yargılanma hakkına ilişkin AİHM içtihatlarına paralel) oluşturulmalı, şans kaybı teorisine paralel olarak hak ihlali ile zararın ilişkilendirildiği hallerde maddi tazminatın ödenmesine karar verilmeli, bu hesaplama yapılırken görülen zarar ile ülkenin kişi başına düşen gayrisafi milli hasılasının Avrupa Komisyonuna üye diğer ülkelerin ortalamasına oranlanmalı ve oluşturulmuş olan kusur cetveli dikkate alınarak bireyin maddi zararı tazmin edilmelidir.

Yine manevi tazminata hükmedilirken AİHM ve AYM içtihatları ve devletin ekonomik koşulları hem birey hem de devlet açısından dikkate alınmalı, AİHM standartlarında oluşturulan yıl başına ödeneceği sabit olan alt sınır – üst sınır belirlenmeli, başvurunun yaşamış olduğu hak ihlaline yönelik yine AİHM içtihatlarına paralel bir değerlendirme yapılmalı ve bu değerlendirmele kapsamında belirlenen alt – üst sınır içerisinde yargılamanın sürdüğü zaman kadar manevi tazminata hükmedilmelidir.

Tazminat Komisyonunun yukarıda açıkladığımız şekilde işlediği varsayımıyla itiraz yolu etkin bir şekilde düzenlenmeli, yetkili itiraz merci olarak Komisyonun bağlı olduğu Adalet Bakanlığının bulunduğu yer olan Ankara Bölge Adliye Mahkemesinin görevlendirilmesi yerine başvurunun ikamet ettiği yerde görevli olan bölge adliye mahkemesi görevlendirilmeli, bu bağlamda her bölge adliye mahkemesinde ilgili başvurularla ilgilenmek üzere ek daire açılması sağlanmalıdır.

Yine itiraz mekanizması olarak yukarıda önerdiğimiz sistemin uygulanması paralelinde Anayasa Mahkemesi başvuruları incelemeli, ihlal kararı verdiği takdirde

tazminat miktarının belirlenmesi için yukarıda önerdiğimiz yöntemi uygulamalı ve başvuru sahipleri tekrardan yargı yoluna yönlendirilerek yargılamalarının önüne geçmelidir.

Son ve en önemli bulduğumuz husus olarak uzun süren ve sona ermemiş yargılamalar bakımından ihlal kararının verildiği takdirde başvuru konusu yargılamanın tamamlanması için süre belirlenmesini sağlayacak ve tazminat komisyonunun var ettiği telafi sistemini tamamlayacak önleyici telafi ayağı geliştirilmelidir.

Bu durum, aynı zamanda yargıya müdahaleyi de ihtiva ettiğinden bu konuda yetkilendirilecek kurumun dar anlamda mahkemeler olması gerekmektedir. Zira aksi takdirde kuvvetler ayrılığı ilkesinin sekteye uğratılması söz konusu olacaktır. Bu bağlamda iki farklı alternatif olarak Anayasa Mahkemesinin görevlendirilmesi veya davayı gören mahkemenin üst mahkemesinin devam eden yargılama bakımından yargılamanın tamamlanması için kesin süre verebilmesi hususunda yetkilendirilebilmesi söz konusu olabilecektir.

KAYNAKÇA

- ALTIPARMAK, Kerem: ‘‘Due Process of Law’’ Kavramının Amerikan Hukukundaki Yeri Üzerine Bir İnceleme, AÜHFD, 45(1), 1996, s. 219-250. (Due Process of Law)
- ALTIPARMAK, Kerem: ‘‘Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. Maddesinin Uygulama Alanı’’, AÜSBFD, 53(1), 1998.
- BAYSAL, Mustafa: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince Başvuruların İncelenme Süreci ve Sürecin Etkin Kılınmasına Yönelik Uygulamalar, Bireysel Başvuru İnceleme Usulü ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri, Avrupa Konseyi Yayınları, Ankara 2013.
- CALVEZ, Françoise / REGIS, Nicolas: Length of Court Proceedings in the Member States of the Council of Europe based on the Case Law of the European Court of Human Rights, Nicolas Regis Edition (3rd), Strazburg 2018.
- CARDONA FERRERIA, Rui: ‘‘The Loss of Chance in Civil Law Countries: A Comparative and Critical Analysis’’, Maasricht Journal of European and Comparative Law, 20(1), 2013, s. 56 – 74.
- CARMONA CUENCA, Encarna: The Right to an Effective Remedy Before a National Authority: Problems of Interpretation (Art. 13 ECHR), Europe of Rights: A Compendium on the European of Human Rights (Ed. Javier Garcia Roca, Pablo Santolaya), MARTINUS NIJHOFF PUBLISHERS, Leiden - Boston 2012 s. 449 – 466.
- CENTEL, Nur/ZAFER, Hamide: Ceza Muhakemesi Hukuku, 16. Bası, Beta Yayınları, İstanbul 2019.
- CEPEJ Report on ‘‘European Judicial Systems – Edition 2014 (2012 data), 2014.

- Council of Europe / European Court of Human Rights, Guide on Article 6 of the European Convention of Human Rights: Right to a fair trial (criminal limb), 2022.
- Council of Europe, European Judicial Systems CEPEJ Evaluation Report – 2024 Evaluation Cycle (2022 data) Part I, 2024.
- Council of Europe, European Judicial Systems CEPEJ Evaluation Report – 2024 Evaluation Cycle (2022 data) Part II, 2024.
- CRISAFULLI, Francesco: The Italian Experience, Reforming the European Convention on Human Rights, Council of Europe Publishing, A work in progress, 2009.
- ÇAKMAK, U. Ramazan: “İkincillik İlkesi Çerçevesinde Türkiye’de İnsan Hakları Tazminat Komisyonu”, Terazi Hukuk Dergisi, 16(177), 2021, s. 882- 890.
- ÇAYAN, Gökhan: “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Mahkemeye Erişim Hakkı”, TAAD, 8(28), s. 235 – 272.
- ÇELEBİ, Özgün: “Şans Kaybının Tazmini”, Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi, 34(2), 2018, s. 121 - 196.
- ÇELİK, Adem: 1982 Anayasasında Adil Yargılanma Hakkı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- ÇELİKİYAY, Hakan Sabri: “Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarının Başvuru Yollarının Tüketilmesi Ölçütü Açısından Değerlendirmesi”, İÜHFM, 73(1), 2015, s. 21- 61.
- DOĞAN, Emsalgül: “Bireysel Başvuru Çerçevesinde Anayasa Mahkemesinin Verdiği İcra ve İflas Hukukuna İlişkin Kararların Değerlendirilmesi”, AÜHFD, 68(1), 2019, s. 83 – 126.
- DOĞRU, Osman / NALBANT, Atilla: İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi: Açıklama ve Önemli Kararlar, İkinci Cilt, İkinci Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul 2016.

- DRZEWICKI, Kryzstof: Improving Domestic Remedies with Particular Emphasis on Cases of Unreasonable Length of Proceedings, Applying and Supervising the ECHR, Council of Europe, 2006.
- EDEL, Frédéric: ‘‘The length of civil and criminal proceedings in the case-law of the European Court of Human Rights’’, Human Rights Files, No: 16, Council of Europe Publishing, 2007.
- EKİNCİ, Hüseyin: ‘‘Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvurularda Bir Kabul Edilebilirlik Koşulu Olarak Başvuru Yollarının Tüketilmesi Sorunu’’, TAAD, S: 11, 2012, s. 1-20.
- ESEN, Selin: Makul Sürede Yargılanma Hakkının Korunması: Mevcut Durum ve Öneriler, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2023.
- FIKFAK, Veronika: ‘‘Non-pecuniary damages before the European Court of Human Rights: Forget the victim: it’s all about the state’’, Leiden Journal of International Law, 33(2), 2020, s. 335-369.
- GALIC, Ales: Legal Remedies for The Protection of the Right to Trial within a Reasonable Time in Sloveina, The RIGHT to trial within a reasonable time and short-term reform of the European Court of Human Rights: Part One: Ways of Protection of the Right to Trial within Reasonable Time – Countries experiences, Round Table organised by the Slovenian Chairmanship, 2009, s. 73 – 89.
- GÖKCEN, Ahmet/BALCI, Murat/ALŞAHİN, Mehmet Emin/ÇAKIR, Kerim: Ceza Muhakemesi Hukuku, 7.Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2023.
- GÖKTAŞ, Ayşe Büşra: Medeni Usul Hukukunda Adil Yargılanma Hakkının Bir Ögesi Olarak Yargılamanın Makul Sürede Sonuçlandırılması, İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

- GÖLCÜKLÜ, Feyyaz: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Göre Doğru Yargılama, AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara 1995.
- GÖZLER, Kemal: Türk Anayasa Hukuku, 3. Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa 2019.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref/GÖLCÜKLÜ, Feyyaz: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, 11. Bası, Turhan Kitapevi, Ankara 2016.
- GREER, Steven: The European Convention on Human Rights: Achievements, Problems and Prospects, 2. Baskı, Cambridge University Press, New York 2008.
- GÜLÇÜR, Abdulkadir: “AİHM ve Türk Anayasa Mahkemesinin Kararları Işığında Hukuki Kesinlik (Belirlilik) İlkesinin İncelenmesi”, MÜHFHAD, 24(1), 2018, s. 197 – 214.
- GÜMÜŞ BOYACI, Özgem Tuğçe: “Yapısal ve Sistemik Sorunun Çözümünde İnsan Hakları Tazminat Komisyonu”, İnsan Hakları Yıllığı, 42(1), 2024, s. 1-38.
- HAIDER, Dominika: The Pilot Judgement Procedure of the European Court of Human Rights, MARTINUS NIJHOFF PUBLISHERS, Leiden – Boston 2013.
- HAMPSON, Françoise J. , “The Concept of an “Arguable Claim” under Article 13 of the European Convention on Human Rights” The International and Comparative Law Quarterly, 39(4),1990, s. 891–899.
- HARRIS, David/O’BOYLE, Michael/WARBRICK, Colin: Law of The European Convention on Human Rights, İkinci Baskı, Oxford University Press, New York 2009.
- HENDEK, Hasan: Makul Sürede Yargılama Zorunluluğu, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016.

Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunundan Hukuk Muhakemeleri Kanununa, Adalet

Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011.

<https://hudoc.echr.coe.int>

<https://ihtk.adalet.gov.tr>

<https://insanhaklari.gen.tr>

<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr>

<https://paracevirici.com>

<https://tradingeconomics.com>

<https://www.ab.gov.tr>

<https://www.anayasa.gov.tr>

<https://www.resmigazete.gov.tr>

İNCEOĞLU, Sibel: ‘‘Adil Yargılanma Hakkı’’, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme (İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa), (Ed: Sibel İNCEOĞLU), 3. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 2013. (Adil Yargılanma Hakkı)

İNCEOĞLU, Sibel: ‘‘Etkili Başvuru Hakkı’’, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme (İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa), (Ed: Sibel İNCEOĞLU), 3. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 2013. (Etkili Başvuru Hakkı)

KANADOĞLU, Korkut: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru, 1. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2015.

KANDEMİR, Selin: Anayasa Mahkemesinde Bireysel Başvuru Yolunda Olağan Kanun Yollarının Tüketilmesi Kriteri, 1. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2023.

- KARAHAN, İlyas: Adil Yargılanma Hakkı Çerçevesinde Türk Hukukunda Makul Sürede Yargılanma Hakkı, Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2019.
- KARSLI, Abdurrahim: Medeni Muhakeme Hukuku, Alternatif Yayınları, İstanbul 2012.
- KAŞIKARA, M. Serhat: ‘‘Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 6. Maddesi Çerçevesinde Makul Süre İçerisinde Yargılama Hakkı’’, TBBD, (84), 2009, s. 231 - 259.
- KARTAL, Bilal: Türkiye’de Adil Yargılanma Hakkı, İnsan Hakları Sözleşmesi ve Adli Yargı, 1. Baskı, TBB- İHAUM Yayını, 2004.
- KAYMAK, Murat: Makul Sürede Yargılanma Hakkı ve Bu Hakkın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile Türk Hukukuna Yansıması, Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019.
- KÖKÜSARI, İsmail: ‘‘Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Pilot Karar Uygulaması’’, EBYÜHFD, 18(3-4), 2019, s. 181-243.
- KUJIER, Martin: ‘‘The Right to a Fair Trial and the Council of Europe’s Efforts to Ensure Effective Remedies on a Domestic Level for Excessively Lengthy Proceedings’’ Human Rights Law Review, 13(4), 2013, s. 777 - 794.
- LADEWIG, Hans-Meyer: ‘‘Adil Yargılanma Hakkı – I’’, (Çev. Özlem Yenerer Çakmut), Karşılaştırmalı Ceza Hukuku Serisi [3], Adil Yargılanma Hakkı ve Ceza Hukuku, (Ed: Kayıhan İÇEL),1. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2004. (Adil Yargılanma Hakkı – I)
- LADEWIG, Hans-Meyer: ‘‘Adil Yargılanma Hakkı – II’’, (Çev. Hakan Hakeri), Karşılaştırmalı Ceza Hukuku Serisi [3], Adil Yargılanma Hakkı ve Ceza Hukuku,

- (Ed: Kayıhan İÇEL), 1. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2004. (Adil Yargılanma Hakkı – II)
- LEACH, Philip: Taking a Case to the European Court of Human Rights, 3. Baskı, Oxford University Press, New York 2011.
- LULA, Elton vd. , Right to Trial Within a Reasonable Time – Comparative Overview, Council of Europe, 2022.
- MAZLUM, İsmet: ‘‘Tazminat Komisyonunun Yapısı ve Makul Süre Bakımından Yapacağı İncelemelerin Medeni Usul Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi’’, AÜHFD, 73(3), 2024, s. 1933-1978.
- PEKCANITEZ, Hakan / ATALAY, Oğuz / ÖZEKES, Muhammet: Medeni Usul Hukuku, 14. Bası, Ankara 2023.
- PEKCANITEZ, Hakan: ‘‘Medeni Yargıda Adil Yargılama’’, İzmir Barosu Dergisi, 2. Sayı, 1997, s. 35-55.
- Report on The Effectiveness of National Remedies in Respect of Excessive Length of Proceedings, Adopted by the Venice Commission at its 69th Plenary Session, Venice, 2006.
- ROAGNA, Ivana: The Right to Trial Within Reasonable Time under Article 6 ECHR, 2018.
- RÜZGARESEN, Cumhur: ‘‘Usul Ekonomisi İlkesinin İhlaline Karşı Başvuru Yolları’’, SDÜHFD, 2014, 4(2), s. 173 – 213.
- SALAMOURA, Evita Ioannis: The Right to Be Tried within a Reasonable Time and the Restoration of the Party’s ‘Presumptive’ Prejudice, Athens Bar Association, Atina 2010.

- SCHORM, Alexander: The Czech Experience, The Improvement of Domestic Remedies with Particular Emphasis on Cases Unreasonable Length of Proceedings, Strazburg, 2006, s. 34 – 37.
- SILVER, Jay Sterling: ‘‘Equality of Arms and the Adversarial Process: A New Constitutional Right’’, Wisconsin Law Review, 1007(4), 1990, s. 1007 – 1041.
- SMOLEJ, Mirka: Time Management in Nordic Courts: Review of Propsals and Policies Aimed at Reducing Delays in Courts, Time Management of Justice Systems, a Northern Europe Study, Avrupa Konseyi Yayınları, Strazburg 2007.
- SOYLU, Mustafa Mahmut: ‘‘Makul Sürede Yargılanma Hakkının İhlalinden Doğan Maddi Zararın Tazmini Sorunu ve Tazminat Komisyonunun Bu Soruna Etkisi’’, SÜHFD, 33(1), 2025, s. 1-21.
- SUNDHOLM, Miranda, Adressing Systemic Human Rights Violations at the European Court of Human Rights, Abo Akademi, Finlandiya 2012.
- ŞAHİN, Cumhur: ‘‘Anayasa Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Ceza Muhakemesinde Silahların Eşitliği ve Çelişmeli Yargılama İlkeleri’’, DEÜHFD, 21(Özel Sayı), 2019, s. 3051 – 3065.
- ŞİRİN, Tolga: Bireysel Başvuru Usul Hukuku, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-7, Ankara 2018. (Bireysel Başvuru Usul Hukuku)
- ŞİRİN, Tolga: Türkiye’de Anayasa Şikâyeti, 1. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2013. (Türkiye’de Anayasa Şikâyeti)
- TANÖR, Bülent/YÜZBAŞIOĞLU, Necmi: 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, 17. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 2018.

- TATLIDİL, Sıla: ‘‘Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Makul Sürede Yargılanma Hakkı - Sürenin Aşılması ve Sonuçları’’, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, (143), 2019, s. 9 - 50.
- URAL, Sami Sezai: Hak ve zgrlklerin Korunması Bağlamında Bireysel Başvuru, Birinci Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara 2013.
- USLU, Ferhat: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine Göre Türk Anayasa Hukuku, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2019.
- UZELAC, Alan: In the Quest for the Holy Grail of Effectiveness, The RIGHT to trial within a reasonable time and short-term reform of the European Court of Human Rights: Part One: Ways of Protection of the Right to Trial within Reasonable Time – Countries experiences, Round Table organised by the Slovenian Chairmanship, 2009, s. 43 – 72.
- NVER, Yener / HAKERİ, Hakan: Ceza Muhakemesi Hukuku, 17. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2020.
- ÜSTÜN, Gl, ‘‘İdari Yargıda İstinaf Kanun Yolu zerine Bir Değerlendirme’’, MHFD, 22(2), 2016, s. 13-38.